

LUND UNIVERSITY

Från Nexø till Alakoski

Aspekter på nordisk arbetarlitteratur

Sjöberg, Birthe; Jonsson, Bibi; Vulovic, Jimmy; Nilsson, Magnus

2011

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Sjöberg, B., Jonsson, B., Vulovic, J., & Nilsson, M. (Red.) (2011). *Från Nexø till Alakoski: Aspekter på nordisk arbetarlitteratur*. (Absalon : skrifter / utgivna vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Lund; Vol. 29). Litteraturvetenskap, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.

Total number of authors:
4

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

FRÅN NEXØ TILL ALAKOSKI
ASPEKTER PÅ
NORDISK ARBETARLITTERATUR

FRÅN NEXØ TILL ALAKOSKI
ASPEKTER PÅ
NORDISK ARBETARLITTERATUR

Redaktörer
Bibi Jonsson, Magnus Nilsson, Birthe Sjöberg & Jimmy Vulovic

ABSALON
Skrifter utgivna vid
Språk- och litteraturcentrum i Lund
Litteraturvetenskap
Box 201
221 00 LUND

© Författarna och
Språk- och litteraturcentrum i Lund
Litteraturvetenskap

Redaktion för skriftserien: Birthe Sjöberg (red), Lars Gustaf Andersson,
Anders Palm, Johan Stenström, Jenny Westerström

Omslag: Lars Werstam

Layout: Birthe Sjöberg

ISSN 1102-5522
ISBN 978-91-88396-27-4

Tryck: Lunds universitet, Media-Tryck
LUND 2011

Innehåll

<i>Förord</i>	9
Anna Williams: <i>Arbetarlitteraturen i seminarierummet</i> <i>Läsning och samtal om klass och identitet</i>	13
Beata Agrell: <i>Proletärförfattaren, klassmedvetandet, religionen och demokratiseringen av parnassen</i>	25
Anders Öhman: <i>Arbetarlitteraturen och gestaltungsproblemet</i> <i>Exemplet Karl Östman</i>	35
Bo Claesson: <i>Kraften i det lilla. Dom, nåd och försoning i Fabian Månssons roman Rättfärdiggörelsen genom tron i ett samhällsperspektiv</i>	45
Jimmy Vulovic: <i>Kommunistiska berättelser för barn. Materialism kollektivism och internationalism i Barntidningen 1919–1923</i>	55
Andrés Brink Pinto: <i>”Ett svagt ögonblick”. Normer kring klass, genus och sexualitet i en kommunistisk ungdomstidning</i>	67
Rikard Schönström: <i>Det rena subjektet. En fotnot om proletärens roll i Bertold Brechts teater</i>	75
Morten Thing: <i>Kommunismen og arbejderlitteraturen</i>	83
Anna Forssberg Malm: <i>Solidaritet, identifikation eller gudomlig vrede? Om retoriska utgångspunkter i arbetarlitteratur</i>	91
Birthe Sjöberg: <i>Kamraten från Nasaret. Kyrka och religion i statarromanen</i>	103
Per-Olof Mattsson: <i>Eyvind Johnssons brottnings med Martin Andersen Nexø</i>	115
Neal Ashley Conrad Thing: <i>”Du kommer att få stort sällskap” Gunnar Ekelöfs paradoxale humanisme</i>	131
Carl-Eric Johansson: <i>litteratur i offentlighetens föränderlighet</i> <i>Exemplet Kurt Salomonson</i>	145
Lars Gustaf Andersson: <i>Författarens funktioner. Gestaltningen av det litterära arbetet i Motståndets estetik av Peter Weiss</i>	155
Anker Gemzøe: <i>Barnet i nordisk arbejderlitteratur. Nu och før</i>	163

Innehåll

<i>Tiina Rosenberg: Säg som det är! Om kön klass och välfärdsstat i Lo Kauppis Bergsprängardottern som exploderade</i>	177
<i>Åsa Arping: Att göra skillnad. Klass, kön och etnicitet i några av det nya seklets svenska uppväxtskildringar</i>	189
<i>Magnus Nilsson: Arbetarlitteratur, teori, politik. Utkast till ett marxistiskt program för forskning och undervisning om svensk arbetarlitteratur</i>	199
<i>Litteratur</i>	209
<i>Medarbetarpresentationer</i>	225
<i>Personregister</i>	229
<i>Absalonserien</i>	233

Förord

Den nordiska arbetarlitteraturen utgör ett av vår regions få unika bidrag till världslitteraturen. Ingen annanstans utgör den en så stark och erkänd litterär strömning som i Norden. Orsakerna till detta är svåra att bestämma, men det är uppenbart att det här råder en växelverkan mellan arbetarlitteraturens historia och samhällsutvecklingen under de senaste ett hundra femtio åren.

En tanke som ofta förts fram är att den nordiska arbetarlitteraturen är intimt förbunden med välfärdsstaten. Ibland har arbetarlitteraturen rent av setts som det kulturella uttrycket för denna samhällsmodell. Men frågan är om inte förhållandet är mer komplicerat än så.

Litteratur är något vi bland annat använder för att lära känna världen. När världen beskrivs och gestaltas litterärt blir den synlig på ett nytt sätt. Men litteraturens synliggörande är aldrig någon reflexion av verkligheten. Varje litterärt verk skapar en värld där somliga saker synliggörs, medan andra hamnar i skymundan, och varje litterär utsaga om världen är en tolkning av densamma.

I arbetarlitteraturen är det framför allt klassamhället, arbetarklassens och den enskilde arbetarens villkor i detta samhälle, som synliggörs. Oavsett hur fenomenet arbetarlitteratur definieras är det ju uppenbart att det aktualiserar arbetarklassen, exempelvis genom att skildra den, ta parti för den, vända sig till den, anlägga dess perspektiv på världen etcetera.

I hög utsträckning har välfärdsstaten varit den kontext inom vilken den nordiska arbetarlitteraturen tematiserat frågor om klass. Ofta har förhållandet till denna kontext varit spänningsfyllt. Ett centralt inslag i välfärdssamhällets självbilder har nämligen varit föreställningen om att dess sociala ingenjörskonst upplöst det klassamhälle som fanns när de tidigaste arbetarförfattarna började skriva. Detta är en anledning till att arbetarlitteraturens aktualiserande av klass gång på gång kolliderat med den officiella verklighetsbeskrivningen. Arbetarförfattarna har helt enkelt synliggjort sådant som många inte ville se, eller rent av försökt gömma undan.

Idag anser många att de nordiska välfärdsstaterna i stort sett hör till historien. Den ekonomiska, politiska, sociala och kulturella utvecklingen har lett till att föreställningen om välfärdsstaten nu i stället kompletteras med idéer om dess ”globaliserade”, ”postindustriella” och ”mångkulturella” karaktär.

På samma sätt som ekonomin är globaliserad är de ekonomiska orättvisorna det – och här skiljer sig Norden inte från övriga världen. Just när detta förord skrivs pågår de amerikanska ungdomarnas protester i aktionen ”Occupy Wall Street!” Deras missnöje vänder sig mot den ekonomiska maktkoncentrationen och klyftorna mellan rika och fattiga. Samma slags missnöje i dag alltså som för ett drygt sekel sedan – om än i andra uttryck. De ekonomiska orättvisorna finns kvar och har till och med ökat. Frågor om klass har åter hamnat på dagordningen.

Klassfrågan har i sin tur lett till ett ökat intresse för litterära tematiseringar av detta fenomen. Men eftersom kontexten har förändrats så är det inte längre i kamp med välfärdsstatens självbild som arbetarförfattarna insisterar på samhällets klasskaraktär. Istället brottas de med föreställningar om att det inte skulle finnas några arbetare i det postindustriella tjänstesamhället, eller att etnicitet skulle ha ersatt klass som fundamental struktureringsprincip i det mångkulturella samhället.

Denna kontext ställer krav på arbetarlitteraturen. En förändrad klassverklighet kräver helt enkelt en ny arbetarlitteratur. För att inte bli föråldrade måste arbetarförfattarna förnya sig. En viktig aspekt av denna förnyelse ligger i strävan att inte isolera klass från fenomen som migration, etnicitet och sexualitet.

Vi har valt titeln ”Från Nexø till Alakoski” därför att vi liksom många andra menar att Martin Andersen Nexø:s roman *Pelle Erövraaren* (1906–10) är arbetarlitteraturens stora vägröjare, en kapp ur vilken flera generationer nordiska arbetarförfattare sedan skakades. Det är alls inte konstigt att det blev så. Pelles erfarenhet av att vara den oprivilegierade delades ju av så många – likaså hans kamp för en bättre värld. Vi har också valt titeln därför att arbetarklassens erfarenheter fortfarande, hundra år efter *Pelle Erövraaren*, gestaltas bland annat i berättelsen om Leenas barndom i Susanna Alakoskis roman *Svinalängorna* (2006).

De texter som ingår i denna antologi är produkter av konferensen Nordisk Arbetarlitteratur, som hölls 9–10 december 2010 vid Språk- och littera-

turcentrum vid Lunds universitet. (Att just detta lärosäte stod som värd är särskilt trevligt med tanke på att det tidigare inte har förknippats med något starkt intresse för arbetarlitteraturen.) Tjugotre forskare från Sverige, Danmark och Finland deltog i konferensen. Av dessa medverkar arton i antologin.

En viktig drivkraft bakom konferensprojektet var en vilja att inventera vad som sker på forskningsfronten då det gäller nordisk arbetarlitteratur. Till vår glädje upptäckte vi att det sker en hel del. Vi hoppas att denna antologis läsare ska göra samma upptäckt.

Antologibidragen är i huvudsak kronologiskt ordnade med utgångspunkt i det som är huvudämnet i respektive text (ett författarskap, ett enskilt verk eller en tidskrift). Därmed hoppas vi att antologin ska kunna ge en bild av några aspekter av den nordiska arbetarlitteraturens historia från början av 1900-talet till idag. Någon heltäckande bild av denna historia tecknas dock inte. Därtill är bidragen allt för olika. Analyser av socialistiska tidningar för barn, diskussioner av arbetarlitteraturens plats i den litteraturvetenskapliga universitetsutbildningen och utredningar av Peter Weiss och Bertolt Brechts förhållande till arbetarlitteraturen samsas här med studier av religionens roll i statarlitteraturen, Lo Kauppis dramatik, Kurt Salomonsons romaner och mycket annat. Dessutom är den teoretiska och metodologiska bredden stor. Narratologiska ansatser samsas med marxistisk klassanalys, historiska ingångar med teoretiska. Beverley Skeggs teorier om klass och respektabilitet åberopas, liksom Slavoj Zizeks tankar om gudomligt våld och Judith Butlers idéer om kön som ett reglerande ideal. Förhoppningsvis kan denna mångfald bidra till att aktualisera viktiga övergripande teoretiska frågor om nordisk arbetarlitteratur.

Antologin kommer att presenteras och diskuteras vid en konferens i Lund 24–25 november 2011. Vid denna konferens kommer vi också att inventera möjligheterna till ett fördjupat samarbete mellan forskare med intresse för nordisk arbetarlitteratur. Den forskning som redovisas i föreliggande antologi är alltså inte bara en inventering av vad som görs just nu, utan förhoppningsvis startpunkten för åtskilliga intressanta forskningsprojekt.

Lund 17 oktober 2011

Bibi Jonsson, Magnus Nilsson, Birthe Sjöberg & Jimmy Vulovic

Arbetarlitteraturen i seminarierummet

Läsning och samtal om klass och identitet

Anna Williams

”Nu börjar det bränna till” – ungefär så formulerade sig en student på kursen ”Svensk arbetarlitteratur” som jag gav första gången våren 2010 vid litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala. Det som rymdes inom denna kortfattade, formativa kursvärdering var något mer än de obligatoriska synpunkterna på seminarieklimatet, kursens svårighetsgrad, examinationsformen och sekundärlitteraturens relevans. Ju mer jag funderade över de samtal som fördes och den stämning som glimtvis infann sig förstod jag att det handlade om något annat. Om identitet. Ett besvärligt ord som kanske kan ersättas med något mer precist. Det är en fråga om att fästa i det litterära rummet, ett rum fyllt av både främmande och bekanta gestalter och historier. Men också av erfarenheter, kunskap och språk som sammanförs och görs synliga i samtalen om litteraturen.

Jag tror att det också handlade om klass. Om att urskilja det i romanerna och dikterna som inte bara var tidig nittonhundratalshistoria, utan i någon mening närvarande. Författaren Göran Greider skriver om det i sin bok *Det måste finnas en väg ut ur det här samhället* (2010). Han kallar det klasskänsla: ”Den är inte någon liten udda känsla, utan ett existentiellt och mäktigt socialpsykologiskt vågsvall som oavbrutet genomsköljer alla existerande samhällen.” Han beskriver det också som en gränskänsla, en förnimmelse av samhörighet med det utanförskap som emanerar ur klassinsikten: ”sprickan i medvetandet”.¹ Kanske mer än i någon annan genre finns den åskådliggjord i arbetarlitteraturen. Det är där det bränner till.

Att undervisa om arbetarlitteratur är en process som idag i hög grad väcker frågor om kulturell och social identitet – frågor som berör såväl litteraturen som den akademiska miljön och ämnets självuppfattning. Åtskilliga tankevägar aktualiseras i processen: Pierre Bourdieus habitusbegrepp, Martha C. Nussbaums teorier om känslans etiska betydelse i skönlitteraturen, den brittiska sociologen Beverley Skeggs respektabilitetsbegrepp.

Respektabilitet inbegriper omdömen om klass, etnisk tillhörighet, genus och sexualitet, och förutsättningarna att vidarebefordra, motarbeta och visa upp respektabilitet skiljer sig mellan olika grupper i samhället.² Hos Beverley Skeggs blir det ett attraktivt analysredskap därför att det ställer på sin spets frågan om hur värde och legitimitet reproduceras både kollektivt och på individnivå. Hon intresserar sig för hur klassbegreppet har formats och skrivits in i den akademiska traditionen, hur det rört sig mellan ekonomiska och moraliska definitioner och så småningom kommit att fylla en rad funktioner, till exempel ge akademisk legitimitet eller vara ett mätredskap vid studiet av social förändring. ”Vårt sätt att studera (eller inte studera) klass visar också hur vi förstår och talar om det sociala och den subjektiva identiteten, jaget”, skriver hon. Arbetarklassen har ofta betraktas som den främmande ’massan’ i vetenskapliga studier.³ Skeggs berör vidare klassbegreppets ”uppgång och fall”, hur det kommit att ersättas av andra perspektiv som nationalism, eller underordnats i genus- och etnicitetsanalyser.⁴

Utifrån Bourdieus habitusbegrepp diskuterar Beverley Skeggs arbetarklassens position och handlingsutrymme, möjligheten att spela spelet i ett fält av symboliska dominansförhållanden. Bourdieus begrepp menar hon är otillräckligt för att förklara det som existerar bortom den metaforiska, borgerliga modellen av utbyte, investering och ackumulering av symboliskt kapital. Hon efterlyser i stället ett intresse för andra värderingssystem, utanför den dominerande symboliska ordningen. Det handlar om att identifiera berättelser om identitet som sällan uppmärksammas just som sådana därför att de avviker från förhärskande medelklassnormer och uppfattningar om smak och kultur.⁵ Hennes klassteorier grundar sig i brittiska förhållanden, men äger definitivt relevans i ett bredare perspektiv.

Inspirerad av Skeggs arbeten begrundar litteraturforskaren Annika Olsson den akademiska lärarens identitet. En aspekt av respektabilitet innefattar förmågan att uppträda respektabelt, att använda denna förmåga för att skapa grupp känsla genom att inkludera de lämpade och utesluta andra. Klass tar gestalt i kroppen, och den respektabla, akademiska kroppens profil är givetvis märkt av etnicitet, kön och klass – medvetenheten om klass kan enligt Skeggs också vara en intim upplevelse av att alltid vara rädd för att missförstå eller göra fel. Inte minst idag när begrepp som kvalitet och excellens pekar ut riktningen för framtidens forskning och högre utbildning är det viktigt enligt Annika Olsson att föra ett samtal om vilka slags indivi-

der universitetet består av. Att uppleva utanförskap på grund av klassbakgrund, könstillhörighet eller etnisk tillhörighet kan vara förödande, men det kan också sporra till kreativt tänkande kring den akademiska miljön.⁶

Reflexionerna kring klass, habitus och akademisk identitet kastar sitt ljus över alla nivåer av universitetets verksamhet. Lärarens känsla av utanförskap började kanske redan under utbildningen. Den studerande befinner sig i en miljö där erfarenheter bryts mot varandra; observationerna från min arbetarlitteraturstudent vittnar om det. Det är ett av skälen till att vår akademiska litteraturkanon måste underkastas kontinuerlig granskning och ha en bred representation. Ett annat är att det kan bidra till förändringsarbetet inom så grundläggande områden som vetenskapssyn, samhällelig relevans och rekrytering till högre utbildning. Magnus Nilsson anger universitetets sociala snedrekrytering som ett viktigt skäl till klassperspektivets underordnade ställning i litteraturvetenskapen.⁷ Att genusforskningen däremot fått stort genomslag kan således förklaras med att kvinnorna i större omfattning än personer med arbetarbakgrund etablerat sig i den akademiska världen.

Därför är det intressant att diskutera den arbetarlitterära kanon, arbetarlitteraturens ställning i undervisningen, studenternas relation till genren, definitionsfrågor med mera – och göra det utifrån en helhetssyn som involverar samtliga aktörer och objekt i seminarierummet. För tio år sedan noterade Magnus Nilsson att klassbegreppet var ”obsolet” i ämnesdebatten.⁸ Sedan dess har han själv och andra litteraturforskare på nytt fört in klass och arbetarlitteratur i det vetenskapliga samtalet. Har det gjort skillnad? Sätter vi klass i spel idag i det som Nilsson kallar ämnets kärnland? Och hur tar det sig i så fall uttryck i seminarierummet?

*

Flera lärosäten har på senare tid givit kurser i arbetarlitteratur inom grundutbildningen i litteraturvetenskap eller besläktade ämnen. Kurserna är ett led i en tradition som sedan 1970-talet velat lyfta fram en genre som inte alltid stått högst upp i prioriteringsordningen vid sammanställningen av institutionernas litteraturlistor. De väcker ofta intressanta frågor som är viktiga att diskutera för dem som undervisar liknande kurser eller finner det angeläget att dryfta urval, kanon och pedagogik. Hur resonerar vi när vi

väljer ut kurslitteraturen? Vilken ”kanon” framträder och varför just denna? Den klassiska diskussionen om hur vi definierar arbetarlitteratur, vilken varit aktuell i forskningen på senare tid, kan också bli föremål för genomlysning ur ett praktiskt/pedagogiskt perspektiv.⁹ Gun Malmgrens studier av arbetarlitteraturens förhållande till skola och undervisning är också av betydelse. I sitt bidrag vid konferensen Nordisk arbetarlitteratur talade hon om ”arbetarlitteraturens försvagade och godtyckliga ställning i skolans svenskundervisning”. Hon aktualiserade därmed kedjereaktionen in mot högre utbildning och likaså läromedlens betydelse.¹⁰

Dessutom uppstår frågan om vad som lockar studenter till en kurs av detta slag. Vad är det som intresserar dem? Vilka texter finner de relevanta? Har det att göra med deras egen läsbakgrund eller sociala identitet? Erfarenheten visar att diskussionen om den litterära traditionen och om hur dagens arbetarlitteratur förhåller sig till sina föregångare är central. En praktisk fråga gäller vidare vad som finns tillgängligt i tryck och vilka åtgärder som kan vidtas för att förbättra utbudet av kurslitteratur.

*

Den avtagande sociala mobiliteten genom högre utbildning från 1980-talet och framåt har uppmärksamrats på flera håll. Etnologen Jonas Frykman spår betydande negativa förändringar i samhällsklimatet som följd. Bakgrunden är det svenska folkhemsprojektets strävanden med avseende på social spridning inom skilda samhällsområden som ledde till en breddad bas för rekrytering av bland annat tjänstemän, lärare och administratörer. I förlängningen innebar det att avståndet blev kortare mellan medborgarna och makten: ”I kollegierum, vid statliga verk och i byråkratier, vid universiteten och i företagen har det genom alla dessa klassresenärer kommit att knytas biografiska band till olika delar av landet och till olika skikt inom samhället. Den sociala mobiliteten har förmodligen mer än någon annan företeelse bidragit till känslan av solidaritet mellan styrande och styrda, mellan medborgaren och myndigheterna.”¹¹ Men trots de politiska ansträngningarna har rekryteringen till högre utbildning av unga från studieovana miljöer alltså snarast försämrats på senare tid.

Att klass fortfarande är ett relevant begrepp i utbildningsvärlden har statistisk och annan forskning visat. Familjens utbildningsbakgrund har fort-

satt en avgörande betydelse för beslutet att välja högskolestudier. För många ungdomar ur arbetarklassen ingår det helt enkelt inte som ett givet val.¹² Bland unga som började på universitetet läsåret 2009/10 kom endast en femtedel från hem med lågutbildade föräldrar. Mer än fyra femtedelar av barnen till forskarutbildade föräldrar började läsa vid högskolan. Femtiofem procent av alla som påbörjade en forskarutbildning hade högutbildade (en minst treårig eftergymnasial utbildning) föräldrar. ”[I] de flesta fall”, fortsätter Högskoleverkets rapport, ”syns ett samband mellan föräldrarnas utbildningsnivå och andelen som påbörjar forskarutbildning. Och det är särskilt barn till forskarutbildade föräldrar som går vidare.” Föräldrarnas etniska bakgrund har också betydelse. Barn till högutbildade föräldrar med utländsk bakgrund är lägre representerade än motsvarande med svensk bakgrund. Däremot är det fler med lågutbildade, utländska föräldrar som går vidare jämfört med de med svensk, lågutbildad bakgrund.¹³

Inte bara statistiken vittnar om att en läsvan, studieorienterad bakgrund underlättar vardagen i den akademiska eller intellektuella medelklassmiljön. Vittnesmålen kommer även från insidan, från forskare, lärare och författare som gjort den så kallade klassresan. Kulturjournalisten och författaren Anneli Jordahl har upplevt ett dubbelt utanförskap i kritiker- och litteraturvärlden som kvinna med rötter i arbetarklassen. Professorn i genusvetenskap Tiina Rosenberg berättar om hur skötsamhetsidealet följde med henne vid klassförflyttningen.¹⁴

”Det är först när man blir medveten var man står i en hierarki som orättvisorna blir tydliga”, skriver Anneli Jordahl i sin bok om dagens svenska klassamhälle.¹⁵ Arbetarlitteraturen under nittonhundratalet har tillfört viktiga upplysningar om sådana erfarenheter och skänker ett oundgängligt historiskt perspektiv på social förändring i det moderna Sverige. Men finns den idag? Det frågar sig Dan Jönsson i essän ”Romanens stängda arbetsrum”. I en samtid som strukturellt i vissa stycken har börjat uppvisa likheter med mellankrigstiden saknar han den stora idéberättelsen förankrad i arbetsmiljöer inom vården, verkstadsarbetet, byggbranschen och servicenäringsarna. Möjliga förklaringar till det klena utbudet söker han i bristen på förmåga, intresse och lönsamhet.¹⁶

Visst är berättelserna färre nu än under nittonhundratalets första hälft. Men arbetarlitteraturen finns där – och kanske kommer vi att se en expansion. Idag rör den sig i andra miljöer och landskap än trettioalets statar-

och efterkrigstidens fabriksarbetarskildringar. Men författarna har fortfarande arbetarklasserfarenheter, och liksom mellankrigstidens diktare erbjuder de konstnärligt unika samhällsbilder, men också angelägna skildringar av upplevelsen att brottas med en kluven identitet och förflytta sig till en annan värld, till litteraturparnassen, kultursidan, medelklassen. Berättelserna bildar en litterär tradition från mellankrigstidens Jan Fridegård, Ivar Lo-Johansson och Moa Martinson över Aino Trosell, Torgny Karnstedt och Elsie Johansson fram till vår egen tid då Susanna Alakoski, Göran Greider, Johan Jönson och Kristian Lundberg skriver om den nya tiden med föregångarna som intertextuella mötesplatser. Många av dem gestaltar vägen till att erövra auktoritet, att tala och skriva i förvissningen om att det betyder något.

Göran Greider som framhåller de tättnutna sambanden mellan kultur och politik tyckte sig i mitten av 1990-talet se hur Sveriges omsvängning mot nyliberalism och borgerlig politik satte spår även i litteraturen: ”Det är ingen slump”, skriver han, ”att idéerna om den engagerade författaren och realismen försvann under samma period som den politiska idédebatten styrde mot höger”. Den estetiska vändningen inom litteraturen ser han som ett resultat av ett förändrat idéklimat där utrymmet krympt för uppmärksamheten kring livsomständigheter, arbetsförhållanden och verklighetsbeskrivning, sådant som var den klassiska arbetarlitteraturens fokus.¹⁷ Han noterar vidare i en essä från 1998 att det blivit förlegat att använda ordet arbetarklass. Medelklass eller rentav underklass går bra, men eftersom arbetarklassen numera associeras med ett passerat stadium har även ordet blivit obsolet.¹⁸

Magnus Nilsson är inne på liknande spår i sin bok *Den föreställda mångkulturen. Klass och etnicitet i svensk samtidsprosa* (2010). Han utreder klassbegreppets förvandlingar och hävdar att vi idag prioriterar begrepp som etnicitet och kultur för att förklara det moderna samhälle som vi kallar mångkulturellt. Etnicitet före klass således. Efter en nedgång växer återigen intresset för arbetarlitteraturen, noterar han, och det beror på att begreppet klass har börjat omdefinieras analogt med etnicitet, vilket medfört ett ökat intresse för klass – samtidigt som begreppet förlorar i status. Det har inte längre tolkningsföreträdet när sociala förhållanden skall beskrivas. Däremot är det fortfarande aktuellt i beskrivningen av 1900-talets industrisamhälle, en epok som betraktas som avslutad. Klasssamhället som

fenomen hänförs till det förflutna. I processen försvinner de ekonomiska perspektiv som varit centrala i den traditionella klassanalysen. Med arbetarlitteraturen för ögonen avslutar Magnus Nilsson med en plädering för att klassbegreppet grundat i ekonomiska maktrelationer måste bestå som självständig analyskategori.¹⁹

Resonemanget har bäring på seminarierummets undervisning eftersom det dels understryker det historiska perspektivet och dels pekar framåt mot nya tankevägar där klass med nödvändighet måste omdefinieras och granskas i ett annat slags samhälle. För den som vill få syn på begreppets förvandlingar eller arbetarerfarenheten i vår egen tid är litteraturen fortfarande en rik källa att ösa ur. Och skall vi anamma det vidgade textbegreppet finns mycket att hämta i filmen eller sånglyriken.²⁰

Litteraturundervisningen och forskningen har alltid varit nära förbundna med samtidens föreställningar om litterär kvalitet och konstens uppgift. Under senare decennier har forskningen varit särskilt intresserad av att urskilja dominansförhållanden som fått avgörande konsekvenser för synen på litteraturen. Modernismens utveckling har förklarats med elitens behov att avskärma sig från masskulturen eller med den manliga hegemonins oro för de kvinnliga författarnas och feminismens frambrytning. Striderna om tolkningsföreträdet kring den litterära smaken har stått i fokus för analysen av det litterära fältets spänningsförhållanden.²¹ Framtida analyser av ämnets och humanioras utveckling kommer säkert att handla om utbildningssystemets strukturella förändringar beträffande social rekrytering, en utveckling som pågår och vars konsekvenser vi ännu inte kan överblicka. En bred rekrytering med målet att hälften av alla ungdomar skall bedriva högskolestudier har lett till reformer i ungdomsskolan. De politiska ambitionerna har skapat debatt om utbildningens kvalitet: går den verkligen att upprätthålla när genomströmning och kvantitet är orden för dagen?²²

*

För ett par decennier sedan uppmärksammade Jonas Frykman att hemlöshetskänslan hos klassresenären hade börjat definieras som en individrelaterad företeelse. Klasstillhörighet var inte längre något man talade om inom till exempel universitetsmiljön, vilket fick till följd att arbetarklasstudenten upplevde en än större alienation. Hans eller hennes värld räknades inte. Tio

år senare hävdade Magnus Nilsson att klass fortfarande är ett icke-existerande fält i dagens litteraturvetenskap.²³ När Göran Greider beskriver sin reaktion på uppfattningen att arbetarklassen inte längre existerar tar han till det starka ordet kränkande. ”Känslor svallar upp i mig som blir hemlösa”, fortsätter han. ”De förklaras ogiltiga. Jag står med en erfarenhet som inte anses värd någonting, som enbart sägs vittna om en stupid och nostalgisk fixering vid en tillhörighet som den moderna världen uttraderat.”²⁴ Kanske var det omvänt samma sak min student snuddade vid med orden om att det började bränna till. Men nu handlade det om en upplevd eller förnummen erfarenhet som faktiskt blev synlig i litteraturens ordvärld.

Magnus Nilsson fällde sin kommentar om den klasslösa litteraturvetenskapen i en debattartikel om ämnets framtid. Hans överlevnadsrecept är ett ganska radikalt perspektivskifte som sätter gränser för pluralismen och för in den sociala analysen som en överordnad kategori: ”Om litteraturvetenskapen ska kunna försvara sin existens måste den syssla med frågor som är samhällrelaterade relevanta, och detta gör man bäst genom att anlägga ett socialt perspektiv på litteraturen – att studera litteraturen för att försöka få reda på någonting om historien och om den värld vi lever i. En sådan litteraturvetenskap kan inte undgå att syssla med frågor om klass, eftersom den inte lika lätt som en textcentrerad litteraturvetenskap kan begränsa sig till de texter som genom historien producerats av samhällets översta skikt.”²⁵

Men det samhällrelaterade relevanta inbegriper rimligen även det estetiska och textcentrerade. Ledstjärnan måste vara att undervisningen skall spegla den mångfald som litteraturen och forskningen erbjuder. Konst, kultur och vetenskap frodas i en kritisk massa. Värderingar ställs mot varandra, rösterna blir fler. När arbetarlitteraturen bröt igenom i svensk litteratur under mellankrigstiden öppnades arenor som skulle förändra det litterära fältet i grunden. Att den finns representerad i våra seminarierum idag gör det möjligt att ta del av historisk och estetisk erfarenhet som inte finns någon annanstans. Svårigheten – demonstrerad i ämnesdebatten i *Tidskrift för litteraturvetenskap* 2000/2001 – tycks ligga i ett snävt revirtänkande där tanken om forskningsinriktningars samexistens verkar ha svårt att vinna fäste.²⁶ Det har naturligtvis sin grund i materiella omständigheter som medelstillestånd och anställningar, vilket i sin tur reflekterar en statusordning. Ändå är kanske bilden inte så ensidig som diskussionen ibland låter påskina. Såväl forskning om barnlitteratur som sociologisk och genusori-

enterad litteraturvetenskap har erhållit långsiktigt finansiellt stöd, vilket under det senaste halvsekleet resulterat i gedigna studier om arbetarrörelsens kultur och förlagsverksamhet, om populärlitteraturen samt om kvinnors läsning och skrivande, för att bara nämna några exempel.

Det hindrar inte att Magnus Nilssons plädering för utvidgad forskning om den svenska arbetarlitteraturen i högsta grad äger giltighet, så till exempel hans förslag till studier av arbetarklassens erövring av ett offentligt språk.²⁷

I en tänkvärd utläggning om realismen och demokratin förklarar Göran Greider försvagningen av litteraturens avantgardestatus och myten om den romantiske konstnären med demokratin genombrott. Det statliga stödet till konstnärlig verksamhet på alla nivåer har lett till att fler medborgare än någonsin tidigare fått tillgång till litteratur, musik och konst genom biblioteken, skolorna, museerna och fritidsverksamheten.²⁸ Även här skönjer vi nya rum för kunskapsanrikning vars dörrar måste hållas öppna. Vad det får för konsekvenser för den estetiska värderingen vet vi ännu inte, konstaterar Greider. Hans essä pekar på ett spektrum av angelägna och spännande forskningsuppgifter. Åtskillig forskning har vidare genom åren demonstrerat hur inträdet i den akademiska världen medför att arbetarklasstudenten måste förvärva en ny identitet där den sociala erfarenheten osynliggörs och där synen på ursprunget omprövas med en känsla av främlingskap som följd.²⁹ Är det fortfarande så? Eller har högskolans nya strukturer ändrat förutsättningarna för individens identitetsskapande? En följdverkan som inte skall underskattas är den rika skörd av texter om erfarenheterna av klasstillhörighet, skiften och uppbrott som producerats inom journalistiken, litteraturen och vetenskapen. De inbjuder till identifikation, idéutbyte och fortsatt offentlig diskussion.

Dessutom är litteraturen givetvis en källa till förståelse av politisk utveckling. I en artikel i *LO-Tidningen* om konferensen Nordisk arbetarlitteratur skriver Love Flygren att han saknade en diskussion om klass och litteratur i relation till aktuella politiska omställningar som till exempel närvaron av ett främlingsfientligt parti i Sveriges demokratiska parlament.³⁰ Vi kan lägga till arbetsmarknadspolitiken, privatiseringen av offentlig verksamhet, den ekonomiska omfördelningspolitikens betydelse för jämlikheten och välfärden. Det råder ingen brist på forsknings- och samtalsämnen för framtida konferenser.

Erfarenheten säger mig att arbetarlitteraturen ger upphov till intellektuella samtal som inbegriper samhället såväl som estetiken, undervisningsmiljön och litteraturvetenskapens ämnesidentitet.³¹ Så öppnar sig de smått hisnande möjligheter till självgranskning, belysning, kritik och generering av ny kunskap som är seminariets bokstavliga idé. En plantskola.

Noter

1. Göran Greider, *Det måste finnas en väg ut ur det här samhället*, Stockholm 2010, s. 18, 21 f.
2. Beverley Skeggs, *Formations of Class and Gender. Becoming Respectable*, London 1997, s. 2.
3. Beverley Skeggs, *Class, Self, Culture*, London/New York 2004, s. 5, 27–44, citatet s. 41: "How we study (or do not) class is also how we learn to know and speak the social and the self."
4. Skeggs 1997, s. 3.
5. Beverley Skeggs, "Exchange, value and affect: Bourdieu and 'the self'", *Feminism after Bourdieu*, red. L. Adkins & B. Skeggs, Oxford 2004, s. 87–91.
6. Annika Olsson, "Thoughts on Being a Respectable Homo Academicus", *Thinking with Beverley Skeggs*, red. A. Olsson, Stockholm 2008, s. 77–81; Skeggs 1997, s. 6.
7. Magnus Nilsson, "Litteraturvetenskapens klassrum", *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 2001:1, s. 48 f.
8. Ibid., s. 46.
9. Se till exempel Lars Furuland, "Vad är arbetardiktning?" i Lars Furuland & Johan Svedjedal, *Svensk arbetarlitteratur*, Stockholm 2006, s. 21–31; Magnus Nilsson, *Arbetarlitteratur*, Lund, 2006, s. 9–27.
10. Gun Malmgren, "Arbetarlitteraturen och de kulturella förändringarna i gymnasieskolans svenskundervisning – en aktuell läromedelsanalys av några frekvent använda litteraturantologier", föredrag vid konferensen "Nordisk arbetarlitteratur", Lunds universitet, 9–10 december 2010.
11. Jonas Frykman, *Ljusnande framtid! Skola, social mobilitet och kulturell identitet*, Lund 1998, s. 42–46.
12. Se till exempel Erik Bihagen, *The Significance of Class. Studies of class inequalities, consumption and social circulation in contemporary Sweden*, Umeå 2000, sammanfattning s. 27–30; se även Jan Einarsson, " 'Jag hatar ordet privilegierad'. Om att rota i elevers sociala bakgrund", *Utbildning och demokrati. Tidskrift för didaktik och utbildningspolitik*, 2003:2, s. 52 (Einarsson refererar till Bihagens studie på s. 50 f.) samt Frykman 1998, s. 38–42.
13. Bland studenterna som påbörjade en högskoleutbildning läsåret 2009/10 hade 34 procent föräldrar med minst treårig eftergymnasial utbildning, medan siffran för befolkningen i stort ligger på 23 procent. "Universitet och högskolor. Högskolenybjörjare 2009/10 och doktorandnybjörjare 2008/09 efter föräldrarnas utbildningsnivå", *Sveriges officiella statistik. Statistiska meddelanden*, Högskoleverket och Statistiska centralbyrån, <http://www.hsv.se/download/18.4afd653a12cabe7775880002896/>

- UF20SM1003.pdf; Per Gillström, ” Övergång till forskarutbildning utifrån föräldrarnas utbildning”, *Högskoleverket. Statistisk analys*, <http://www.hsv.se/download/18.1db453f212664e532507ffe157/statistisk-analys-2010-1.pdf>, citerat s. 4 f.; <http://www.hsv.se/nyheter/2010/fortsattstorsnedrekryteringtillhogskolan.5.4afd653a12cabe7775880002359.html> (2011-05-09). Se även *Utbildning straffbart? En rapport om studenter och trygghetssystemen*, Saco Studentråd, Stockholms universitets studentkår, Umeå studentkår, Uppsala studentkår, 2010, http://www.saco.se/upload/Dokumentarkiv/Studentrådet/Rapporter/2010_utbildning_straffbart_.pdf, s. 9–11.
14. Anneli Jordahl, *Klass är du fin nog?*, Stockholm 2003, s. 18; Tiina Rosenberg, ”Om klassresan”, *Tala om klass*, red. Susanna Alakoski & Karin Nielsen, Stockholm 2006, s. 196 f.
  15. Jordahl, s. 8.
  16. Dan Jönsson, ”Romanens stängda arbetsrum”, *10-tal*, 2011:5, s. 14–16.
  17. Göran Greider, *Det levande löftet. Om realismen, demokratin och folkhemmet*, Stockholm 1994, s. 9.
  18. Göran Greider, *Arbetarklassens återkomst. Om klasskampen, globaliseringen och framstegstanken*, Stockholm 1998, s. 13–17.
  19. Magnus Nilsson, *Den föreställda mångkulturen. Klass och etnicitet i svensk samtidsprosa*, Hedemora 2010, s. 18, 54–61, 74–79, 221. Se även Göran Ahrne, ”Olika klassbegrepp” i Göran Ahrne, Hedvig Ekerwald & Håkon Leiufrud, *Klassamhällets förändring*, Lund 1995, s. 14–25.
  20. Göran Greider utnämner filmen till den konstform som på senare tid bäst skildrat arbetarklassens erfarenheter. Greider 1998, s. 46 f.
  21. John Carey, *The Intellectuals and the Masses. Pride and Prejudice among the Literary Intelligentsia, 1880–1939*, London 1992; Sandra M. Gilbert & Susan Gubar, *No Man’s Land. The Place of the Woman Writer in the Twentieth Century*, d. 1: *The War of the Words*, New Haven 1988; Pierre Bourdieu, *Konstens regler. Det litterära fältets uppkomst och struktur (Les règles de l’art. Genèse et structure du champ littéraire)*, 1992), övers. J. Stierna, Stockholm/Stehag 2000.
  22. Gun Malmgren, ”Svenskämnet som demokrati- och ’värdegrundsämne’ ”, *Utbildning och demokrati. Tidskrift för didaktik och utbildningspolitik*, 2003:2, s. 65 f.
  23. Kari Molin & Britt Ågren, *Klassresan*, Stockholm 1991, s. 112; se även Frykman 1998, s. 33 f. och Nilsson 2001, s. 47.
  24. Greider 1998, s. 19 f.
  25. Nilsson 2001, s. 50 f. Magnus Nilsson ser idealet om pluralism som problematiskt eftersom verkligheten visar att existensen av parallella inriktningar tenderar att sanktionera befintliga strukturer. Han tar den feministiska forskningen som exempel: ”Feministerna har alltså fått en egen nisch med egna resurser, men inom andra nischer behöver man egentligen inte bry sig särskilt mycket. Textanalys och spekulatation kring den estetiska textens särart kan tryggt bedrivas enligt samma program som tidigare, oavsett vad feministerna gör på sina seminarier.” Nilsson 2001, s. 48 f.
  26. *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 2000:3/4 och 2001:1.
  27. Nilsson 2001, s. 50.
  28. Greider 1994, s. 36.
  29. Mats Trondman, *Bilden av en klassresa*, Stockholm 1994, s. 47, 358–361.
  30. Love Flygren, ”Idérik arbetarlitteraturforskning”, *LO-Tidningen Kultur*, 15.12 2010, <http://lotidningen.se/2010/12/15/iderik-arbetarlitteraturforskning/>.

31. Jan Thavenius identifierar (med hjälp av kritikern Carsten Jensen) den intellektuella människan som oberoende och som ”den som tar ett steg tillbaka och betraktar sig själv i egenskap av expert”. Jan Thavenius, *Öppna brev – om lärarutbildningens kulturella praktik*, Malmö: Malmö högskola, Rapporten om utbildning, 1/2005, s. 135.

Proletärförfattaren, klassmedvetandet, religionen och demokratiseringen av parnassen

Beata Agrell

Ämnet i det följande är författarroll och proletär självförståelse i den tidiga svenska arbetarprosan omkring 1910. Denna prosa belyser författarrollens förändringar i ett turbulent skede i svensk historia: unionsupplösningen, rösträttsfrågan, storstrejken, bondetåget, första världskriget, ryska revolutionen, folkrörelserna – och inte minst arbetarrörelsens politiska genombrott. Det är också tiden för de många förlagen, tidningarna och billigserierna – fler än någonsin både tidigare och senare.¹ Det är inte minst början av den så kallade ”demokratiseringen av parnassen”. Denna demokratisering innebar, som Lennart Thorsell formulerar det, att ”de lägre samhällsskikten just börjar få de sociala och bildningsmässiga möjligheter, som utgör förutsättningen för deras delaktighet i kulturlivet”. Detta sker jämsides med den politiska frammarschen i klasskampens tecken, dessutom med stark misstro mot det gamla samhällets kulturvärden.²

Mest ihågkomna arbetarförfattare från denna tid är Martin Koch och Gustav Hedenvind-Eriksson – ”de två grindstolparna” i svensk arbetarlitteratur, som Ivar Lo-Johansson kallade dem i sin självbiografiska bok *Författaren*.³ Men jag vill i stället uppmärksamma tre andra författare: kolaren och skogsarbetaren Dan Andersson (som inte självklart uppfattas som arbetardiktare⁴), sömmerskan och trikåstickerskan Maria Sandel och sågverksarbetaren Karl Östman. De förblev kroppsarbetare hela sitt arbetsliv, och därför är de exemplariska för den författarroll jag vill belysa. I dessa författarskap ingår klasskamp och religiöst arv en intressant allians.

Litteraturhistorieskrivningen och trängseln på parnassen

Vid denna tid utvecklades ett intresse för sociala motiv i den borgerliga litteraturen, och därvid börjar också arbetarlitteraturen uppmärksammas (och kritiserar) i det borgerliga etablissemanget:

[...] det stadium i arbetarlitteraturens historia då arbetarförfattare nådde andra än arbetarläsare. De recenserades i borgerlig press, och även i arbetarpressen tonade de fram som "författare". Olika begrepp har använts för att markera 1909/1910 som de år då arbetarlitteraturen börjar uppmärksammas inom den litterära offentligheten: från det mer allmänt formulerade "arbetardiktningens genombrott" i Schück-Warburgs litteraturhistoria till "den proletära författarindividens födelse".⁵

Demokratiseringen av parnassen var dock bara påbörjad: 1921 utbröt fejden om proletärdiktning, och den visade klart, att arbetarlitteraturen inte var välkommen in i kanon. Debatten utlöstes av Richard Steffens litteraturhistoria för gymnasiet, som innehöll ett inträngande och intresserat avsnitt om de nya proletärförfattarna. Ett längre citat är befogat:

Den kraftigaste och i många avseenden intressantaste insats, som gjorts i de två senaste decenniernas litterära produktion utgöres av de vittra alster, som kunna sammanfattas såsom *proletärdiktningen*. Denna har skapats av författare, som ehuru ej "proletärer" i detta ords egentliga betydelse, likväl gått fram ur arbetarklasserna, själva kortare eller längre tider levat arbetarnas liv, ja i ett par fall hört till de oregelbundna och mera lottlösa existenserna bland dem och därför också varit i tillfälle att se samhällsförhållandena från de mörka djup, som socialt högre stående ej kunnat eller vågat pejla. Självbildade personer med naturlig begåvning hava de i regel med förvånande lätthet övervunnit svårigheterna i uttryckets konst och med sina personliga erfarenheter tillfört litteraturen nya motivgrupper, nya uttryckssätt och nya ställningar gentemot tillvarons gåtor.

Steffen nämner en lång rad sinsemellan olika arbetarförfattare, som borde uppmärksammas: Martin Koch, Gustav Hedenvind-Eriksson, Dan Andersson, Harry Blomberg, Erik Lindorm, Ragnar Jändel, Maria Sandel, Elf Norrbo, Fabian Månsson och Ivan Oljelund. Gemensamt och speciellt för deras texter är dock kombinationen av hänsynslöst kritisk naturalism och en religiöst präglad ideologisk övertygelse – "en naturalism på grundval av mystik och metafysik":

Ett starkt och samlat huvudintryck blir, trots skiljaktigheterna, bestående: den dystaste uppfattning av den nuvarande mänskliga tillvarons former och den hänsynslösaste naturalism i framställningen härav, som hittills framträtt i världslitteraturen, i förening med en fast tro av ideal anläggning eller, i varje fall, orubblig viljestyrka. För proletärdiktningen är det närvarande så eländigt och fasaväckande, att någon räddning ej är tänkbar, om man ej kan hoppas på något annat, vare sig detta fattas såsom något evigt, oförgämligt, personligt, med oss själva besläktat, som det gäller för oss att leva oss upp till och in i för att ernå en i alla händelser individuell frigörelse, eller såsom en dunkel ödesmakt, som leder mänsk-

ligheten genom vådorna till något stort okänt mål, hägrande i fjärran: en naturalism på en grundval av mystik och metafysik. Detta är om icke det absolut så dock relativt nya i tidens litteratur.⁶

Hans skrivning väckte anstöt: "[E]n förhastad och onödig introduktion för modersmålsämnet!" Så löd domen på de flesta håll. Proletärförfattarna var samtida med de borgerliga realisterna – sådana som Ludvig Nordström, och Gustaf Hellström, Elin Wägner och Sigfrid Siwertz. Men arbetarförfattarnas namn på titelbladet fick snarast en negativ författarfunktion, och det underströks av yrkesbeteckningen *proletärdiktare*! Ordet uppfattades som nedvärderande och inskränkt – även av flera 'proletärdiktare' själva. Men 'grindstolparna' Koch och Hedenvind-Eriksson anammade beteckningen: " 'jag förblir 'proletärdiktare', enär jag är född proletär, levat och lever som en proletär, är självbildad och diktar om arbete' ", proklamerade Hedenvind-Eriksson;⁷ Koch gav ut en hel artikelsamling, gillande betitlad *Proletärdiktning*.

Det ändrade dock inte mycket i sak: frånsatt i arbetarpresen och hos Steffen själv stod proletärförfattarna inte högt i kurs. Om motståndet vittnar inte minst Selma Lagerlöf. I ett brev 1922 försökte hon få Östman att byta författarroll:

Jag har [...] undrat, om Ni inte möjligen för mycket tänker på att verka för Er egen klass, då Ni skriver. Jag förstår ju, att detta måste vara Er stora intresse, men Ni förstår, att om Ni, som är en arbetare skriver bra böcker, så höjer Ni era ståndsbroder bara genom detta utan att precis behöva framställa arbetarklassens elände så direkt. Jag tror, att detta redan är gjort av så många andra, det är inne i folks medvetande, och det har väl också blivit mycket bättre nu. Dessutom är medelklassen så fattig nu här i Sverige att mången nästan med avund betraktar en arbetares villkor med sina mindre fordringar på livet. Det är inte roligt att höra böner och krav, då man själv har det ungefär lika illa.⁸

Proletär solidaritet var tydligen inget för nobelpristagaren från 1909, belönad för "den ädla idealitet, den fantasiens rikedom och den framställningens sjäfullhet, som präglade hennes diktning", enligt prismotiveringen.⁹

Den problematiska författarrollen: Pamela Fox & skammen

Det proletära beteckningsproblemet tar emellertid också den engelska litteraturforskaren Pamela Fox upp. Hon beskriver en traumatisk dubbelhet hos

arbetardiktaren: att inte accepteras som diktare rätt och slätt, utan alltid som *arbetardiktare*. Samtidigt utgör prefixet ”arbetare-” denna diktares särskilda adelsmärke och stolthet:

Han deklarerar att han har rätt till litteraturens område och förkastar ”deras” erkännande (och skenbara legitimering) av hans outsiderställning. Samtidigt är verken själva ofta trotsigt märkta av hans särskilda plats i den sociala ordningen. Inskrivna med en rad av ängsliga gester *hävdar de stolt sin klassmässiga särart och lika envist förnekar de den* [min kurs].¹⁰

Arbetsförfattarna använder sin underdogposition på ett positivt sätt genom att gestalta den proletära verkligheten utan försköning och *ändå* insistera på proletärt människovärde. Men samtidigt tenderar denna ärliga realism mot en överexponering, som också röjer skam och självförakt, enligt Fox: exponeringen blir en dubbel akt av motstånd, som djärvt ’ställer ut’ vissa önskade kvaliteter och samtidigt bekräftar en marginaliserad ställning.¹¹

Denna tendens till självskapad stigmatisering är tydlig hos Sandel och Östman, och skymtar även hos Dan Andersson, som vi snart skall se. De skildrar tillkortakommanden och problem i de proletära miljöerna – moraliska som politiska. De uppehåller sig inte sällan vid tvivelaktiga figurer inom klassen: strejkbrytare, klassförrädare, pennalister, kriminella, prostituerade, alkoholister och andra asociala individer träder i förgrunden och kan skymma den klassmässiga helhet som skulle belysas.

Klassmedvetande, kroppsarbete, solidaritet

Speciellt för dessa tidiga arbetardiktare är egentligen inte att arbetaren diktar, utan att *diktaren arbetar*, dvs. *kroppsarbetar*. Det dittills vanliga, skriver Thorsell, hade varit, att den arbetare som fick möjlighet till boklig utbildning helt lämnade sitt klassmässiga ursprung – så som också ofta skedde med den *andra* generationens arbetardiktare på 1930- och 40-talen. Men det tidiga 1900-talets arbetardiktare behöll som sagt sin klassmässiga förankring – om inte alltid som kroppsarbetare på fältet, så ändå inom arbetarrörelsen, arbetarpresen och det fackliga arbetet:

Det nya och märkliga inträder, när nu författare, som ej genom en viss skolutbildning kommit loss ifrån sitt sociala ursprung, framträder – alltjämt i egenskap av bönder eller arbetare. Carl Larsson i By är ingen Fridolin, som talar ”med lärde

män på latin”. Den unge Hedenvinds eller Karl Östmans sociala skildringar (likom indignationsdikter av arbetarrörelsens kampdiktare såsom Menander, K.J. Gabrielsson m.fl.) är så helt igenom präglade av författarnas erfarenheter som arbetare och av den klasskänsla deras samhällsställning fött. Om många av de ”proletärförfattare”, som har särskilt intresse i detta sammanhang, gäller det, att de har uppfattat sig själva inte i första rummet såsom tillhörande en intellektuell yrkesgemenskap (”författarskrået” eller vad man vill kalla det) utan såsom språkrör för den grupp inom samhället, som de framgått ur.¹²

Likafullt fanns risk för uttunning av klassmedvetandet även för den som hamnat i tidningsredaktionen eller fackföreningsstyrelsen. Kroppslivet var de tidiga arbetarförfattarnas unika och centrala motiv, och de åskådliga, på egen erfarenhet baserade skildringarna av arbetsplatserna var deras särskilda styrka. Den som slapp bördorna av detta tunga arbetsliv kunde också mista förmågan att dikta. Karl Östman råkade i 30-årsåldern ut för en arbetsolycka som berövade honom arbetsförmågan, och samtidigt tystnade han som diktare. Det har hävdats att Östman behövde kroppslivet för att kunna skriva, trots att samma kroppsliga arbete också hindrade honom från att skriva.¹³ Denna paradox var levande verklighet för den arbetarförfattare som till äventyrs fick möjlighet att välja.

Även vissa yrkesgrupper hade problem med klassmedvetandet. Hos anläggningsarbetare, säsongarbetare och andra arbetsvandrare var klasskänslan svagare.¹⁴ De, till skillnad från städernas industriarbetare, kom aldrig in i ett varaktigt kollektiv. En klassolidaritet hann därför sällan utvecklas. Östmans karaktärer är säsongarbetare, ständigt på väg. Väl framme är de strax beredda till nytt uppbrott. Arbetets tillfälliga karaktär medför att hans arbetsskildringar ofta har fokus just på problematiska spänningar inom arbetarkollektivet.

Hos kolaren Dan Andersson finner man motsvarande rörliga karaktärstyper, präglade av övergångskaraktären och tillfälligheten i kolarens tillvaro. Den vandrande spelemannen är lika mycket kolare och kroppslivare, men han förblir hela tiden *individ*, fristående från varje kollektiv.

Maria Sandel skildrar däremot storstadsproletariatet, främst från kvinnans synpunkt. Sandels kvinnor är arbeterskor i fabriker och hemindustri, och därtill hustrur och mödrar; vi möter dem som sjuka, slagna, och allmänt förtrampade, och som arbetslösa, prostituerade, småkriminella. Hos Sandels blir också den dubbelhet eller ambivalens som Fox beskriver särskilt påtaglig: en hänsynslöst avslöjande naturalism, som inriktas på att

frammana proletärt människovärde, men samtidigt röjer skam. Så till exempel i titelnovellen till *Hexdansen* (1919), där det moraliska förfallet i en hel arbetarfamilj beskrivs ingående, samtidigt som det står klart att de orsakas av de svåra proletära omständigheterna.¹⁵ Ibland blir det rent groteska kollisioner: när problemet med inackorderingar i redan trångbodda arbetarfamiljer dryftas i romanen *Familjen Vinge* (1910), så sker det via gestaltningen av en pedofil våldtäkt, där inga vidriga detaljer besparas läsaren.¹⁶

Groteska drag har även novellen ”Draksådd” i *Hexdansen* om den unga arbetarkvinnans förhoppning om en klassresa uppåt i hierarkin så länge hon kan hålla sig vacker. Hon lyckas då förmå sin hunsade mor att finansiera en tandprotes genom extra trappstädning. Modern dör visserligen av ansträngningen, men garnityret pryder sin plats i dotterns mun – tills hon råkar slå sönder det i handfatet i samma stund som hon träffat den rätte och tror sin lycka gjord. Det är en effektiv moralitet, men ger samtidigt en bild av de eländiga villkor som kunde urholka moralen hos en människa.¹⁷

Men allt är inte nöd och elände: *solidariteten* lever. Och det är främst tack vare arbetarkvinnorna som proletär solidaritet kan utvecklas även bland männen i Sandels berättelser. Hur central klassolidariteten är ger en av de ledande arbetarkvinnorna i strejkromanen *Virveln* (1913) värtaligt uttryck för:

Kamp! Kamp till det yttersta. Aldrig skulle det med rätta kunna sägas, att bröder svikit bröder, då gemensam nöd bort ena. Aldrig. Ty i proletärernas bröst hade broderskapets heliga idé sin fasta tillflykt.

Gemensam nöd. Ty i dag dig, i morgon mig. Och dessutom — var det icke deras dyraste skatt, organisationen, kapitalets rövarhord nu ville åt, frossa av, slita sönder med grymma klor, skatten som bärgats med omätliga offer av möda och liv, som varit och var medlet att höja de trälände ur förnedringen, förädla och ståla klassviljan, vidga sinnena, vinna själarna för kulturen. Åh, organisationen, solbringaren, den som skaffat luft och bröd och sång i hem, skövlade av brist och allsköns unkenhet. För den var intet offer för stort — den var omistlig som ryggmärgen.¹⁸

Påfallande är här beskrivningen av den organiserade arbetarrörelsen: ”organisationen” tillskrivs en närmast kultisk-religiös status, ”deras dyraste skatt”, ”solbringaren, den som skaffat luft och bröd och sång”, ja, ”för den var intet offer för stort”. Den sekulära proletära solidariteten antar formen av en religiös gemenskap – och kan därmed synas råka i strid med sig själv.

Proletär fromhet, religiös agitation & textens dubbla tilltal

Religiöst språk, religiösa tankeformer och religiösa genrer var grundvalen i den proletära bildningen.¹⁹ Det kristna kulturarvet kunde användas till mycket, inte minst politisk agitation och klasskamp retorik. Titelnovellen i Östmans första bok, berättelsesamlingen *Pilgrimer* (1909), utgörs av en apokalyps i bibliskt färgade ordalag – möjligen även filtrerad genom Nietzsches bibelpastischer i *Also sprach Zarathustra*.²⁰ Men genren är en drömvision, besläktad med Bunyans *Pilgrim's Progress*. Här gestaltas en ”profet” som typisk eller idealisk diktroll. I ”Pilgrimer” berättar profeten om sin kallelse – i en Östmansk version av Almqvists ”Skaldens natt”:

Då jag hvilat – huru länge vet jag ej – hörde jag en röst som talade ur skyarna. Det lät som när åskan mullrade om sommaren. Blixtar genomskar luften och det blef ljusst som om solen lyst många gånger starkare. Så talade rösten: ”Statt upp träl ur din vända och följ mig! Se, din dag är kommen då det skall till verklighet varda, hvad som predikats från begynnelens början; som talats af vredgade vågor, som hafvets yta speglat, som dånat ur forsarnas fall, som lilla bäcken porlat, som furuskogen susat, som suckats ur tusendens bröst: Frihet! Frihet! — då betungade och trälar skola kasta sitt ok och blifva vid sitt värde...

Jag förundrades högligen att höra dessa ord så ljudligt talas från höjden där jag intet kunde se! Och jag frågade: ”Hvem är du herre, som så talar?”

”Jag är den makt genom hvilken de sorgsna och betryckta bland människorna, skola vinna glädje och frihet, sol och ljus!”

Om ännu mer ville jag spörja honom, men han var försvunnen.²¹

I mer jordiska ordalag skildras arbetardiktarens kall i romanen *Den breda vägen* (1923). Men även han kallas ”Profeten”:

Plankbördorna blevo tunga som blytackor och benen bar mig ofta ej, men jag arbetade ändå, jag måste. Familjen måste ha något att leva av, och själv skulle jag skriva en bok. Sågverksslavarnas historia skulle det bli. Men — Att skriva om oss är ingen lätt sak för den fattige. [---] Och folket, arbetarna, mina kamrater på verken, de vill inte läsa om sig själva [---], det är så ”tråkigt”, tycka de. De vill ha något roligt, något ljusst och fint.

Nå, vad skulle jag göra? Jag valde utan tvekan: jag skrev sanningen. Jag målade av vad jag själv sett, vad jag erfarit och känt, och vad jag tror, att andra känt. Jag ville inte förgylla upp sakerna och tingen med falska färger, för att de skulle se bra ut till fördel för mej själv. Detta hade varit oärligt, menade jag. Ty hur det än må vara: ärlighet varar längst.²²

Men Profetens sanningskärlek lönade sig dåligt: klassbröderna vill inte lyssna.²³ Så förnekar han till sist att det är för arbetarna han skriver:

Aldrig har jag heller tänkt, att skriva för arbetarna, jag bara skriver om dem. [...]. Ty till ingenting batar det att ständigt tuta i egna öron om eländet. Åt alla väderstrecken ska tutandet höras. Då kanske man en gång stannar på höjderna, där makten bor, och lyssnar — och vaknar till besinning. Detta är kultur.²⁴

Den författarrollen skiljer sig betydligt från Sandels. Hennes klassmedvetna berättare uppträder också som Moralens väktare i bästa exempelpedagogiska stil: *skötsamhet* var ett livsvillkor för klassens politiska och materiella framtid. Som tidigare forskning visat gällde det att tvätta bort alla spår av bolsjevism, andlig ”smuts” och annan föregiven samhällsfarlighet.²⁵ Men religiöst uppbyggliga och folkligt populära genrer ingick i arbetardiktarnas ursprungliga repertoar, och Sandel blandar friskt, exempelvis den fromma berättelsen med populärlitteraturens *Romance*. Hennes moralism blir därigenom ganska tvetydig.

Går vi så till Dan Andersson möter ännu en annan författarroll: diktare, drömmare och speleman; men också skogsproletär och finntorpare – dessa föraktade som författaren själv härstammade från. Hans skildringar av dessa utstötta kunde också bli våldsamma och grymma.²⁶ Då blandas fromma genrer som bekännelsen och det avskräckande exemplet med den moderna ’smutslitterära’ kriminalberättelsen. Men när klassperspektivet vävs in blir resultatet något annat och nytt.

Det är bland annat dessa oväntade och kreativa genreblandningar som gör de tidiga arbetardiktarna så spännande att läsa och studera. Det proletära perspektivet medför att återbruket av religiösa och populära genrer laddas med nya betydelser. När genrekonventionerna därtill korsas, blir resultatet en ny typ av litteratur, som bryter mot hävdvunna estetiska tabun. Denna proletära litteratur får därmed en frigörande funktion – inte bara politiskt utan också litterärt.

Noter

1. Höjdpunkten nås 1919, enl. *Den svenska pressens historia*, red. Per Rydén & Karl Erik Gustafsson, del III, *Det moderna Sveriges spegel*, red. G. Lundström, P. Rydén & E. Sandlund, Stockholm 2001, s. 148–150 även s. 137 f.
2. Lennart Thorsell, ”Den svenska parnassens ’demokratisering’ och de folkliga bildningsvägarna” (1957), förkortad version, *Litteratursociologi. Texter om litteratur och samhälle*, red. L. Furuland & J. Svedjedal, Lund 1997, s. 546.
3. Ivar Lo-Johansson, *Författaren: självbiografisk berättelse*, Stockholm 1957, kap. ”De två grindstolparna”.
4. Hans Granlid, *Spänningarnas förlösning: om Dan Anderssons verk och verklighet – med särskild hänsyn till hans sena prosa*, Dan Andersson sällskapet, Stockholm 2004, kap. ”Den splittrade diktarbilden, 2. Dan Andersson-kulten”, samt s. 30 f.
5. Stig Lennart Godin, *Klassmedvetandet i tidig svensk arbetarlitteratur*, Lund 1994, s. 126.
6. Richard Steffen, *Översikt av svenska litteraturen, del 5, Tiden 1900–1920*, Stockholm 1921. Cit. efter Lars Furuland ”Fejden 1921 om proletärdiktning. Ett kapitel ur arbetarlitteraturens historia”, *Fiktionens förvandlingar. En vänbok till Bo Benich-Björkman*, red. D. Hedman & J. Svedjedal, Uppsala 1996, s. 111f.
7. Furuland, ”Fejden”, s. 116.
8. Cit. efter Nils Gärdegård, ”Efterskrift” till Karl Östman, *Stabbläggare och andra noveller*, Sammanställda av Folket i Bild/Kulturfronts avdelning i Sundsvall, Stockholm 1976, s. 241.
9. ”Mårbacka – Selma Lagerlöfs hem”, <http://www.marbacka.com/Nobelpriset.php>, access 110729.
10. Egen översättning. ”He declares the literary to be his rightful territory and rejects ”their” acknowledgment (and seeming legitimation) of his outsider status. At the same time, the poems themselves are undeniably and often defiantly marked by his particular location within the social order. Inscribed with a range of anxious gestures, they proudly claim, and just as insistently deny, their own class specificity.” (Pamela Fox, ”De/Re-fusing the Reproduction-Resistance Circuit of Cultural Studies: A Methodology for Reading Working-Class Narrative”, *Cultural Critique*, No. 28 [Autumn, 1994] s. 54.)
11. Fox, s. 60.
12. Thorsell, s. 520.
13. Se dock Gärdegårds mot detta påstående kritiska kommentar i ”Efterskrift”, s. 228 f.
14. Godin, s. 87 f.
15. Se analys i Beata Agrell, ”Aesthetic Experience as Offence in Early Swedish Working-Class Narrative”, *Sentimentalitet und Grausamkeit. Emotion und ästhetische Erfahrung in der skandinavischen und deutschen Literatur der Moderne*, red. Sophe Wennerscheid, Serie: Skandinavistik. Sprache – Literatur – Kultur, red. H. Anz (Universität Freiburg) & S. Kramarz-Bein (Universität Münster), Band 8. Münster 2011, s. 212–227.
16. Sandel, *Familjen Vinge och deras grannar. En bok om verkstadspojkar och fabriksflickor*, Stockholm 1913 (först som följetong i *Social-Demokraten* 1909). Se analys i Agrell, ”In Search of Legitimacy. Class, Gender and Moral Discipline in Early Swedish Working-Class literature c. 1910”, *Faszination des Illegitimen. Alterität in Konstruktionen von Genealogie, Herkunft und Ursprünglichkeit in den skandinavi-*

schen Literaturen seit 1800, red. C. Gestrinch & T. Mohnike, Reihe Identitäten und Alteritäten, Band 25, Würzburg 2007, s.103–117.

17. Se analys i Agrell, "Early Swedish Working-class Fiction and the Literary (c.1910): The Case of Maria Sandel", paper vid NORLIT-konferensen Litteratur och politik/Literature and Politics i Roskilde 4–7 aug. 2011, <http://www.scribd.com/doc/61260811>.
18. Sandel, *Virveln*, Stockholm 1913, s. 164 f.
19. Se Agrell, "Gömma det lästa i sitt inre. Fromhet och klasskamp i tidig svensk arbetarprosa", *Ord & Bild* 2003:4, s. 66–77.
20. Östman, "Pilgrimer", *Pilgrimer*, Stockholm 1909, s. 19–33.
21. Ibid., s. 26 f. För en ideologikritisk-politisk analys, se Cecilia Falk m.fl., "Karl Östman – sågverksarbetare och författare", *Ord & Bild* 1976:4–5, s. 231 f.
22. Östman, *Den breda vägen*, Stockholm 1923, s. 64 f.
23. "Det är lustigt med människorna i världen. — Bra vill vi ha det, men hjälparen kan vi sedan stena, om vi nå honom. "Roliga" historier" skulle jag ge mina vänner, jag var bara en narr annars. Skildrade jag till exempel arbetarnas bostadsförhållanden i timmerskogarna eller på verken här nere, så skulle jag totalt se förbi smulsen och vägglusen, plågoriset och folkförbannelsen, som finns i legioner där. Rummen i barackerna och kojorna skulle jag i stället göra rymliga 'och ljusa och trevliga som gemak i slott och herrgårdar. Sågarna skulle jag inte heller beskriva som något Inferno, såsom de i verkligheten äro med sina smällande remmar, sina vinande hjul, slamrande sågramar och skrikande triss'or, där människor ofta krossades och klämdes pannkaksplatta och till rykande, röd mos — nej, det skulle jag inte. Det var tråkigt, se, inte roligt alls. Som salonger skulle sågarna målas. Arbetarna själva skulle vara balhjältar i salongerna, sedan jag först rätat deras ryggar och smetat över deras kläders smörja och ler med bläck. Ljuden, som maskinerna i sågen skapa fram, skulle vara musiken. Själv skulle jag vara pajas på balen och sjunga visor för de dansande mellan akterna. Haha. Med andra ord: jag skulle skriva gyckelspel för mina vänner och leva på luft tills jag fick deras applåder att mätta mej med, om det visade sig till slut att spelet, som jag skrev, var till alla delar dugligt. Jag skulle inte dra deras elände och fattigdom fram för offentligheten med den nakna sanningen som körsven i tömmarna, jag skulle bara berätta 'om sågverksslavarnas fröjder, när de ibland hade sådana på 'en fritidstimme eller en. söndag — jag skulle inte tala 'om vad de led!" (Östman, *Vägen*, s. 67 f.)
24. Östman, *Vägen*, s. 69.
25. Ulf Boëthius, *När Nick Carter drevs på flykten. Kampen mot "smutslitteraturen" i Sverige 1908–1909*, Stockholm 1989, kap. IV; Björn Horgby, *Egensinne och sköt-samhet. Arbetarkulturen i Norrköping 1850–1940*, Stockholm 1993, kap. 3–5; Godin 128–130.
26. Novellerna "Dödsdansen", "Dödsjakten" och "Kvinnohat", samt de av kritikerna avskydda romanerna, särskilt *David Ramms arv*. Se Beata Agrell, "'Hemskt morddrama i Sunnansjö'. Estetik och didaktik i två kortberättelser av Dan Andersson", *Skönhet men jämväl förnuft. Festskrift till Sverker Göransson*, red. A. Forssberg Malm, M. Jansson, N. Schiöler, Stockholm/Stehag 2001, s. 483–502.

Arbetarlitteraturen och gestaltungsproblemet

Exemplet Karl Östman

Anders Öhman

Det intressanta med den debatt om arbetarlitteratur som fördes i *Aftonbladet* våren 2010 var att den i så hög grad handlade om det jag vill kalla gestaltungsproblemet. Debatten började med Hanna Hallgrens recension av Susanna Alakoskis roman *Håpas du trifs bra i fängelset*.¹ Hallgren sade sig visserligen uppskatta tematiken i romanen, men hade invändningar beträffande stilen. Hon menade att läsaren motståndslöst hastade genom berättelsen och såg det som ett problem. I stället efterlyste hon i den samtidsprosa som ”gestaltade samhällets orättvisor” ett odlade av ”litterära stilar som varken nöjde sig med att vila i det igenkännbara eller att anpassa sig efter marknaden”. Utan ett mera formmedvetet stilval fanns risken att det hon kallade emancipatoriska berättelser bara blev till lättsmält konsumtion.

Göran Greider reagerade häftigt mot Hallgrens recension i en artikel i *Aftonbladet* ett par veckor senare.² Hallgrens efterlysning av en mera stil- och formexperimenterande prosa var enligt Greider ett exempel på den litteraturkritik som saknade förståelse för det sociala berättandet. Den litterära realismen som form, menade Greider, är och har historiskt sett alltid varit intimt förbunden med gestaltandet av egna erfarenheter. Att realismen då inte står så högt i kurs hos kritikerna drabbar därför också de författare som fortfarande envisas med att berätta om social underordning, klass eller kollektiv.

Både Hallgren och Greider fokuserar således på formfrågornas betydelse, men skiljer sig avsevärt åt när det gäller förståelsen av formens relation till innehållet. För Hallgren tycks det som om stilvalet i första hand tjänar till att påverka läsningen i en eller annan riktning, helst bör alltså stilen vara experimentell och erbjuda motstånd för läsaren. För Greider, däremot, är det innehållet som helt och hållet bestämmer stilen. Den sociala skildring som bygger på egna erfarenheter kräver helt enkelt realism.

För mig är bägge hållningarna problematiska. Hallgren tar paradoxalt nog alltför lättvindigt på gestaltungsform. Det är som om frågan om stilen

inte primärt har någon relation till innehållet, utan att den är ett i stort sett oproblematiskt fritt val. Greiders hållning, å sin sida, riskerar att bli alltför kategoriskt deterministisk, som om det vore så att arbetarens och den underordnades erfarenheter bara rymdes inom den litterära realismens fålla.

Historiskt sett är gestaltungsproblematiken inte ny för den svenska arbetarlitteraturen, och den har alltid varit kopplad till frågan om vad det är man vill gestalta och för vem man skriver. Det är en problematik som följer arbetarlitteraturen ända från dess genombrott i samband med arbetarrörelsens framväxt i slutet av 1800-talet och fram till våra dagar. Att ta hjälp av historien kan förhoppningsvis ge en annan dimension till dagens debatter. Här tänkte jag koncentrera mig på ett par exempel.

Det första exemplet hämtar jag från 1910-talet och det geografiska område som Lars Furuland i sin och Johan Svedjedals översikt av svensk arbetarlitteratur en smula generaliserande kallar "arbetarnorrland".³ Norrland var ju spelplatsen för den väldiga expansion för industrin som förvandlade Sverige till ett välfärdsland decennierna kring sekelskiftet 1900. Det är därför inte konstigt att en aspirerande ung arbetarförfattare som Martin Koch sökte sig till de norrländska trakterna då han ville samla material för sin roman *Timmerdalen* (1913). Hans förhållningssätt är ett bra exempel på hur man kan uppfatta realismen som ett sätt att gestalta det okända.

Stockholmaren Kochs forskningsresor till Sundsvallstrakten påminner inte så litet om den resa till det inre av Afrika som Joseph Conrad skildrade i *Mörkrets hjärta*. I det brev som Koch skriver till fästmon Signe Holmén i januari 1913 anar man den skräckblandade förväntan han känner inför att nalkas det främmande annorlunda: "Jag förbereder ett grymt verk. Så bitert mörkt, att det endast kan få namnet *Helvetet*. Och själv måste jag igenom detta helvete. Det är därför jag nu om lördag reser till Lappland för att se människodjuren nakna i natten."⁴

Det intressanta är att Koch betonar att hans nedstigning i det norrländska infernots kretsar bärs av en realistisk sanningslidelse. Till skillnad från den norrländske författaren Pelle Molin, som i den postumt utgivna *Ådalens poesi* (1897) skildrade historier och legender från Norrland, ville Koch gestalta hur verkligheten förhöll sig. Han skriver till Signe i ett brev i mars samma år: "Jag har börjat mitt Norrlands-arbete [...]. Nu måste jag ner i svarta djupet. [...]. Nu stiger den fram och tar mig fången – nu förs jag till *Timmerdalen*, till helvetet. Farväl ljusa liv därute! Till bröderna i helvetet

går min själ [...]. Och vad har jag sett! Ådalens poesi utan skönhet. En dikt utan skönhet!”⁵

I sitt sammanhang är Kochs ambition att visa eländet i sågverksdistrikten förståelig, som kontrast till vad han uppfattade som den exotiska och förljugna bilden av landskapen i norr, och som Pelle Molins berättelser exemplifierade. Men det var också en utanförståendes blick, som ansträngde sig för att sortera bort allt som var något annat än det hårda slitet; drömmar, kärlek, längtan, natur, allt det som, lite förenklat uttryckt, var Pelle Molins inifrån-perspektiv. Det vill säga att den realistiska ambitionen hos Martin Koch också var ett sätt att avgränsa och annektera en verklighet. (Man lägger dessutom märke till en – omedveten? – ambivalens i citatet ovan om att det just är till det litterära verket *Timmerdalens* verklighet som Koch dras, således en fiktiv verklighet.)

Det är kanske inte någon tillfällighet att även det litterära etablissemanget verkade föredra den realistiska kartläggningen av ”arbetarnorrland”, snarare än den ”vildmarksromantiska” eller exotiska skildringen. Litteraturprofessorn Henry Olsson skriver till exempel i en artikel om Pelle Molins författarskap från 1930, i vilken han tar avstånd från dennes ”hembygdsromantiska” noveller men sätter värde på de realistiska, att det just var de sociala förhållandena som var skälet till den ”litterära upptäckten av Norrland”.⁶ Längre fram i artikeln förtydligar han detta resonemang med att påpeka att ”det okända landet i norr innehöll faktiskt så mycket av nya, egenartade och lockande förhållanden, att det även och inte minst med avseende på det sociala ansågs tarva en litterär presentation”.⁷

Det fanns alltså en tydlig strävan att förknippa den framväxande industrialiseringens processer med den realistiska beskrivningen av dem. För Henry Olsson tycks det dessutom ha varit det enda skälet för att skildra den norrländska landsdelen. Man kan inte låta bli att associera till kolonisationsprocessen som med kartans hjälp inmutar de okända områden han önskar lägga under sig. Den litterära realismen kan således vara ett mycket tveeggat stilmedel.

En författare för vilken gestaltungsproblematiken var helt central var en av de tidigaste arbetarförfattarna, Karl Östman, som just kom från detta ”arbetarnorrland”. Östman föddes några mil norr om Sundsvall 1876 och var verksam som sågverksarbetare hela tiden som han bedrev sitt författarskap. Hans produktion var inte stor. Sammanlagt gav han ut tre novellsamlingar och en roman, förutom en del bidrag till dagspress och tidskrifter.

I alla Karl Östmans novellsamlingar blandades skildringar från arbetet i brädgårdarna och i skogarna med berättelser om det hårda men fria livet i ödemarken, konflikter mellan kringvandrande arbetare och bofasta och om kärlek och längtan. Det är emellertid tydligt att det litterära etablissemangets omdöme över Östmans författarskap tar fasta på de realistiska berättelser som handlar om arbetet vid sågarna, medan man ofta värderar de noveller som gestaltar livet på landsbygden eller kärleksskildringarna lägre. Jag ska ge några exempel.

I Holger Ahlenius klassiska *Arbetaren i svensk diktning* från 1934 urskiljer denne det han kallar två faktorer som legat till grund för Östmans författarskap: indignation över sociala orättvisor och medfödd fantasibegåvning. Det är det senare som är den beklagliga orsaken till den ena linjen i Östmans produktion, den som "aldrig blivit mer än efterklang". Ahlenius skriver: "Fantasien, det ursprungliga konstnärstemperamentet och den norrländska skogsnatur varifrån han stammar ha lett honom in i vildmarksromantikens väl upplöjda fåra."⁸ Däremot fanns det enligt Ahlenius skäl att uppskatta de noveller som handlade om sågverksarbetet. Med dessa kom han med något nytt in i den svenska litteraturen, och skälet till deras äkta realism är att de grundar sig på författarens egna erfarenheter: "Karl Östmans skisser ge tillsammans en verklig och påtaglig bild av denna arbetarstam i dess hårda slit, dess fattigdom och dess rotlöshet. Han hör själv dit och han vet vad han talar om."⁹

Thorsten Jonsson är inne på samma linje i sitt pionjärverk om norrlandslitteraturen, *Stor-Norrland och litteraturen* (1938). Han skriver: "Östmans tidigare produktion – ett par novellböcker – vanpryds ibland av en Pelle Molinskt färgad, verkningslös lyrism, men i romanen *Den breda vägen* har han i stort sett befriat sig från detta inflytande och framträder som en suggestiv och inträngande skildrare av sågverksarbetets miljöer."¹⁰ I Åke Runnquists *Arbetarskildrare* (1952) återfinns vi också en liknande karakteristik av Östmans författarskap. I Östmans novellsamlingar blandas, skriver Runnquist, "en något blek vildmarksromantik med berättelser från stabbläggarnas hårda jobb, där Östmans stora sakkunskap och djupa känsla för de svårt ansatta kollegerna hjälpt till att sätta stämpeln 'äkta' på sidorna".¹¹

Omdömena följer således i stort sett samma mönster. Realism är den föredragna litterära metoden och blir synonym med äkthet, sanning och personlig erfarenhet. Mest anmärkningsvärt är kanske Ahlenius utpekande av

fantasin som den bakomliggande orsaken till att Östmans noveller blir osanna och alltför vidlyftiga. Ahlenius omdöme kan ses som ett uttryck för den alienationsproblematik som Karl Marx utreder i de ekonomisk-filosofiska manuskripten från 1844, där han menar att arbetet inte är en del av arbetarens väsen och att han i arbetet "inte tillhör sig själv utan en annan". Marx fortsätter: "Liksom den mänskliga fantasin, den mänskliga hjärnans och det mänskliga hjärtats självverksamhet i religionen påverkar individen oavhängigt av henne själv, dvs. som en främmande, gudomlig eller djävulsk verksamhet, så är arbetarens verksamhet inte hans självverksamhet. Den tillhör en annan, genom den förlorar han sig själv."¹²

Arbetaren måste gestaltas som ett objekt medan fantasin är något opålitligt subjektivt, för arbetet främmande. Fantasins och hjärnans och hjärtats självverksamhet skulle kunna visa en verklighet där arbetaren paradoxalt nog var fri och obunden, men det kunde inte de som vurmade för arbetarlitteraturen acceptera. För Ahlenius och andra var det viktigt att visa arbetaren sådan denne var, det vill säga bunden till tanke och handling till det förtingligade arbetet. Det intressanta är emellertid att Karl Östman i sitt författarskap är så medveten om denna konflikt som förbinder gestaltungsproblemet med alienationstemat.

I den korta titelnovellen i Östmans andra novellsamling *En fiol och en kvinna* från 1912 gestaltas bland annat denna konflikt. Novellen är en förtäta historia om en spelman och arbetares liv från vaggan till graven, och man kan nog anta att den tillhör den grupp av noveller som Holger Ahlenius skulle förpassa till den överdrivet fantasirika linjen i Östmans författarskap. Till formen bryter den med realismen och gränsar snarare till allegori och saga, och med sina blott sex sidor innehåller den de flesta teman i Östmans författarskap. Den inleds med att en till åren kommen vandrande spelman och före detta arbetare återser sitt barndomshem. Redan i inledningen finns kritik mot den historieskrivning och den litteratur som aldrig brytt sig om att berätta om de lägre klassernas liv. Berättaren konstaterar att den grå stugan inte ser mycket ut för världen, och att ingen skulle komma att få veta hur mycket arbete och möda den kostat att bygga och vidmakthålla. Det är sådant som inte skrivs "upp i hävderna".¹³ På den tid då stugan byggdes kunde de fattiga bara rita sina bomärken under de juridiska handlingarna och talade "av trots" sällan om sitt lidande. Men inte heller i nutiden är det

möjligt att fullödigt skildra en arbetares liv, menar berättaren: ”Och arbetares liv kan inte, ens av den fantasirikaste, skildras i detaljer!”¹⁴

Därefter går berättelsens fokus över till den fiolspelare och arbetare som växte upp i stugan. Han berättar hur handelsmannen lurat till sig stugan när fadern var långt borta på arbete, och hur familjen skingrats för vinden. Tolv år gammal vandrade han med den fiol han fått av sin farfar ut i ett liv som inte visade sig bestå av annat än hårt arbete vid sågarna i trakten. Spelmanens historia har tydliga paralleller till Karl Östmans eget liv. Fiolen blir symbolen för det skapande han har med sig in i det alienerade arbetet, där annars de enda ljusglimtarna är kvinnorna och kärleken.

Spelmannen blev också kär i en kvinna, Ingri, och fick flera barn med henne, men på grund av hans stora kärlek till musiken, blev hennes tillvaro hårdare än andra kvinnors. Han kunde inte som de andra männen ”hugga i som tränade oxar, när de arbeta för födan, äta, sova och igen släpa med samma jämna mod”.¹⁵ Han hade också en annan (själv)verksamhet som inte bara var ett medel för att uppehålla livet. I skapandet strävade han efter att skildra arbetet vid sågarna som det var. Hans musik ”var mest sådana låtar i moll, vredesyllda, bittra, vemodiga låtar han diktade, låtar som tolkade i ton trälafolkets i sågarna liv”, men publiken ville inte höra sådan musik. Deras reaktion på hans kreativitet var antingen att håna eller ömka honom. Det vill säga, hans (själv)verksamhet gick paradoxalt nog ut på att framställa deras verksamhet som alltså inte tillhörde dem själva.

Den uteblivna framgången som ”tondiktare” och det faktum att han inte kunde bidra till det dagliga uppehållet i samma omfattning som andra män, gjorde hustrun alltmer sliten. Hon orkade inte längre som förr beundra och uppmuntra hans musik, och en dag var hon borta. Barnen skingrades för vinden och spelmannen gav sig ut på en ändlös vandring med den älskade hustruns aska i en flaska om halsen. När han återkommer till berättelsens nutid sittande på stenen vid sitt barndomshem, framträder scener ur deras liv för honom. Han minns hur han träffade henne när han som ung spelade vid en dans på fåbodvallen och önskar att han ännu en gång kunde få spela en sådan låt med ”vilda, brusande ackord” för henne. Det skulle vara den passionerade motsatsen till den ”vredesyllda” och ”bittra” musik han annars så länge spelat.

Novellen slutar med att han för sin inre syn ser henne i en ”lustroddbåt”, som han själv lockas att stiga ner i. Han talar till henne och säger att han

känner skuld för att han förkortat hennes liv med svält, men hon böjer sig ner och kysser honom som till förlåtelse och de far iväg över vattnet, samtidigt som fabriken ”dön hade tystnat”.¹⁶ De sista orden i novellen tillhör obduktionsförrättaren som, när spelmannen påträffas död vid stranden, konstaterar att dödsorsaken var ”hjärtslag”.

Således gestaltar novellen problematiken med att söka skildra det hårda arbetet vid sågarna men att mötas av en publik som inte har lust att läsa sanningen om sina liv. Det är dock inte säkert att det är den sanningssökande spelmannens hållning som i novellen framställs som den ”korrekta”. Det finns också i spelmannens ambition att dikta de låtar ”i moll” som syftade till att tolka sågverksarbetarnas hårda liv något som gränsar till egoism. När han i drömmen möter sin hustru ber han henne om förlåtelse, och när han efter hennes död vandrar omkring framhålls det att han ännu är ”trottsande”. Hans utanförstående, hans distansering till de andra, har ett slags hänsynslös snobbism över sig. De lyckliga stunder han kommer ihåg är också då han spelade för folk som dansade och ”blodet rann i ådrorna brusande...”. Och när hustrun i drömsynen ber honom stanna hos henne är det med uppmaningen att spela för dem, för folket i trakten, alltså inte om dem.

Vid sidan av detta tema är hela novellen berättad i en form som, förutom att den har allegoriska inslag, även gränsar till det sentimentala skillingtrycket. Här är det kärleken och inte arbetet som står i centrum. Formmässigt säger den något annat än de ideal som spelmannen byggt sitt liv på. Jag menar att Karl Östman sätter fingret på en problematisk konflikt som han inte har några enkla svar på. Att säga sanningen om människors verklighet riskerar ofta att bli ett utifrån-perspektiv som skildrar dem som passiva objekt och inte ger utrymme för dem som aktiva subjekt med känslor, tankar och drömmar – precis så som Martin Koch i sina brev förväntade sig att de norrländska arbetarna skulle vara.

I den enda roman Karl Östman skrev, *Den breda vägen* från 1923, uppträder författaren och sågverksarbetaren Jan Persson, Profeten kallad. I ett samtal med huvudpersonen, den unge sökande arbetaren Johan Mark, berättar Profeten om sina erfarenheter av att vara en skrivande arbetare. Det påminner mycket om spelmannens upplevelser i ”En fiol och en kvinna...”. Profeten hade bestämt sig för att skriva ”sågverksslavarnas” historia, men menar att det nästan var omöjligt att skriva om det förtryckta och främlingskapade arbetet: ”Att skriva om oss är ingen lätt sak för den fattige.

Sågverkslivet är i sig självt varken roligt eller vackert.”¹⁷ Och arbetarna, kamraterna på sågverken, hade ingen lust att ta del av hans skildringar, ”de ville inte läsa om skådespel, i vilka de själva äro agerande”, utan de ville ha ”något roligt, något ljust och fint”.¹⁸ Trots detta valde Profeten att skriva sanningen, som han formulerar det. Han valde alltså realismen: ”jag målade av vad jag själv sett, vad jag erfarit och känt, och vad jag tror, att andra känt. Jag ville inte förgylla upp sakerna och tingen med falska färger.”¹⁹

Detta har uppfattats som Östmans egen besvikelse över de problem han hade att skriva sanningen om sågverksarbetarna.²⁰ Romankaraktären Profeten menar att han mötte kravet att inte skildra sågverken som de var med sina ”smällande remmar, sina vinande hjul, slamrande sågramar”, utan de farliga arbetsplatserna skulle förskönas till balsalonger: ”Jag skulle inte dra deras elände och fattigdom fram för offentligheten, med den nakna sanningen som körsven i tömmarna, jag skulle bara berätta om sågverksslavarnas fröjder, när de ibland hade sådana på en fritidstimme eller en söndag.”²¹

Vad man bortsett från är både att Profeten är en gestalt i en roman som har ett tämligen idylliskt lyckligt slut, där huvudpersonen Johan Mark i en existentiell bemärkelse till slut kommer hem genom kärleken till en kvinna, och det avsnitt där Profeten deklarerar att det inte är arbetarna själva han riktar sig till med sina berättelser. Han säger: ”Aldrig har jag heller tänkt, att skriva *för* arbetarna, jag bara skriver *om* dem. Avsikten är ju tydlig. Ty till ingenting båtar det att ständigt tuta i egna öron om eländet.”²² Det är alltså till de utanförstående, till etablissemanget, han riktar sig med det han skriver. Det är etablissemanget han hoppas ska lyssna till budskapet för att en förändring ska bli möjlig. Vad tjänar det till att berätta för arbetarna själva vad de redan vet?

Jag är säker på att Östman kände sig klämd av olika krav och förväntningar på sitt författarskap. Det ena var kravet från de egna arbetskamraterna att skriva om något annat än arbetet. Detta stod dem upp i halsen, och dessutom var det, för att tala med Marx, inte en verksamhet som var ett mål i sig, utan bara ett medel att nå de mål som var förpassade till fritiden, att älska, äta, bo och vila. Att Östman som skapande författare till skillnad från sina arbetskamrater kunde känna något annat än det alienerande arbetet, var en del av författarskapets egoistiska glädje och förbannelse. De ville av författaren hellre se prov på ”den mänskliga fantasins, den mänskliga hjärnans och det mänskliga hjärtats självverksamhet”.²³ Kanske var det kravet

rentav ett friskhetstecken? Ett krav som i sin längtan efter något annat sträckte sig bortom det alienerade arbetets skrankor?

Det andra kravet kom från den samhälleliga och litterära offentligheten, och möjligen även arbetarrörelsens politiska offentlighet. Det var kravet om att, för skilda syften, kartlägga den hittills okända verklighet som utspelade sig i de norrländska sågverksdistrikten och timmerskogarna. Dessa offentligheter ville inte i första hand ta del av kärleksskildringar, relationer i de uppväxande städerna eller sentimentala berättelser om sönderfallande familjer, utan de ville ha sakliga och realistiska beskrivningar av den nya tillvaron i det dittills okända Norrland. Det kan liknas vid de krav som den postkoloniala teorin menar att en kolonialmakt brukar ställa på litteraturen, att det bara är en viss slags erfarenheter som räknas som "litterära".²⁴ Eller för att återigen erinra sig professor Henry Olssons ord, att det bara var en viss typ av ämnen som "inte minst med avseende på det sociala ansågs tärva en litterär presentation".

Finns det då något för den samtida debatten om arbetarlitteratur att lära sig av exemplet Karl Östman? Jag menar att det är något befriande efterföljansvärt i de många teman som återfinns i Östmans berättelser. Det handlar aldrig bara om arbetet vid sågverken, utan lika mycket om existentiella frågor som rör skapandet, kärleken, lyckan och lidandet. Likaså, som Beata Agrell visat i en tankeväckande essä, använder sig Karl Östman av en rad olika litterära genrer för att skildra detta, alltifrån den fromma parabeln till den modernistiska prosan.²⁵ Det gjorde han inte i första hand för att öka läsmotståndet hos läsaren, utan för att gestaltningen av erfarenheterna krävde det.

Hos Karl Östman fanns aldrig någon enkel lösning på problemet om att skriva för eller om arbetaren. I likhet med sina arbetskamrater kände han troligen att det riktiga livet inte tillhörde dem själva i det slitsamma och alienerade arbetet. Det fanns för det mesta någon annanstans utanför arbetet. Det kunde han med den skapande författarens hela erfarenhet känna inpå bara kroppen. Men samtidigt var han också, för de andras skull, de som inte var arbetare, de som inte levde i det, tvungen att beskriva det sakligt realistiskt med den utanförståendes blick.

Den ambivalens detta skapade hos Karl Östman, och i stora delar av den svenska arbetarlitteraturen, är det angeläget att förstå även idag. Det skulle förhoppningsvis inte bara kunna leda till en annan kulturkritik och kultur-

politik, utan även till en helt annan politik. En politik som inte endast var inriktad på det materiella, men som hade insikt om skapandets, drömmandets och längtans, erfarenhet och frigörande betydelse.

Noter

1. Hanna Hallgren, "Utan motstånd", *Aftonbladet* 12.2 2010.
2. Göran Greider, "Det sociala larvet", *Aftonbladet* 26.2 2010.
3. Lars Furuland och Johan Svedjedal, *Svensk arbetarlitteratur*, Stockholm 2006.
4. Citerat efter Hans O. Granlid, *Martin Koch och arbetarskildringen*, Stockholm 1957, s. 193.
5. Granlid, *Martin Koch och arbetarskildringen*, s.199 f.
6. Henry Olsson, "Pelle Molin och Norrlandsskildringen", *Från Wallin till Fröding. Studier i svensk adertonhundredrattalsdikt*, Stockholm 1939, s.110. (Första gången tryckt i *Svensk tidskrift* 1930.)
7. Ibid., s. 114. Jfr min studie av "Norrland i litteraturhistorieskrivningen" i *De forskningrade. Norrland, moderniteten och Gustav Hedenvind-Eriksson*, Stockholm/Stehag 2004, s. 11–44.
8. Holger Ahlenius, *Arbetaren i svensk diktning*, Stockholm 1934, s. 185.
9. Ibid., s. 185 f.
10. Thorsten Jonsson, *Stor-Norrland och litteraturen*, Stockholm 1938, s. 59.
11. Åke Runnquist, *Arbetarskildrare. Från Hedenvind till Fridell*, Stockholm 1952, s. 33.
12. Karl Marx, "De ekonomisk-filosofiska manuskripten", *Karl Marx. Texter i urval*, red. S.-E. Liedman och B. Linnell, Stockholm 2003, s. 62.
13. Karl Östman, "En fiol och en kvinna..." *En fiol och en kvinna*, Stockholm 1912, s. 3.
14. Ibid.
15. Ibid., s. 5
16. Ibid., s. 8.
17. Karl Östman, *Den breda vägen*, Stockholm 1923, s. 64.
18. Ibid.
19. Ibid., s. 65.
20. Se t.ex. Stig-Lennart Godin, *Klassmedvetandet i tidig svensk arbetarlitteratur*, Lund 1994, s. 141 f.
21. Ibid., s. 68.
22. Ibid., s. 69.
23. Marx, "De ekonomisk-filosofiska manuskripten", s. 62.
24. Se t.ex. Bill Ashcroft, Gareth Griffiths, Helen Tiffin, *The Empire Writes Back. Theory and Practice in Post-Colonial Literature*, London 1989, s. 88 f.
25. Beata Agrell, "Gömman det lästa i sitt inre. Fromhet och klasskamp i tidig svensk arbetarprosa", *Ord & Bild* 2003:4, s. 66–77.

Kraften i det lilla

Dom, nåd och försoning i Fabian Månssons roman
Rättfärdiggörelsen genom tron i ett samhällsperspektiv

Bo Claesson

När Institutet för kontextuell teologi bildas i Lund år 1992 föreläste den amerikanska teologen Jacquelyn Grant. Hon kom just från oroligheterna i Los Angeles, där en svart fattig befolkning revolterar och griper till våld. Centralt i hennes budskap var att om en teologi går ut med anspråket att den skall betyda något för människor så måste den också förstås av de människor som den handlar om. I detta ligger som en självklarhet att den måste vara konkretiserande, det vill säga handla om konkreta förhållanden där människor, barn kvinnor och män träder fram i sina naturliga miljöer. Givet är naturligtvis också att författaren måste veta om vad hon eller han skriver om, något som på olika sätt är problematiskt. Är kravet att jag som teolog skall ha direkt erfarenhet av det jag skriver om och vad innebär det?

Det professor Grant talade om handlade om solidaritet mellan de människor som skildras och de som skriver och berättar om dem. Det handlar om en ofrånkomlig grundlig förståelse som en förutsättning för att den text som skapas skall komma att betyda något utöver att endast läsas. Texten skall kunna var grund för och leda till handling, men inte vilken handling som helst. Professor Grant menade att en teologisk text bör kunna leda till handlingar som samtidigt är emancipatoriska och försonande.

Från akademiska horisonter kan det kanske te sig mycket främmande att på detta sätt tala om texter som skapas inom akademien. Gäller det romaner som till exempel Ivar Lo-Johanssons *Godnatt, jord, Bara en mor* och *Traktorn* så bereder det inga problem att tala om emancipatoriska texter,¹ men när det gäller akademiska texter som de teologiska Jacquelyn Grant syftade på blir det kan ske mer problematiskt. Noteras kan att det institut som ovan nämns, och som hade sina rötter i både kyrka och akademi, försökte bedriva en verksamhet där människor bjöds in att i ljuset av evangeliet tala om befrielsens möjligheter. Den kunskap som krävdes var den egna erfarenheten och utifrån denna var också handlingsperspektivet närvarande.

Det jag här vill föra in tankarna på är inte att ämnet *arbetarlitteratur* skall bli en emancipatoriskt arbetande del av akademien, även om det i perspektivet av Jürgen Habermas teorier om sambanden mellan intresse, kunskap och handling inte bör vara en omöjlighet. Teorier som för övrigt påverkat modern teologi. Mina tankar och associationer om emancipatoriskt arbetande texter väcks när jag läser Fabian Månssons roman om den fattiga fiskarbefolkningen i Blekinges skärgård. Här skriver och talar en författare som vet en hel del om de människor han berättar om. Hans berättelse stannar dock inte vid personskildringar, utan inrymmer också idéperspektiv, lokal-, världs- och kyrkopolitiska. Han förmår genom tematiseringar, utifrån en teologisk begreppsapparat sammanbinda mikro- och makroperspektiv. De tematiseringar, de begrepp och religiösa nyckelord jag vill fästa uppmärksamheten på är *dom*, *nåd* och *försoning*.

Det slår mig när jag försöker formulera detta närmande till hans roman att Fabian Månsson ju är en teolog. Att han vet vad han talar om ges genom texter han har skrivit om sig själv och sin barndom.² Han föddes 1872 ”därute i blekingeskären”. Uppenbarligen föds han in i den bibelkultur som han skildrar i romanen. ”Mitt första minne av livet är”, skriver Månsson, ”kvällsmatbordet trettondagsafton 1875. Då läste jag till allas förvåning högt tredje artikeln i den nya katekes jag fått några månader tidigare.” Han är då tre år gammal. Sitt historieintresse fick han första hand genom ”Gamla testamentets krönike- och konungaböcker samt de apokryfiska böckerna”, vilka var ”mera njutbara” än den svenska historia som skolan föreskrev. I Månssons skildring av sina hemförhållanden känner den som läst hans roman igen sig, ”Min far ägde en liten jordbit och fjärdedelen i en vrakeka, på vilken han for varje vardagsnatt att från tidigt på våren till sent på hösten, då man lade upp för de värsta vintermånaderna.”

Min uppgift i denna text är dock inte att ge en biografi över Månsson och inte heller att referera hans roman. Med den lilla bakgrund som här getts vill jag dock relatera Fabian Månsson till den samhällskritiska teologi som framträder under 1900-talet och som fortfarande utvecklas (se nedan avsnittet, ”Teologi som verktyg”). Samtidigt vill jag använda mig av drag i denna teologi för att urskilja och tolka det jag ser som ett centralt argument i hans roman, där försoningstemat på ett särskilt och samhällskritiskt och funktionellt sätt utkristalliserar.

En argumenterande roman

Romanen *Rättfärdiggörelsen genom tron. Skildringar från den frikyrkliga rörelsens genombrott* kom ut 1916, allt under tiden för första världskriget. Enligt Per Meurling, *Fabian Månsson och bondesocialismen*, är Månsson starkt berörd av kriget, ett krig där ledarna saknar hjältemod och blivit kontorschefer, generaler och industridirektörer. Kriget är ”en kapitalistisk beräknande sammandrabbning i varje millimeter”³

Denna beskrivning påminner också om den samhällssyn, som framträder i romanen. Ett samhälle som är stätt i förändring. Religionen, det vill säga kristendomen, fyller olika funktioner, beroende på i vilka samhällsskikt den tolkas och uttrycks. I Månssons skildring finns en samhällsanalys invävd, där å ena sidan ö-befolkningens sociala nätverk skildras och å andra sidan prästerskapet på det intill liggande fastlandet. Läsaren får olika bilder av samhället genom de samtal som förs dels bland den fattiga befolkningen på öarna, dels bland prästerskapet och det etablissemang det tillhör. Det är naturligtvis ingen homogen bild eller entydiga bilder som framträder, utan subjektiva vinklingar från människor i olika situationer. Eller annorlunda uttryckt är romanens gestalter konsekvent förankrade i sina olika miljöer. Det är olika existerande världar som möts och i dessa möten framträder alternativa och möjliga världar.⁴ Fästet finns dock genomgående i konkreta skeenden och händelser.

Prästgården/länsmästansgården och mötet med Hästaugust

På fastlandet i Västraby prästgård äger en februarikväll ett samtal över en god middag rum mellan prosten Pettersson, som också är öbornas präst, och hans gode vän, den ditreste kyrkoherden Alm. I ett långt avsnitt i boken⁵ växer ett samhällsperspektiv fram, där kristen religion och kyrka ses som funktionell för de härskande samhällsklasserna. I synnerhet prästerskapet ges en mycket central roll. Det är genom kyrkan som ”andlig samhällsorganisation” som ”nationens religiösa liv tar sig uttryck”.⁶ Det är prästerna som har bärande nyckelroller i samhället. Prästerskapet tillerkänns av samhället de andliga ärendena och ”de maktmedel som behövdes för att fullgöra sin uppgift”.⁷ Ett problem är lekmanapredikanterna. Vi befinner oss mot slutet av 1870-talet. Baptisterna har etablerats. Missionsförbundet med sin alltmer profilerade och inflytelserika ledare, PP Walden-

ström konstitueras 1878. Bland ö-befolkningen i Petterssons församling kan olika riktningar urskiljas.

I romanen sker detta dels från prästernas perspektiv, dels inifrån ö-befolkningen. Prästerna är ämbetsmännen som förvaltar andligheten, liktydigt med kyrkan. Ståndssamhället är upplöst och konventikelplakatet är avvecklat. Något viktigt sker i det svenska samhället. Frikyrkligheten blir i romanen ett tydligt uttryck för detta. Makten utmanas. Från prästerskapets sida måste strategier utvecklas för att hålla de verkande, för det etablerade samhället ändamålsenliga, maktstrukturerna intakta. Kyrkan spelar där fortfarande en viktig roll. Prästerna och religionen är oundgängliga som del av samhället, något som framgår och framhävs när prästerna själva i samtal med andra ämbetsmän i samtal och diskussioner beskriver sina roller och funktioner. Det kan ses som en symbolisk markering i romanen att prästerna efter måltid, snapsar och toddy lämnar prästgården och beger sig till Länsmansgården, det vill säga till de andra ämbetsmännen. Detta sker strax efter det att prosten Pettersson avvisat ett sockenbud, en gammal kvinna som kommit för att hämta sin präst till sin make som ligger för döden och vill tala med prästen och ta nattvarden. Prosten vägrar åka. Han skall ju till Länsmansgården, där de andra ämbetsmännen väntar. Allt detta sker på fastlandet.

Ute i skärgården där den fattiga fiskarbefolkningen lever, händer denna kväll någonting annat. Det är väckelsemöte hemma hos Manfred, busen och slagskämpan som blivit *väckt* och har kommit att tillhöra dem som vill lyfta fram rättfärdiggörelsen genom tron – de som i romanen, inte minst av överheten, kallas separatisterna. Den vida välkände Hästaugust – även med fasa känd av prästerskapet – är där med sitt dragspel, och håller en ganska rörig predikan, i vilken förhållandet Jesus-Hästaugust är centralt, en predikan varvad med dragspel och sång, och som så småningom eldar upp de församlade, som packats ihop i Manfreds lilla stuga, Alla grips, åtskilliga i extas. Den delvis lame Erik kan lämna sina kryckor.

Den parallella skildringen i av storbukarnas fest i Länsmansgården och väckelsemötet hos Manfred utgör ungefär romanens sista fjärdedel och är kulmen på en utveckling under ca 7–8 år. En bred och övergripande, kommenterande samhällsskildring har blivit alltmer påtaglig. Ett internationellt, det skulle kunna påstås nästan globalt, perspektiv via kommentarer till diskussionerna hos överheten i Länsmansgården ställs mot det, detaljerat beskrivna livet i skärgården. Som ville författaren knyta ihop en vidare

historisk utveckling med öarnas fiskarfolkning och deras olika lokala religiösa uttryck, liv och övertygelser, det vill säga deras livserfarenheter sedda i och genom de sätt på vilka dessa människor förstår sina liv, motiverar sina handlingar genom hänvisningar till bibeln, vilka flera av dem uppenbarligen kan utantill.

De dragna och separatiserna

De som beskrivs som tongivande på ön är, i första hand pietisten, den *dragne* Ola Larsson och separatisten Anders Fall, men också den förnäma sömerskan Ola Sörens Kerstin, som är ett viktigt stöd för Ola i öns religiösa liv, och Valö Märten, Petter Olof och Sven Johan, vilka sluter upp kring Anders Fall. Det finns ett långt och djupgående, varmt vänskapsförhållande i gruppen kring Fall. Ola Larsson, ledaren för de dragna – de av Gud dragna ur eländet, talar om nådens ordning och helgelseprocessen, där människornas handlingar också inför Gud är viktiga. Ola bär ofta med sig en luthersk postilla som han förmanande och uppfostrande läser ur, till och med för prosten Petterson. Anders Fall är också lutheran, men på ett annat sätt. Han läser naturligtvis också Luthers postilla, men det finns ett annat sätt på vilket Fall uppfattar och betonar Luther. Istället för nådens ordning, lyfter Fall fram rättfärdiggörelsen genom tron, där nåden är särskilt viktig. Anders Fall beskrivs som rättrådig och är i positiv bemärkelse en auktoritet. Han är ett slags motsats till Ola Larsson, som alltid bjudit upp alla krafter för att vara öns religiösa auktoritet.

Dom och nåd

Om Ola Larssons grupp, och då naturligtvis i synnerhet Larsson själv, betonar att vi människor står inför *domen*, framhåller Anders Fall och hans grupp *nåden*. I romanens skildring får detta karaktären av ett motsatsförhållande vilket också kommer att karaktärisera de båda grupperingarna. Successivt skönjes författarens sympatier för Falls grupp och deras sätt att samtala kring och uppfatta *rättfärdiggörelsen genom tron*. Alltmer tydliggörs förhållandet, lagens gärningar eller rättfärdiggörelsen genom tron, i Larssons som det visar sig alltmer livsfientliga hållning och Falls livsbejakande synsätt och livsstil, där synderna alltid är förlåtna, något som upprör Larsson. Det är Satan, själafienden, som lömskt är verksam! Han blir en allt farligare motståndare:

Nu hade han i sin outgrundliga listighet tagit bibeln under armen och byggt sig kapell och i dem stod han upp och predikade om nåden i Kristo och rättfärdiggörelse genom tron. Han gick en lättare väg än den som gick genom Misströstans dy, för att narra fattiga själar att gå till hälvete på den i stället för att till himlen genom den trånga porten och längs den smala vägen.⁸

För Ola Larsson blir det fråga om en lika förrädisk som farlig kravlöshet och PP Waldenström är den som tycks vilja fullända den genom sitt sätt att bortse från synden. Det är en pietism med rötter i den lutherska ortodoxin som talar genom Larsson. Här finns krav på ordning och regelmässighet vilket och kan relateras till en framväxande ämbetsmannakår i ståndssamhället. Larsson står heller inte i opposition till den etablerade statskyrkan med dess prästerskap på samma sätt som Anders Fall och gruppen kring honom. Och som Sven Johan tillhörande denna grupp tänker om Ola Larsson och gruppen kring honom, ”De hade också ingen anledning att vara tacksamma mot någon människa”.⁹ Noteras bör emellertid att det också fanns ett slags enad front mot överheten på fastlandet: ”Men öborna ställde sig inte frivilligt i skamvrån, utan hade också sin lilla högfärd”.¹⁰ ”Storbu-karna tycktes vara ett ansvarslösare släkte än de små.”¹¹ Ett annat gemensamt drag hos öborna är kraven på renlevnad, kraven på en disciplinerad livshållning där bibeln, arbetet och hemmet kommer i centrum. Fall har till exempel tidigare i sitt liv en tid ”tjänat Satan”, men det livet var ett annat liv.

En söndag några år före mötet med Hästaugust går Fall och Sven Johan till Lutherska missionshuset inne i staden för att lyssna till en kyrkoherde som sedan länge varit ”lärare för Stiftelsens kolportörer” (alltså Evangeliska fosterlandsstiftelsen som bildats 1856). Ola Larsson har kontroll över vad som händer blir upprörd och besöker Fall efterföljande måndagskväll.

Nu hjälpte det varken med kaffe och smör och bröd eller en halv stång tobak. Ola ville ha rent besked på om Anders med sin korta nådatid och sina gråa hår ansåg sig ha råd till att slösa så med Herrens nåd, som det innebar att fara och höra en villoande som kyrkoherde Ärnröm, han som predikade *den lösa läran om nåden*, där han *borde predika* domen, och frid för den om vilka Gud har sagt att deras väg går till helvetet.¹²

Detta möte mellan Fall och Larsson kommer att leda till att deras båda grupper möts en kväll hemma hos Fall. Det skall en gång för alla avgöras om det kan anses tillåtet att gå och lyssna på någon annan än den egna prästen för området, alltså i detta fall prosten Pettersson. Och var det tillå-

tet att ta nattvarden någon annan stans än i kyrkan. På detta möte sker en brytning som leder till att Larsson tågar ut med de sina. I första hand hade det blivit alltmer intensiva dueller med bibelord. Frågan kom att gälla det som klart och tydligt för dessa människor är det viktiga, frågan om domen eller nåden, det vill säga det som har med det dagliga, praktiska livet att göra.

Rättfärdiggörelsen genom tron – människosyn och samhällssyn

Falls grupp kopplas alltmer till PP Waldenström och det växande Missionsförbundet som vid Hästaugusts framträdande på ön är etablerat. Som sagt så går det inte att ta miste på var Fabian Månssons sympatier till största delen ligger, nämligen hos Fall. Det bör dock uppmärksammas att Ola Larsson i sin kamp, sin fattig- och barnrikedom, också beskrivs med förståelse. Månsson ser och förstår sina gestalter i deras sammanhang. Larsson är en produkt av det gamla stelt ordnade ståndssamhället, medan den något äldre Fall mer skildras i harmoni med den tilltagande dynamiken i samhällsförändringen. Nådens ordning knyts till samhällets förlegade med fortfarande verkande maktstruktur och har inte någon viktig betydelse i den frambrutande frikyrkligheten, som är i samklang med det samhälle som föds. I perspektivet att detta framväxande nya samhälle ses de möjligheter religionen ger, det vill säga en grund för en fast men försonande livshållning. På något sätt skulle kunna antas att aningar om det väntande folkhemmet, det goda samhället finns i Anders Falls livshållning, där en kristen livsstyding innebär att stötta och stödja nästan, inte stjälpa, lyfta fram de goda avsikterna och strävandet hellre än att fördöma och nedgöra. Men Månsson är inte okritisk. Han ser farorna med den alltför gemytliga Gud, och värjer sig mot en sådan utveckling där kristendomen förlorar sin skärpa och radikalitet och låter sig formas helt av ett samhälle i förändring. Onekligen är en udd här riktad mot Waldenström.

Jag tolkar det så att istället för en menlös, sockersöt kristendom, förespråkar Månsson, och ser möjligheterna till, en samhällskritisk verkande religiositet, en kristen livssyn som innebär en hoppingivande människosyn, en vidgning av människan där hon tillåts träda fram i sin outgrundlighet.

Fabian Månsson kan i sin skildring nog vara något raljerande, ibland hejdlöst rolig i skildringen av till exempel bibelexercisen, men på ett god-

modigt sätt. Han är respektfull, aldrig hånfull när han beskriver öns befolkning. Sympatierna i romanen är mindre för etablissemangets storbukar. Det bör dock läggas märke till att Månsson inte har någon fientlig inställning till kyrkan. Det finns insiktsfullhet i skildringen av samtalen på Länsmansgården i vilka det påtalas att kyrkan i sina må vara konservativa förhållningssätt har fungerat som en enande kraft i tider av umbäranden. Denna funktionalitet tycks ändå tilltala Månsson, på samma sätt som väckelsen kom att ha en viktig funktion för det tidiga socialdemokratiska partiet.

Vad Fabian ville se med *Rättfärdiggörelsen genom tron* var dock knappast att få till stånd en avvägning mellan statskyrka och frikyrka. *Han ville skildra socialdemokratins religiösa förhistoria, som enligt hans åsikt just var historien om väckelsen under 1870-talet och i början på 1880-talet.*¹³

I en modernitet som håller på att etableras är väckelserörelserna en viktig del av folkrörelsesverige och som sådana står de för något livgivande för samhället. Genom Månssons skildring är detta livgivande en försonande livshållning som innebär medmänsklighet och solidaritet och inte rivalitet, något som är något annat än motsatta intressen. Å ena sidan kritiken mot makten och å den andra kraven på mänsklig redlighet.

I romanen är religionen i centrum, antingen hos en oroad, men också kanske livsnjutande präst, eller en fattig, bibelsprängd fiskare. Samhället förstås genom olika typer av religiösa föreställningsvärldar, vilka blir tolkande världar eller sammanhang.¹⁴

Teologi som möjligt verktyg

Ovanstående tolkning av Fabian Månssons roman har skett och varit möjlig genom ett vad jag vill kalla teologiskt raster. Genom en nu samtida teologi har jag försökt se och förstå romanen, men också författarens roll. Jag tycker mig kunna se en parallellitet mellan åtskilligt i nutida teologi och arbetarlitteraturen. Enligt min mening är det svårt att dra en gräns mellan akademisk teologi och i praktiken fungerande emancipatorisk teologi. Som tidigare antytts finns särskilt under 1960- och 1970-talen intensiva dialoger mellan till exempel kritisk samhällsteori och teologi.¹⁵ Filosofer som i detta sammanhang varit av intresse för teologin är bland annat Adorno och Habermas.

Hos nutida teologer finns en tydlig inriktning på *lidande* människors erfarenheter som *uppenbarelse*.¹⁶ Gud förmedlas och handlar genom människors erfarenheter, upplevelser. Under hela 1900-talet kan inom den systematiska teologin en tydlig vändning till samhället urskiljas. Denna vändning kan också sägas innefatta ett ökat intresse för erfarenhets- och handlingsaspekterna. När det talas om den troende människan innefattar det också att hon erfar, tolkar och handlar. Synen på och behandlingen av detta fenomen sker på en mångfald sätt i dagens teologi. På 1960-talet finns till exempel tydliga dialoger mellan teologi och kritisk samhällsteori hos teologer som Jürgen Moltmann, Johann Baptist Metz och Edward Schillebeeckx. Under 1970-, 80- och 90-talen växer den kontextuella teologin fram, där i människors erfarenheter relateras till kritisk reflektion och analys. De förtryckta, fattiga, marginaliserade människorna kommer i fokus teologin. Särskilt tydligt är detta i den *Kairos*-teologi som skapas i kampen mot apartheid i de sydafrikanska Instituterna för kontextuell teologi och som kommer att få stort inflytande på de teologiska agendorna världen över.¹⁷ Temat är försoning. De så kallade befrielse-teologierna, latinamerikansk, afrikansk, asiatisk, feministteologier, svart teologi, och så vidare, är viktiga delar av vändningen till samhället i 1900-talets teologi, liksom de ekumeniska rörelserna. Ett centralt inslag är kritisk samhällsanalys. Kraven på konkretion, kontextuell medvetenhet och etisk reflektion utifrån lokala förhållanden är drag i 1900-talets teologi vilka alltmer accentueras för att radikaliseras i teologier vilka numera ofta placeras under paraplybegreppet postmodern teologi.

Journalisten Fabian Månsson som kontextuell teolog

I Månssons skildring är det enligt min mening möjligt att urskilja drag som innebär att romanen skulle kunna betecknas som ett verk inom ramen för kontextuell teologi. Där finns en samhällsanalys, som placerar in människor i och ser dem genom deras sammanhang.¹⁸ Metoden att låta gestalterna framträda genom sina meningsfulla och livsviktiga funktioner och relationer, till medmänniskor, sammanhanget och de för dem välkända texterna, det vill säga till något de både förhåller sig till och är delar av, medför också att de själva skulle kunna ta del av denna skildring, vilken kunde fungera för dem som en i flera avseenden kraftfull källa till en kritisk konstruktiv

livsförståelse. De uttömmande beskrivningarna av situationer som förstås i perspektivet av vidare sammanhang lyfter fram det grundläggande som är just *kraften i det lilla*. Jag vill påstå att Månssons roman *Rättfärdiggörelse genom tron. Skildringar från den frikyrkliga rörelsens genombrott* är ett teologiskt verk, sådant som Jacquelyn Grant efterlyste.

Noter

1. Bo Claesson, "Tro. Tillit, verklighet och arbete. Befriande praktik och konkret frihet", *Vardagskulturens teologi i nordisk tolkning*, red. Sigurd Bergmann & Carl Reinhol Bråkenhielm, Nora 1998, s. 121–138.
2. Fabian Månsson, "På den tiden", *Ansikten. Självbiografiska skisser*, Stockholm 1932, s. 9–23.
3. Per Meurling, *Fabian Månsson och bondesocialismen*, Stockholm 1972.
4. Lubomir Dolezel, *Possible Worlds of Fiction and History. The Postmodern Stage*, Baltimore 2010, s. 30–33.
5. Fabian Månsson, *Rättfärdiggörelsen genom tron. Skildringar från den frikyrkliga rörelsens genombrott*, andra delen, Stockholm 1917, s. 25–170.
6. *Ibid.*, s. 112.
7. *Ibid.*, s. 105.
8. Fabian Månsson, *Rättfärdiggörelsen genom tron. Skildringar från den frikyrkliga rörelsens genombrott*, första delen, Stockholm 1916, s. 88.
9. *Ibid.*, s. 118.
10. *Ibid.*, s. 120.
11. *Ibid.*, s. 126.
12. *Ibid.*, s. 175 f.
13. Meurling, s. 53.
14. Jfr. Richard Kearney, *On Stories*, London, New York 2002; Kevin J. Vanhoozer, *Is There a Meaning in This Text? The Bible, the Reader and the Morality of Literary Knowledge*, Grand Rapids 1998.
15. Jfr. Johann Baptist Metz, *Faith in History and Society. Toward a Practical Fundamental Theology*, New York 2007; Edward Schillebeeckx, *Church. The human Story of God*, London 1990.
16. Metz; Schillebeeckx.
17. Robert Schreiter, *Constructing Local Theologies*, New York 1985; Sigurd Bergmann, *Gud i funktion. En orientering i den kontextuella teologin*, Stockholm 1997; Angie Pears, *Doing Contextual Theology*, New York 2009.
18. Jfr. Bergmann; Bo Claesson, "Ett försonande och erövrande motstånd. Ett relationellt och integrerande autonomibegrepp som grund för en solidarisk teologi", *"Man får inte tvinga någon"*. *Autonomi och relationalitet i nordisk teologisk forskning*, red. Sigurd Bergmann, Nora 2001, s. 256–266.

Kommunistiska berättelser för barn

Materialism, kollektivism och internationalism i *Barntidningen* 1919–1923

Jimmy Vulovic

En sak som tidigt blev viktig för Sveriges socialdemokratiska vänsterparti var att bedriva effektiv socialistisk skolning bland arbetarklassens barn. Den frågan var på agendan redan under partiets konstituerande kongress 1917.¹ I en motion konstaterar Ture Nerman och Einar Ljungberg att en av orsakerna till den gamla socialdemokratins ”bankrutt” – ur vilken det nya vänstersocialistiska partiet bildades – var ”dess medlemmars stora brist på socialistisk skolning och därpå baserade klasskampssyn”. För att råda bot på bristen föreslog de ”en effektiv, för resp. åldrar avpassad socialistisk propaganda bland barnen, såväl genom söndagsskolor som i hemmen”.² Motionen godkändes med tillägget att partiet skulle samarbeta med ungdomsförbundet för att realisera målen.³ Barnen ansågs vara den grupp genom vilken den sanna socialismen en dag skulle komma att förverkligas. Under 1919 startade vänstersocialisterna barngillen för pojkar och flickor mellan sex och tolv år. Samtidigt startades *Barntidningen*. Tidskriftens första redaktör var Ture Nerman. Senare efterträddes han av Nils Flyg. Tidskriften gavs ut månadsvis mellan 1919 och 1923. Upplagan låg på cirka 7 000 exemplar.⁴ I januari 1924 ändrades tidskriftens namn till *Den unge kamraten* och gavs därefter ut till 1934. Här ska *Barntidningens* socialistiska radikalitet belysas i relation till politiska ideal som det socialdemokratiska partiet av äldre snitt propagerade.

Det vänstersocialdemokratiska partiet grundades med argument om att den gamla socialdemokratin var alltför centralistisk och inte tillät intern opposition. Det gamla partiet sades också ha förlorat sin socialistiska själ. För att säkerställa att så inte skedde med det nya partiet, att inte också det skulle utvecklas ”till envælde, fåvälde eller byråkratisk maktfullkomlighet”, byggdes partiorganisationen på de så kallade demokratiska grundlagarna. I dessa framhölls med kraft yttrande-, tryck-, församlings-, förenings-, de-

monstrations- och valfrihet som oomtvistliga rättigheter både i partiet och samhället i stort.⁵ Demokratin ansågs så viktig, det enda medlet för de medellösa, att dess beståndsdelar måste värnas till varje pris. Denna hållning kom efter bara några år att förändras. En viktig punkt i den förändringsprocessen är mars 1921, då partiet accepterade den kommunistiska internationalens (Komintern) 21 teser och bytte namn till Sveriges kommunistiska parti. Efterhand kom alltfler skillnader mellan den gamla socialdemokratin och de som vid det laget kallade sig kommunister i tydlig dager. Acceptansen av våld som ett medel att förändra samhället är ett exempel. Ytterligare ett exempel är att upprättandet av proletariats diktatur blev ett uttalat politiskt mål från kommunisternas sida. Under perioden 1917 till 1921 förvandlades det ursprungliga vänstersocialistiska partiet i mångt och mycket till sin motsats ifråga om värderingen av demokratin.⁶ Att tydligt särskilja det kommunistiska partiet från både den gamla socialdemokratin och den gamla socialdemokratiska vänstern blev viktigt. *Barntidningen* var ett av många ställen där denna distinktion kom till uttryck.

Emil Öhrn gestaltar i novellen "En dröm" från 1923 en av skillnaderna, då han låter en skogsarbetare i en fäbodstuga berätta om en dröm. Hans båda arbetskamrater lyssnar på berättelsen som innefattar en vision om arbetarklassens definitiva uppvaknande från den gamla tron, den reformistiska socialdemokratis tro, på ett fredligt maktövertagande: "Den hade äntligen insett det naiva och verklighetsfrämmande i tanken på ett fredligt inväxande i det socialistiska samhället, och var beredd att i hård och bitter kamp slå sönder detta hatade förtryckarsamhälle och på ruinerna av det samma timra upp det nya samhället, baserat på kärlek, rättvisa och broderskap".⁷ Novellen illustrerar även den betydelse barnen tillmättes i denna kamp – inte minst deras roll som rättfärdigande av våldsbruket. Skogsarbetarens dröm avslutas nämligen med en genomförd revolution i Sverige, i vilken arbetarklassens bruk av våld hade varit en viktig del. I en starkt propagandistisk bild låter Emil Öhrn en liten grupp barngillesflickor representera den genomgångna stridens renhet: "Klockan precis halv 7 sitter vi bänkade i Folkets hus A-sal. Där längst framme står tio av barngillenas flickor. De är vitklädda och har utslaget hår som böljar ned över axlarna. En av flickorna håller en röd fana, på vilken står med guldbokstäver: 'Rådsrepubliken Sverge'. Denna grupp av unga flickor med fanan, var något av det

vackraste man kan få se.”⁸ Det nya goda samhället var ett faktum. Paradoxalt nog föddes den nya fredliga människan genom våldets makt.

Idealism som blev materialism

Barngillena har en förhistoria i den så kallade sagostunds rörelsen, vilken grundades i Malmö 1904 med målet att introducera arbetarklassens barn i bildningens och de kulturella upplevelsernas sfär. Faktum är att det var samma förbund, det socialdemokratiska ungdomsförbundet, som i början av 1900-talet grundade sagostunderna, som 1917 var pådrivande för bildandet av det socialdemokratiska vänsterpartiet och som sen startade barngillena. Samtidigt var det inte alls samma förbund. Det var en påtagligt mer radikal socialistisk hållning som förbundet enligt den senare årsmodellen gav uttryck för jämfört med den tidigare. En central fråga för 1917 års konflikt med det socialdemokratiska moderpartiet var partiets bristande interna demokrati. Till det ska läggas partiets inställning till första världskriget och samarbetet med liberalerna under krigstiden. Mer arbetarinternationalism till förmån för världsfred, mer demokrati i det socialdemokratiska partiet och inget samarbete med liberalerna; så kan ungdomsförbundets argument från tiden kring 1917 sammanfattas.⁹ Tilläggas kan även att företrädare för den nya vänstern, Ture Nerman och Nils Flyg exempelvis, ville bryta med den liberala syn på bildning och kultur som präglade det socialdemokratiska moderpartiet.

I stället för de borgerliga bildningsidealen, som vilar på föreställningar om att bildning främst ska främja individens förädling in i och acceptans av det nationella kulturarvet, ville de radikala se att bildningen primärt tjänade den kollektiva politiska klasskampen. Man ville i första hand förändra världens ekonomisk-politiska betingelser och därefter, i linje med den marxistiska grundsatsen om att varat bestämmer medvetandet, frambringa en ny människotyp.¹⁰ Bildningsidealet i de socialdemokratiska sagostunderna under 1900-talets början var tydligt borgerligt. Visserligen talas i rörelsens tidning *Solstrålen* om arbetarklasskollektiv, men den ideologiska bas var på tidningsinnehållet främst vilar är individualistisk. Allra bäst gestaltas det nog av K. G. Ossian-Nilssons dikt ”Sagan”, som publicerades på det första tidskriftsnumrets förstasida. En viktig anledning till den framskjutna placeringen var att han tog det första initiativet till sagostunds rörelsen. Dikten

kan läsas som en programdikt för den bildningssyn som betonades i tidskriften och i den socialdemokratiska politiska rörelsen. Det gäller inte minst individualismen och bildningsoptimismen som gestaltas i den.¹¹

I "Sagan" vänder sig diktjaget direkt till en liten gosse med orden: "Se din trånga tummelplats, / där var dag du slåss och leker, / hägnar hon med praktpalats, / dem en sällsam himmel steker. / Med Alladins andering / ger hon makt att dig omkring / härligt låta livet grönska, / bara du har makt att önska."¹² Individens makt att önska en förändring av verkligheten framhävs förvisso, vilket ju indikerar att något står fel till i den, men gossen får inget löfte om någon reell yttre förändring av sakernas tillstånd. Trots det sägs litteraturen vara mödan värd att tillgodogöra sig. Vad som än händer i en människas liv så har en individ alltid kvar litteraturen och fantasin inom sig: "Ty vad livet ger dig än, / blandad glädje, bitter aga, / sagans gamle barndomsvän / lever alltid i en saga. / Blev en pöl hans enda sjö, / vid ett slag av drömmens spö / seglar han på spegelwatan / hundra mil tvärs över gatan."¹³ Diktens essens kan reduceras till, i alla fall om man ser saken från den radikalare klasskampsbildningens perspektiv, romantisk eskapism för det individuella nöjets eller möjligtvis den egna utvecklingens skull. Röster mot detta romantisk-idealistiska sätt att förstå litteraturen och dess värde kom ofta till tals i *Barntidningen*. Ett exempel är "Bärga-kungens saga" i vilken sällsamt vackra upplevelser ställs mot en brutal verklighet.

Sagan om bergakungen börjar med att en ung pojke njuter av den sköna naturen omkring sig. En parodi av romantikern framträder då pojken beskriver naturen och sina översvallande känslor inför den: "Ack! tänkte jag, vilken skön och härlig jord! Idel lycka och livsglädje överallt, skönhet och harmoni allestädes. Intet fult, intet brott, ingen last, ingen sorg, ingen nöd, ingen jämmer, inga plågor, inga bekymmer, inga kval, intet rysande elände och armod. Allt är ljus, glädje, rikedom, skönhet, evig sällhet..."¹⁴ Den behagfulla känslan övergår sedan i att allt det vackras skapare prisas: "Jag prisade i min själ jordens och världarnas herre, vishetens och godhetens ursprung, all den omätliga härlighetens upphov, den store guden, den allsmäktige allfadern, den allsmäktige domaren, den väldige härskaren över universums omätlighet, den rättvise och allgode upprätthållaren av all denna majestätiska storhet och skönhet – min själ prisade detta väsen."¹⁵ Det är en minst sagt hänförd pojke som läsaren möter i början av berättelsen. Pojken träffar emellertid snart en jätte med silvervitt skägg och "ett skim-

rande diadem, vilket avstack mot den slitna dräkt, han för övrigt bar".¹⁶ Det förändrar saken.

De slitna kläderna och det strålande diademet avslöjar jättens belägenhet. Han är en slagen kung. En gång i tiden var han bergens kung vid namn Enighet. När pojken möter kungen hade denne dock blivit rejält lurad av det äkta paret Girighet och Avund. De hade nämligen bjudit in en furste från österland vid namn Civilisation, som med svärdet Ljuset skulle grundlägga ett rike och göra furstens son Kultur till världens mäktigaste härskare. Den rättrådiga kungen Enighet och dennes familj hamnade så småningom helt i Civilisationens våld.¹⁷ Jätten Enighet förebrår den unge pojken för att han ägnar sig åt dagdrömmar i en tid som kräver handling: "Stig upp från drömmarnes och den andliga lättjans bedrägliga gungfly, innan det är för sent. Följ med mig bort till andra sidan bärget, till verklighetens vidsträckta nejder, där skall jag visa dig levande bilder och berätta dig en sanningens saga som skall bota dig för drömmar och hägrande villor."¹⁸ Bergakungen tar sedan med pojken till andra sidan berget:

Här, sade den gamle, ser du verklighetens värld framför dig. I drömmarnes land såg du skönhet och storhet, lycka och sällhet utan gränser. Här skall du i stället få se förtvivlan och armod, laster och skam, nöd och brott. Här skall du få se miljoner av dina bröder, fastsmidda i grova bojor, som säljer åt vampyrernas släkte både kropp och själ för rätten att få leva ett det ömkligaste och uslaste liv. Hela den värld du ser är uppfylld av jämmer, oro, bekymmer, lidande och sorg, fiendskap och förtryck. Men det märkligaste är, att det icke är den starke som förtrycker den svage, utan tvärtom. Små, ömkliga individer behärskar, förtrycker och plundrar sina tusentals stora och starka medmänniskor.¹⁹

Då kungen berättat hur världen kunde bli så hemsk och orättvis uppmanar han pojken att berätta denna "sanningens enkla saga" vidare för "jordens trälar".²⁰ I berättelsen som helhet underordnas litteraturens funktion som ett medel för individuell njutning eller utveckling medan dess funktion som ett direkt medel för politisk förändring överordnas.

Ännu ett exempel värt att notera är ledarartikeln "Det nya året" i 1922 års första nummer. Det bör påminnas om att vänstersocialisterna vid det laget hade bytt namn till Sveriges kommunistiska parti och av det följde, i alla fall att döma av innehållet i *Barntidningen*, en distinktionsiver genom ett allt flitigare och ideologiskt tydligare bruk av ordet "kommunist".²¹ Ledarartikeln börjar med att "Farbror Redaktören" berättar om hur han som

liten brukade drömma sig in i rollen som sagohjälte. Senare kom han till insikt om att det inte är drömmarnas sagovärld man bör trakta efter: ”Sedan dess har jag lärt att drömmar är drömmar och aldrig blir verklighet utan arbete och kamp. Och detta skulle jag alltså vilja lära även er. Sagan kan bli verklighet när alla människor blir goda, när de blir kommunister, när de vill leva i fred och endräkt som bröder, delande ont och gott lika. Det stora, vackra målet kan nås endast genom arbete och kamp.”²² Eller som Ture Nerman uttrycker saken i den vid tidpunkten och för ämnet viktiga agitationsskriften *Den röda ungdomens väg* (1919): ”En kultur blir klar först sedan dess grundvalar, de ekonomiska förhållandena, hunnit stadga sig, när den klass, som uppbär den, blivit sadelfast och slutgiltigt säkrat sin maktställning. När arbetarklassen tagit väldet, då – men inte förr – kommer den nya positiva kulturen.”²³ Denna materialistiska hållning kan sammanfattas som att först efter det att makten över det materiella varat var säkerställd kunde ett nytt mänskligt medvetande växa fram.

De deltagarideal som framhävs i *Barntidningen*, och senare i *Den unge kamraten*, är nära sammanhängande med den materialistiska grundsynen på litteraturen och dess roll. Att frambringa ett underifrånperspektiv på samhället och att ge bilder av barnens verklighet var en viktig anledning till att barngillena och *Barntidningen* startade över huvud taget. Ett exempel på uppmuntran till deltagande är då redaktionen ber läsarna sända teckningar och berättelser för publicering.²⁴ På så vis fick tidningen möjlighet att förmedla trovärdiga bilder av världen utifrån barnens sätt att se den. Ibland skedde uppmaningarna i form av pristävlingar.²⁵ Deltagande var så viktigt att redaktionen till och med fingerade det. I *Barntidningens* första nummer introduceras Kalle Svensson som uppges vara tio år. Han återkommer sen i flera nummer genom brev om sin fattiga vardag i Stockholm. Någon Kalle Svensson fanns emellertid inte. Att döma av ett brev till Nils Flyg, som tog över redaktörskapet efter Ture Nerman, var det fråga om en påhittad person. Den 33-årige Ture Svensson är undertecknaren av brevet som inleds: ”Kamrat och ärade redaktör! Som du ser, är jag flitig – Kalle Svensson har redan klarat sitt brev. Det blev något långt, men du kan väl låta det gå fortsättningsvis över på sid. 7. Jag har svårt att stryka något. Gärna vill jag läsa korrektur innan det trycks.”²⁶ Exemplet Kalle Svensson ska inte tas som intäkt för att allt påstått insänt material var påhittat. Det illustrerar däremot med tydlighet verklighetsförankringens betydelse, eller i

alla fall skenet av den, i den materialistiska hållning som ofta kom till uttryck i tidskriften.

Det är förvisso sant att rikligt med insänt material var vanligt i arbetarpressen överlag, alltså även i den socialdemokratiska, men den radikalare pressen hade vid den här tiden mycket starkare ideologiska och bildningsideologiska motiv för att publicera den typen av material. Ett sådant motiv var, som vi sett, den materialistiska hållningen. Ett annat motiv kan härledas till den idé om arbetar(barn)korrespondenter som först utvecklades inom den ryska proletkultrörelsen och sedan av marxistiska pedagoger som Edwin Hoernle. Ett tredje motiv är att den internationella organisationen för kommunistiska barnledare (inom ramen för Komintern) vid minst två tillfällen, 1922 och 1925, i skarpa ordalag uppmanade svenska och andra kommunistiska barntidningar runtom i världen att markant måste öka andelen material från barn. Det som kan sägas förena alla dessa motiv var att deltagande ansågs vara ett sätt att fostra till handlingskraft och klassmedvetande – egenskaper som skulle gynna den kommande revolutionen.²⁷

Nationalism som blev internationalism

Vid sidan av Kalle Svenssons fingerade brev finns i det första numret även en hälsning till de blivande läsarna av *Barntidningen*. I hälsningsorden är det framför allt en sak som skiljer den nya vänsterns barntidskrift från *Solstrålen*, nämligen internationalismen.

Arbetarna, er pappas kamrater, hela jorden runt bör vara bröder och hålla ihop mot de onda människorna, som vill hindra dem och er att få nog god mat och nog goda bostäder och kläder. Nu vet ni nog också, att efter det gräsliga världskriget har också arbetarna runt jorden vaknat opp och börjat arbeta för att få bort allt det orättvisa och skapa ett socialistiskt samhälle, där inga barn mer ska behöva hungra och frysa utan alla ska få det bra och alla gå i en stor gemensam skola där de ska få den allra bästa undervisningen allesamman.²⁸

Svensk socialdemokrati intog tidigt en positiv hållning gentemot nationen som överordnad enhet mot vilken man relaterade sin egen organisation och verksamhet. Nationen var med andra ord en överordnade ram inom vilken den gamla socialdemokratin tidigt fann sig tillrätta.²⁹ Det märks tydligt i *Solstrålen*.³⁰ Då det nya vänstersocialistiska partiet bildades var tron på arbetarinternationalismen, enligt en mer traditionell marxistisk förståelse av

saken, en viktig grund för initiativet att bryta sig ur moderpartiet. Faktum är att konflikten mellan en nationalistisk och en internationalistisk hållning var, i alla fall enligt Ture Nerman, en av de mest betydande stötestenarna mellan nya och gamla socialdemokrater. Under det vänstersocialistiska partiets konstituerande kongress konstaterade han att en orsak till den gamla socialdemokratins sammanbrott, utöver en påver socialistisk skolning, var dess nationalism. Därför betonade Nerman vikten av att tydligt signalera det nya partiets internationalism.³¹ I *Barntidningen* kom internationalismens ideal att få ett betydande utrymme. Ett exempel på det är då man i tidskriftens andra nummer diskuterar hur dumt och högfärdigt det var att en gång i tiden bygga den kinesiska muren: "Den står där bara som ett minnesmärke om bortslösad människokraft och har blivit ett talesätt, då man talar om att fosterlandsgränsernas kinesiska murar skiljer folken i fiendskap från varandra i stället för att de borde riva alla gränser och bli ett enda stort folk över hela jorden".³²

Ett annat exempel på hur viktig internationalismen var är artikeln "Ditt land är hela världen." Den illustreras av en stämningsfull bild av Siljan i Dalarna och inleds med ett erkännande om att denna plats nog är bland de vackraste i hela Sverige. Därefter problematiseras påståendet: "Men om du fick resa genom det svenska landet skulle du snart finna många vackra underbara platser. Du har kanske i 'Nils Holgerssons underbara resa', läst om Skånes bördiga slätter, om Smålands steniga backar, om Södermanlands och Värmlands leende nejder, om Norrlands och Lapplands skogar och evigt snöbetäckta fjäll. Ja hela det svenska landet är vackert och rikt."³³ Efter denna vidgning av det geografiska perspektivet från en specifik geografisk plats via flera landskap till nationell nivå fortsätter man till internationell nivå: "Om du nu fick resa över till Norge eller något annat land så skulle du finna alldeles detsamma där. Ja, du skall inte på något sätt kunna hitta en gräns mellan Sverge och Norge om du ger dig upp till Kölen och letar. Det finns granar som står där med sina rötter i bägge länderna. Ser du naturen har ej dragit upp några gränser. De har dragits upp av härsklystna och egendomslystna människor i forna dagar."³⁴ Relativiseringen av det speciella med svensk natur är ett retoriskt upplägg utifrån vilket internationalismens argument med full kraft sedan utvecklas:

Nu får du lära dej i skolan och på andra ställen att du ska älska Sverge. Därför att det är ditt land, därför att det är ett vackert land och därför att det är det bästa landet på jorden. Och detsamma får barnen i Norge också lära sig om Norge. [...] Och varför är det ditt? Din far har kanske bara ett potatisland som han hyr av någon rik. Nej alla länder äges av några rika människor. Sverge är ej ditt land.

Socialisterna vill göra hela världen till ett enda stort land. Alla människor skall ha varma kläder och hela skor och ingen skall behöva svälta. [...] Kom bara ihåg att det ej är bara Sverge som är ett vackert land. Och att ditt land är hela världen.³⁵

Ett avslutande exempel på internationalismens betydelse i tidningen är Nils Flygs skådespel *Framtidsfolket. Agitationspjäs för gillena* som publicerades i början av 1922.³⁶ Skådeplatsen är ”en liten glänta i skogen” där barnen i ett gille byggt en talarstol. Till rekvisitan hör även ”en packe Barntidningar” som ligger bredvid talarstolen. Vid ridåns uppgång är pojarna Karl och Erik upptagna med att klä talarstolen i rött tyg. En viktig aspekt av skådeplatsen är att det i detta rum inte finns några gränser, naturen har som bekant inga sådana. Istället framhävs genom valet av plats en gränslös ursprunglighet: skogen. När pjäsen börjar väntar barnen på redaktör Berger som ”brukar skriva så bra berättelser i vår Barntidning”. De har bjudit in honom att tala på barngillemötet.³⁷ När resten av barngillets medlemmar tågat in på scen tillsammans med Berger betonas skogsglätans betydelse som ett möjligheternas gränslösa rum:

I spetsen går en gosse som spelar fiol samt *Olov Broström* bärande en röd fana. Fanan placeras mitt på scenen. Sist i tåget som samlar sig kring fanan framför talarstolen kommer redaktör Berger och några kamrater från ungdomsklubben.

Berger lägger av sin hatt och ser sig omkring: En sådan präktig möteslokal ni valt ut, kamrater. Och så vacker talarstol har jag bestämt inte haft förr.

Kalle (fram, viktigt): Ja, det är jag...

Greta (avbryter): ...barngillesstyrelsen som gjort i ordning den, redaktör Berger. Men det är bara skogsblommor.

Berger (leende): Säg inte, *bara* skogsblommor. De har dock växt upp i frihet och sol. Nu har skogen själv fått smycka den talarstol som ni rest. Och ni har all heder av den. Du också *Kalle*.³⁸

Vid sidan av gränslösheten illustreras här även kollektivismens ideal. Det gestaltas genom formationen i vilken barnen tågar in under den röda fanan och sedan samlar sig kring den. Deras gemensamma, samstämmiga, fysiska rörelsemönster signalerar kollektivets styrka. Idealet gestaltas som en högst medveten prioritering, ett medvetet val alltså, då *Greta* avbryter *Kal-*

le (som faktiskt spikat mest) för att lyfta fram styrelsen som färdigställare av talarstolen. Genom sin tillrättavisning skolar Greta in Kalle i ett kollektivistiskt sätt att betrakta världen. Det är med andra ord en form av disciplinering av Kalle (och alla presumtiva publikerna på barngillens landet runt) som spelas ut i denna scen. Ett viktigt påpekande är att det åsyftade kollektivet omfattar en långt större grupp än enskilda barngillen eller ens alla barngillen i landet sammantaget. Det avsedda kollektivets globala vidd framträder då Olov Broström plötsligt höjer den röda fanan mot skyn och ropar ”Kamrater! Låt oss sjunga ’Den röda fanan’”. Musiken spelar upp. Alla sjunger.³⁹ Texten står inte att läsa i skådespelet, men där finns en tydlig hänvisning till sångboken *Folkets sånger*. Genom strofer som ”[v]år fana knyter hand i hand / kring jordens stora fosterland. / Den följs av samma folks hurra / i London, Rom, Berlin, Moskva.” och ”[s]å, svär, kamrater, hand i hand / vår tro mot folkets fosterland!” uttrycks den kommunistiska internationalismens essens, där samhällelig gemenskap följer klassgränser snarare än nationsgränser.⁴⁰ Den globala samhörigheten mellan alla dem som inget har ställs mot dem som har. Internationalism är, vid sidan av materialismen och kollektivismen, en av de tydligaste skiljelinjerna mellan den ideologi som präglade den gamla socialdemokratien och den vänstersocialistiska och senare kommunistiska ideologin. Innehållet i *Barntidningen* präglas starkt av dessa skiljelinjer.

Noter

1. Jan Bolin, *Parti av ny typ? Skapandet av ett svenskt kommunistiskt parti 1917–1933*, Stockholm 2004, s. 232 f.
2. *Protokoll fört vid Socialdemokratiska vänsterns konstituerande kongress i Stockholm 13–16 maj 1917*, Stockholm 1917, s. 113.
3. *Protokoll fört vid Socialdemokratiska vänsterns konstituerande kongress i Stockholm 13–16 maj 1917*, s. 116.
4. Göran Sidebäck, *Kampen om barnets själ. Barn- och ungdomsorganisationer för fostran och normbildning 1850–1980*, Stockholm 1992, s. 242.
5. Bolin, s. 77 ff.
6. Bolin, s. 134.
7. Emil Öhrn, ”En dröm”, *Barntidningen. Organ för Kommunistiska Ungdomsförb. barngillen*, 1923:6–7, s. 3.
8. Öhrn, s. 7.
9. Per Sundgren, *Kulturen och arbetarrörelsen. Kulturpolitiska strävanden från August Palm till Tage Erlander*, Stockholm 2007, s. 176 ff.

10. Jonas Åkerstedt, *Den litterate arbetaren. Bildningssyn och studieverksamhet i ABF 1912–1930*, Uppsala 1967, s. 88 ff.
11. Jimmy Vulovic, ”Socialdemokratiska sagor för integration av arbetarbarn: Nationalism och individualism i sagostunds rörelsens *Solstrålen* 1906–1909”, paper presenterat på Norlit: Conference on literature and politics, 4–6 augusti 2011, Roskilde universitet.
12. K.G. Ossian-Nilsson, ”Sagan”, *Solstrålen. Sagostunds barnens tidning*, 1906:1, s. 1.
13. Ibid.
14. ”Bärga-kungens saga”, *Barntidningen. Organ för Soc.-dem. Ungdomsförb. barnkillen*, 1920:2, s. 3. Värt en notering är att organisationsbeteckningen Socialdemokratiska ungdomsförbundet följde med då Sveriges socialdemokratiska vänsterparti våren 1917 bildades ur det socialdemokratiska partiet.
15. ”Bärga-kungens saga”, s. 3.
16. ”Bärga-kungens saga”, s. 4.
17. ”Bärga-kungens saga”, *Barntidningen. Organ för Soc.-dem. Ungdomsförb. barnkillen*, 1920:3 s. 3 ff.
18. ”Bärga-kungens saga”, 1920:2, s. 5.
19. ”Bärga-kungens saga”, 1920:2, s. 6.
20. ”Bärga-kungens saga”, 1920:3, s. 7.
21. Namnet Sveriges kommunistiska parti antogs i mars 1921 samtidigt som man accepterade Kominterns 21 teser och därmed blev en sektion av den kommunistiska internationalen. Samma vår blir bruket av ordet kommunist, tidigare hade man främst använt ordet socialist, högst påtagligt i *Barntidningen*.
22. ”Det nya året.”, *Barntidningen. Organ för Kommunistiska Ungdomsförb. barnkillen*, 1922:1, s. 2.
23. Ture Nerman, *Den röda ungdomens väg*, Stockholm 1919, s. 25.
24. ”Författare”, *Barntidningen*, 1919:7, s. 8.
25. Farbror Paul, ”Ett förslag om en nyttig pristävlan”, *Barntidningen*, 1922:10–11, s. 12 ff.
26. Brev från Ture Svensson till Nils Flyg, daterat Grönvik den 4 juli 1919: Arbetarrörelsens arkiv i Stockholm, Nils och Elsa Flygs arkiv, volym ”Handlingar rörande arkivbildarens verksamhet 1917–1923”.
27. Jimmy Vulovic, ”Proletarians en route towards freedom: Women and children telling Soviet visions in 1920s Swedish communist press”, paper presenterat vid den internationella konferensen *The Individual Confronts the Masses: Life in Mass Dictatorships in Literature and Cinema* i Hovs hallar, 26–29 augusti 2010. Se även Pekka Paasonen, *Till alla kommunistiska ungdomsförbunds centralkommittéer: Om betydelsen av andra internationella ledarekonferensen för den kommunistiska barnrörelsen och de viktigaste närmaste uppgifterna*, daterat Moskva den 19 december 1925: Arbetarrörelsens arkiv i Stockholm, handlingar rörande Arbetarbarnens Förbund, mapp Handlingar från internationella konferenser 1922–1929. Se även Gerda Malmros, *Rapport från andra internationella barnledarkonferensen i Moskva, avhållen tiden den 23–30 sept. 1925*: Arbetarrörelsens arkiv i Stockholm, handlingar rörande Arbetarbarnens Förbund, mapp Handlingar från internationella konferenser 1922–1929. Se även *Teser till pressrapporten på den internationella barnkonferensen*: Arbetarrörelsens arkiv i Stockholm, handlingar rörande Arbetarbarnens Förbund, mapp Handlingar från internationella konferenser 1922–1929.

28. "Till Barntidningens läsare!", *Barntidningen*, 1919:1, s. 2 f.
29. Håkan Blomqvist, *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen*, Stockholm 2006, 60 ff.
30. Vulovic, "Socialdemokratiska sagor för integration av arbetarbarn: Nationalism och individualism i sagostundsrelsens *Solstrålen* 1906–1909".
31. Bolin, s. 70 f.
32. "Kinesiska muren", *Barntidningen*, 1919:2, s. 7.
33. "Ditt land är hela världen.", *Barntidningen. Organ för Soc.-dem. Ungdomsförb. barngruppen*, 1920:7, s. 1.
34. "Ditt land är hela världen.", s. 1 f.
35. "Ditt land är hela världen.", s. 2.
36. Nils Flyg [pseudonym Svante], "Framtidsfolket: Agitationspjäs för gillena", *Barntidningen. Organ för Kommunistiska Ungdomsförb. barngruppen*, 1922:1, s. 2–7.
37. Flyg, s. 2.
38. Flyg, s. 3.
39. Ibid.
40. James Connel, "Den röda fanan" [svensk text Ture Nerman], *Folkets sånger*, Stockholm 1926, s. 14–16.

”Ett svagt ögonblick”

Normer kring klass, genus och sexualitet i en kommunistisk ungdomstidning

Andrés Brink Pinto

En hastig blick på ”Ett svagt ögonblick”

I novellen ”Ett svagt ögonblick” som publicerades i den kommunistiska ungdomstidningen *Stormklockan* 1926 berättas det om ungtkommunisten Ejnar, som satt ensam på sitt hyrda rum och skrev protokoll:

Gång på gång kom dock tankarna att gå till Märta, den nya klubb flickan, som kommit till samhället och blivit så aktiv från början.

– Inte var hon väl så vacker beslog han sig själv med att tänka. Men vilken orädd, uppoffrande kamrat!

Han slutade att skriva och kikade filosofiskt i taket.

– Gamle gosse, håller du på att bli kär sade han småleende för sig själv.

Men så blev han med ens allvarlig. Det var ett gammalt bittert minne som dök upp. Ejnar hade varit kär en gång, våldsamt kär, i en flicka som svek honom. Nu hade såren grott igen, men ibland mindes han det ändå med en viss bitterhet. I synnerhet som det varit en av hans bästa vänner som haft ett finger med i spelet.

– Nej, en kommunist får inte bli kär. För då blir det bara ”pannkaka” av allting, ingen ordning med något, tänkte han högt och började beslutsamt skriva på nytt.¹

Noveller med romantiskt eller äventyrligt tema var ett vanligt förekommande inslag i *Stormklockans* spalter under mellankrigstiden där de trängdes med bland annat rapporter från förbundets politiska verksamhet, resereportage från Sovjetunionen och annonser för kondomer. ”Tendentiösa småberättelser”² samt mycket insänt material var också något som enligt kongressdiskussioner skulle prioriteras i *Stormklockan*.³ Novellens syfte är så klart att övertyga läsaren om den kommunistiska rörelsens förträfflighet.⁴ Men den innehåller också beskrivningar av genus och sexualitet. Att en veckotidning under mellankrigstiden återkommande publicerade noveller tillhörde det normala, och läsarna förväntade sig lättare underhållning även i ett så tydligt politiskt sammanhang.⁵ Beskrivningen av den unga kommunisten Märta som en ”klubb flicka” som visserligen inte var ”så

vacker” men en ”orädd, uppoffrande kamrat” som novellens huvudperson känner begär till är knappast enbart en beskrivning av en kämpande kommunist. Istället återupprepas normer kring genus och sexualitet i novellen som ett sätt att skapa en norm för hur en god arbetare, kvinna och kommunist skulle vara. Inte minst i relation till den tidigare svekfulla kvinna Ejnar varit kär i. På detta sätt flätas kategorierna samman och blir förutsättningar för varandra. I novellen är det tydligt att begäret till den unga kvinnan får huvudpersonen att återupprepa en norm kring klass han tror sig veta är sann. För att kunna nå detta lyckade återupprepande av klass måste han dock underkasta sig en subjektivering till kommunist, att ”inte bli kär”. I denna subjektivering är det heterosexuella begäret till en kommunistisk kvinna enbart något hotande, men som jag visat i min avhandling *Med Lenin på byrån* så var heterosexuellt begär intimt sammanflätat med hur normer kring klass gjordes i den kommunistiska ungdomspresen.⁶ Min utgångspunkt är att material från arbetarrörelsen som ibland har setts som perifert eller ståendes utanför det politiska kan vara en viktig källa för att förstå hur arbetarrörelsen i sin vilja att etablera normer kring klass, och därigenom möjliggöra ett subjektskap som arbetarklass, också återupprepade andra normer kring andra kategorier.⁷

Veckotidningsnovellen som historisk källa

Mellankrigstiden var veckotidningarnas guldålder, det var under 1920- och 1930-talen som upplagorna var som störst och antalet tidningar var som flest. Under mellankrigstiden slog nya tekniker igenom som ökade bildinnehållet och papperskvaliteten. Under 1930-talet blev det också allt vanligare med specifika illustrationer och fotografier.⁸ Ett exempel på veckotidningarnas storhet under mellankrigstiden är familjetidningen *Allers*. Den var 1925 Sveriges största veckotidning med en upplaga på nästan 400 000.⁹ Upplagemässigt låg den kommunistiska veckopresen långt efter familjetidningarna, *Stormklockan* nådde en upplagetopp på 18 000 år 1922.¹⁰ En jämförelse med de medlemsantal som redovisades på kongresserna pekar på att tidningarna spriddes till och lästes av fler än rörelsens betalande medlemmar. Möjligheten att varje exemplar lästes av fler personer än köparen bör också tas i beaktande. Tidningarna var alltså troligen en viktig kanal för att nå sympatisörer och för att värva nya medlemmar. Ulri-

ka Holgersson visar i sin avhandling att en liten och ekonomiskt svag veckotidning i stor utsträckning var beroende av insänt material och klipp ur andra tidningar. Detta menar hon talar för veckotidningen som källmaterial, de insända bidragen innebar att tidningen tillkom i en relation mellan redaktion och läsekrets.¹¹ Resonemanget stämmer väl överens med den bild jag har av den kommunistiska pressen.¹² Många inslag tycks vara författade av kommunister som inte varit anställda medarbetare på tidningarna. Några signaturer återkommer relativt ofta men flertalet av novellerna jag analyserat är undertecknade med en signatur som endast förekommer ett fåtal gånger. Materialsituationen gör det svårt att tala om enskilda författare mer än i undantagsfall rörande vissa återkommande skribenter eller texter av etablerade författare. Att söka följa ett författarskap är därmed inte det nödvändigtvis mest fruktbara sätt att närma sig denna typ av historiskt källmaterial.¹³

Med utgångspunkt i detta vill jag argumentera för att det material jag studerat inte främst bör sorteras efter det namn, den signatur eller den avsaknad av signatur som står på understa raden. Novellerna och artiklarna står inte som enskilda verk, tvärtom är de en högst påtaglig del av en tidning, något som syns genom en så enkel sak som att berättelserna fick dela sida med artiklar eller annonser samt att de genomsyrades av samma politiska riktning. För den typ av material jag studerat är jag övertygad om att sammanhang och plattform är rätt grund för sortering.¹⁴

Intermezzo – Ett kort teoretiskt övervägande

I inledningen till *Bodies That Matter* definierar Judith Butler kön som ett reglerande ideal vars materialisation sker (eller uteblir) genom vissa reglerande praktiker. Praktikerna innebär ett kraftfullt/tvingande återuppreparande¹⁵ av normer. Butler är noga med att betona att återuppreparandet är en konsekvens av att en norm aldrig kan materialiseras fullständigt, eller med andra ord; eftersom kön inte kan materialiseras i perfekt samstämmighet med en norm krävs ett ständigt återuppreparande och det är i uppreparandet som materialisationen sker.¹⁶

Enligt Butler sker det tvingande återuppreparandet, citeringen av en norm, alltid inom en sexualitetsregim – i detta fall den heterosexuella matrisen – och kan inte skiljas från genusperformativitet. Snarare är det så att genus-

performativitet är en reglerande praktik som genom återuppreparandet av normer materialiserar kön. Samtidigt är den beroende av att en subjektivering sker genom övertagandet av normer. Genus är alltså enligt detta sätt att se något som händer genom ett förkroppsligande av normer. Förkroppsligandet av normer är alltså en tvingande praktik – en kraftfull återuppreparning – som sker inom en maktordning, men just därför är den inte determinerande.¹⁷

”Ett svagt ögonblick” – återigen

Vad kan då detta teoretiska övervägande innebära för analysen av berättelsen om Ejnar? Efter att han försjunkit i grubblerier knackade det på dörren och in steg Märta, i färd att sälja *Stormklockan*. Ejnar köpte självfallet ett lösnummer och bjöd in henne att se hans nya inramade Leninporträtt. Snart anade dock Märta att Ejnar var nedstämd, vilket syntes genom hans trötta, sorgsna drag. Han ville, men vågade inte, säga något om sina känslor för henne. Istället frågade Märta varför han var ledsen och han svarade:

– Nej jag är inte glad. Vet du Märta, jag känner mej så ensam. Att alltid få kämpa ensam och oförstådd av sina närmaste gör att man blir hård och kall till sist. Jag önskar om jag hade någon att helt anförtro mej till, någon att kämpa tillsammans med, att glädjas med och tröstas av. Det är långt ifrån duktigt, men det är mänskligt, och jag är ju bara en sådan. – Märta, du är just den där kamraten jag behöver. Jag älskar dej, du kära lilla modiga kamratflicka!

– Ja, men Ejnar, den andra, Ellen, älskar du inte henne ännu, ändå, trots allt?

– Det har jag gjort, men den kärleken är död. Bara du kan bli vad hon inte kunde, min stridskamrat.

Märta svarade inte, men hon såg på Ejnar med en blick som sade mer än ord. Ejnar tog henne i sina armar och kysste henne. Inte en gång, men så där ungefär ett dussin gånger och viskade henne i örat:

”Trösterska, läkerska, det ska du vara, vila och lisa och famn, smekande hand – men ej balsamen bara:

fanan som kallar till fejd och till fara.

Medkämpe, stridskamrat ska du vara,

Sköldmö vare ditt namn!”

Brasan susade så hemtrevligt i kaminen, lampan tycktes lysa som aldrig förr, och då Märta såg på Leninbilden på byrån tyckte hon att ett soligt leende lyste över den store hövdingens ansikte. Överlycklig strök hon Ejnar över håret och sade med ett skälmskt smil:

– Kära kamrat, nu känner jag att jag har ett av mina svaga ögonblick!¹⁸

Jag läser Lenins symboliska närvaro som en antydning till läsaren på att Märta och Ejnar agerade som unga kommunister skulle göra när de fann en partner. Deras relation byggde på gemensamma intressen och gemensam kamp vilket ledde till en ömsesidig och ansvarstagande relation. Det var Ejnars insikt om att han behövde en ”kamratflicka”, som ledde till att han kunde acceptera Märtas inviter och därmed tillfredställa sina begär. Förvisso tog Märta, genom sitt leende och sitt uttalande om ett svagt ögonblick, initiativ till deras första samlag, men hon beskrivs främst som en kamrat. Det var Ejnar som aktivt uttalade viljan att få henne. Han ville att hon skulle stå vid hans sida som stridskamrat och ”kamratflicka” men hennes främsta bidrag skulle vara att ge honom tröst och självförtroende att åter kunna ha en sexuell relation med en kvinna. Hennes egenskaper som kämpande kommunist var inte centrala. Beskrivningen av Märta återupprepar en beskrivning av arbetarkvinnor som mindre kroppsligt vackra.¹⁹ Den här typen av berättelse fungerade därmed som en beskrivning av ett klasskodat förkroppsligande av femininitet, där klass, genus och sexualitet ständigt återskapas genom kroppsliga praktiker.²⁰ Attraktionen mellan de två unga kommunisterna förklaras med deras kommunism, inte av deras utseenden. Ejnar blir attraktiv genom att ha läst Marx och genom att äga ett Leninporträtt medan Märtas attraktivitet förklaras med hennes deltagande i klubben och beundran inför Ejnar. Löften om begärstillfredställelse genom en monogam relation mellan klassmedvetna arbetare går också som en röd tråd genom novellen.²¹ De båda är attraherade av varandra redan inledningsvis men det är först när Ejnar markerat att han ville sätta kampen före kärleken, först när de hade diskuterat läget i klubben och i samhället – samt tittat på Leninporträttet – som de kunde gå från attraktion till fullbordan. Löftet om begärstillfredställelse uppfylls först när de inblandade bekräftat sin subjektivering till kommunister.

Genomgående i noveller av detta slag var att en bekräftelse av huvudpersonernas kommunism krävdes innan de kunde bli kära eller ägna sig åt sexuella aktiviteter.²² Det romantiska eller sexuella kom som en belöning, som ett sätt att visa den arbetande ungdomen att det lönade sej att vara med i den kommunistiska rörelsen, men också som ett sätt att koppla klasskamp och kommunism till en viss form av ansvarstagande monogam heterosexualitet som både skapades inom en förståelse av vad det innebar att vara kommunist och satte ramarna för den. Det uttalade syftet med denna no-

vell, och många andra liknande noveller, var att slå fast hur en god kommunist skulle vara, men det centrala temat i novellen är de begär, sexuella praktiker och relationer som beskrivs. Jag menar att beskrivningarna måste förstås som ett sätt att göra det politiska innehållet i novellerna begripligt. Trots allt var romantiska noveller en vanlig genre under perioden och därmed är det rimligt att anta att de normer för sexualitet som beskrivs låg tillräckligt nära läsekretsens egna för att novellerna skulle framstå som begripliga. Samtidigt gick det uttalade löftet om en begärstillfredsställelse för den som återupprepade genus- och klassnormer som en tråd genom novellen. Det heterosexuella begäret fungerade som ram såväl som lockrop.

Det kommunistiska projektet går att se som en ständigt pågående, framtvungad underkastelse för att möjliggöra en kommunistisk arbetarklasssubjektivitet men det är samtidigt en kraftfull eller tvingande återupprepning av normer som möjliggör kollektivitet och därigenom maktutövning.²³ Att de utsagor jag studerat i första hand bör förstås som en teknik för makt och maktutövning betyder inte att de styrdes av ett kollektivt subjekt som helt intentionellt skapade klassnormer, lika lite som de kan förstås som enbart uppspelningar av okontrollerbara normer kring genus och sexualitet.

För att citera Butler: ”genus är snarare en bräcklig identitet som med tiden har upprättats i ett yttre rum genom en stiliserad upprepning av handlingar”.²⁴ För att kunna fungera som performativ måste det yttrade vara begripligt inom ramen för den heterosexuella matrisen. Det går alltså inte att genom en uttalad vilja byta eller upplösa sitt kön, det som citeras måste vara begripligt. Å andra sidan är det performativa inte heller ett rakt upprepande av en norm. I det återupprepande ligger en förståelse för att det är en upprepning som upprepas, att det är ett citat som citeras. Därmed konstituerar och strukturerar performativa talakter ständigt nya sammanhang där potentiellt nya subjekspositioner kan uppstå samtidigt som det performativa är begränsat genom sin karaktär av återupprepning av normer.

Butler menar att genusnormer skapar en verklighet där genus finns som maktrelation men också att det är i skapandet av den verkligheten som normerna blir till eftersom en norm inte kan finnas helt bortom den återupprepande handlingen eller återupprepandet.²⁵ I detta skapande av en verklighet fungerar genus som en reglerande norm som, stundtals i samklang med andra reglerande normer, tvingar oss till underkastelse samtidigt som vi blir till genom regleringen. En norm binder oss men gör det samtidigt möj-

ligt att bli begriplig. Även motståndshandlingar mot en norm förutsätter dess existens för att vara begripliga.²⁶ Samtidigt som varje återupprepande, även negationen, förutsätter och skapar en norm rymmer återupprepandet ett ifrågasättande och ett möjligt deterritorialiserande av normen.²⁷

Den centrala plats begär och löftet om begärstillfredsställelse har i den här studerade skildringen av klass och klassrörelse pekar på att klass måste förstås inom en heterosexuell matris samtidigt som begäret måste förstås som viktigt för en klassrörelse. Det heterosexuella begäret både frammanas och kontrolleras i novellen, det är både eftersträvansvärt och något djupt problematiskt samtidigt som det är något som både definierar och möjliggör den beskrivna subjektivering som texten krävde ett återupprepande av. I dessa frammananden och kontroller ligger en historisk rörelse mot ett heterosexuellt subjektskap, likt det Jonathan Ned Katz beskriver.²⁸ Men i frammanandena och kontrollen ligger också en tydlig konflikt kring var ramar för subjektiviteten skulle gå och hur den förstods i ett klassat sammanhang.

Noter

1. ”Ett svagt ögonblick”, *Stormklockan* nr. 32, 1926, s. 7.
2. *Protokoll fört vid kommunistiska ungdomsförbundets nionde kongress 26–30 juni 1923*, s. 63, ARAB 585, Sveriges kommunistiska ungdomsförbund [1921], Volym A01:001
3. *Protokoll fört vid kommunistiska ungdomsförbundets nionde kongress 26–30 juni 1923*, s. 63, ARAB 585, Sveriges kommunistiska ungdomsförbund [1921], Volym A01:001; *På fast grund. Uttalanden och resolutioner antagna på SKUs tionde kongress 2–5 april 1926*, Stockholm 1926, s. 31–32.
4. På ett sätt som liknar den fostrande funktion Kerstin Rydbeck funnit i noveller publicerade i nykterhetsrörelsens tidningar (Kerstin Rydbeck, *Nykter läsning*, Avdelningen för litteratursociologi, Uppsala 1995, s. 30–38).
5. Vibeke Rützou Petersen, *Women and Modernity in Weimar Germany – Reality and Representation in Popular Fiction*, New York 2001, s. 72–77.
6. Andrés Brink Pinto, *Med Lenin på byrån – normer kring klass, genus och sexualitet i den svenska kommunistiska rörelsen 1921–1939*, Lund 2008.
7. Jfr Britt-Louise Wersäll, *Veckotidningsnovellen 1950–1975 – en sociologisk analys*, Genarp 1989, s. 9; Per Olov Quist, ”Ungdom av idag”, *Från flygdröm till swing-scen*, red. Mats Franzén, Lund 1998, s. 266, 274–275; Gullan Sköld, *Från moder till samhällsvarelse – vardagskvinnor och kvinnovardag från femtiotal till nittiotal i familjetidningen Året Runt*, Stockholm 1998, s. 101–113, 124–128.
8. Lisbeth Larsson, *En annan historia*, Stockholm 1990, s. 115–118.

9. Britt Dahlström, "Familjens världsbild", *Veckopressen i Sverige*, Löderup 1979, s. 69.
10. *Berättelse över kommunistiska ungdomsförbundets verksamhet år 1922*, Fram, 1923, s. 27, ARAB 585, Sveriges kommunistiska ungdomsförbund [1921], A01:001.
11. Ulrika Holgersson, *Populärkulturen och klassamhället – arbete, klass och genus i svensk dampress i början av 1900-talet*, Stockholm 2005, s. 94–101.
12. Förekomsten av klipp och insänt material delas med den socialdemokratiska arbetarpressen (Hadenius, Seveborg & Weibull, *Partipress – socialdemokratisk press och presspolitik 1910–1920*, Stockholm 1970, s. 150–151).
13. Jfr Michel Foucault, "What is an Author", *Textual Strategies*, red. J.V. Harari, London 1980, s. 141, 147–150, 159–160.
14. Brink Pinto, 2008, s. 41–43.
15. Originallet är "Forcefull reiteration".
16. Judith Butler, *Bodies That Matter*, New York 1993, s. 1–2.
17. Butler, 1993, s. 12, 15.
18. "Ett svagt ögonblick", *Stormklockan* nr. 32, 1926, s. 7.
19. Jfr Brink Pinto, 2008, s. 151–153.
20. Jfr Holgersson, 2005, s. 17, 48–57. För en utförligare diskussion kring klassbegreppets utveckling och hur det har påverkats av den språkliga vändningen se Holgersson, 2005, s. 19–57.
21. Det ömsesidiga som grund för varje framgångsrik relation kan kopplas samman med en borgerlig romantisk syn på kärlek och äktenskap som under mellankrigstiden var fast förankrad i litteraturen, se exempelvis Magdalena Czaplickas studie av hur flickböcker skildrade kärlek. (Magdalena Czaplicka, "Yrhättor, backfischar och unga damer", *Från flygdröm till swingscen*, 1998, s. 170.) Här ges dock normen ett tydligt klassinnehåll.
22. Denna narrativa struktur är knappast unik för de svenska kommunisterna. Den syns bland annat i den sovjetiska Komsomolpressen under det tidiga 1920-talet (Greg Carleton, "Writing-Reading – the Sexual Revolution in the Early Soviet-Union", *Journal of the History of Sexuality* nr. 2 (vol 8), 1997, s. 241–242) och i den svenska nykterhetsrörelsens berättelser (Rydbeck, 1995, s. 286–292).
23. Butler, 1993, s. 121–124; Judith Butler, *The Psychic Life of Power – Theories in Subjection*, Stanford 1997, s. 116–119; Michel Foucault, "The Subject and Power", *The Essential Foucault – Selections from The Essential Works of Foucault 1954–1984*, red. Paul Rabinow & Nikolas Rose, New York 2003, s. 137–139.
24. Judith Butler, *Genustrubbel*, Göteborg 2007, s. 219.
25. Judith Butler, *Undoing Gender*, New York 2004, s. 52.
26. Butler, 2004, s. 206.
27. Butler, 2004, s. 218.
28. Jonathan Ned Katz, *The Invention of Heterosexuality*, Chicago 2007, s. 83–112.

Det rena subjektet

En fotnot om proletärens roll i Bertolt Brechts teater

Rikard Schönström

Under första hälften av 1900-talet var det huvudsakligen två konstnärliga traditioner som satte sin prägel på svensk litteratur: modernismen och den så kallade proletärdiktningen. Det märkliga och för europeisk litteratur möjligen unika är att dessa bägge strömningar i Sverige gick hand i hand. Medan arbetarlitteratur i andra länder som regel stod i nära förbund med den så kallade socialrealismen experimenterade svenska proletärdiktare gärna med formen, och det var utan tvivel bruket av modernistiska stilmedel som gjorde deras verk rumsrena, ja till och med populära i den borgerliga offentligheten. Omvänt skulle man kunna påstå att det var proletärlitteraturens framgångar i vårt land som ledde till att modernismen här fick ett tidigare och bredare genomslag än i exempelvis Danmark och Norge.

Orsaken till denna allians mellan politisk och estetisk radikalism var förmodligen att omställningen från agrarsamhälle till modern industrination gick betydligt smidigare i Sverige än i våra grannländer och att framtids tron inom den snabbt växande svenska arbetarrörelsen var mycket stark. Hyllningen till det moderna tog sig bland annat uttryck i den futuristiskt och kubistiskt inspirerade Stockholmsutställningen 1930, och vid sidan av marxism blev ”modernitet” något av en bärande ideologi för socialdemokraterna när partiet 1932 startade sina långa period i regeringsställning.

Om man var arbetarförfattare på 1930-talet skulle man alltså vara modern, som Magnus Nilsson påpekar i sin bok om arbetarlitteraturen i Sverige.¹ Många av de svenska författare med proletär bakgrund som debuterade i slutet av tjugotalet underströk också sin modernitet genom att knyta an till den konstnärliga avantgardismen. Det gällde inte minst den grupp som debuterade med antologin *5 unga* 1929, alltså Harry Martinson, Artur Lundkvist, Gustav Sandgren, Erik Asklund och Josef Kjellgren. När Nilsson diskuterar den här gruppen i sin bok vänder han dock på perspekti-

vet och konstaterar att de fem debutanterna försökte göra sig moderna även genom sin klasstillhörighet:

De 5 unga framhävde emellertid inte bara sin allmänna ungdomlighet utan marknadsförde sig – och uppfattades – även som arbetarförfattare. Detta hänger samman med att arbetarklassen uppfattades som särskilt modern. Den ansågs vara intimt förbunden med själva moderniseringsprocessen i samhället, framförallt industrialiseringen (som ju placerade industriarbetarna i den ekonomiska utvecklingens mittfåra) och demokratiseringen (som ledde till att arbetarrörelsen kom till makten). Denna sammankoppling av arbetarklassen med moderniteten var den främsta anledningen till det stora intresset för arbetarlitteraturen under 1930-talet. Och den var också anledningen till att arbetarförfattarna valde att betona sitt ursprung i arbetarklassen.²

Ville man framstå som en riktigt modern författare på trettioalet, skulle man alltså helst vara arbetare. Detta förklarar möjligen varför så många estetiskt radikala författare, både på trettioalet och senare under 1900-talet, kunde identifiera sig med arbetarklassen utan att själva tillhöra proletärerens led. Gunnar Ekelöf är ett utmärkt exempel. När han sin klassiska essä ”En outsiders väg” (publicerad första gången i *Horisont* 1941) deklarerade sin andliga samhörighet med autodidakterna i svensk litteratur tänkte han inte så mycket på sin egen miserabla ekonomiska situation efter Kreugerkraschen 1932 som på en mer allmän känsla av ”brist”.³ Denna förenade honom i minst lika hög grad med modernismens egendomsföraktande bohemer ute i Europa.

Men vad var det då som gjorde arbetaren till en särskilt god representant för det moderna? Som exemplet med Ekelöf indikerar var det inte enbart hans eller hennes avgörande betydelse för den ekonomiska och politiska utvecklingen i samhället. Just med hänsyn till sin speciella sociala situation kom arbetaren också att spela huvudrollen i ett existentiellt drama med mer generell räckvidd. Arbetaren blev helt enkelt en sinnebild för det moderna människan eller det moderna subjektet. För att förklara vad jag menar med det skall jag göra en liten utflykt från den nordiska arbetarlitteraturen till Bertolt Brechts diktning, som ju internationellt sett är det kanske bästa exemplet på en syntes mellan politisk och estetisk radikalism.

Helt grundläggande för Brechts diktning är en längtan efter vad man skulle kunna kalla ”det rena subjektet”. I den tidiga expressionistiska dramatiken yttrar den sig ofta som en primitivistisk lovsång till människans

rent kroppsliga eller fysiskt materiella existens. Huvudpersonen i *Baal* (1918) äter, dricker, diktar och kopulerar utan att tänka så mycket på morgondagen eller på sin sociala omgivning. Han är ett med själva livsdriften bortom alla småborgerliga föreställningar om gott och ont. Reminiscenser av denna hållning finner man också i senare verk av Brecht, kanske inte minst i *Tolvskillingsoperans* berömda ledmotiv "Erst kommt das Fressen, dann kommt die Moral" ("Först kommer käket, sedan kommer moralen").

Under senare hälften av tjugotalet, då Brecht började studera marxismen och lät sig inspireras av den moderna sociologin, är det emellertid en annan människosyn som blir dominerande i hans diktning. Primitivismen ersätts av ett slags konstruktivism. I stället för att betona människans biologiska eller djuriska ursprung framhäver Brecht hennes möjligheter att förändras och utvecklas. Vad han gång på gång försöker visa i sin dramatik är att människan saknar en fast identitet och bara blir den hon är genom sitt umgänge med andra människor.

Allra bäst illustreras Brechts tidiga och mycket radikala version av socialkonstruktivism i ett lustspel från 1926 med titeln *Mann ist Mann*. Den här pjäsen tillhör inte författarskapets kanoniserade verk, och den har mig veterligen bara uppförts vid ett par tillfällen i Sverige.⁴ Men den är intressant också i estetiskt hänseende så till vida som den föregriper spelformen i Brechts mogna och mer fullödiga dramatik. Enligt hans dåvarande "sekreterare" Elisabeth Hauptmann var det under arbetet med *Mann ist Mann* som Brecht fann själva formeln till sin "episka teater".⁵

Handlingen utspelas i det koloniserade Indien och bygger i stor utsträckning på Brechts läsning av Rudyard Kiplings litterära verk. Huvudpersonen är en fattig, känslig men fullständigt karaktärslös stuveriarbetare vid namn Galy Gay. Efter att en dag ha gått ut för att köpa fisk blir han indragen i en rad högst osannolika äventyr och steg för steg förvandlad till en krigslysten, dödsföraktande soldat i den brittiska armén. Förvandlingen går så långt att han förnekar sitt tidigare liv, vägrar känna igen sin hustru, byter namn och övertar en annan människas identitet. Han blir helt enkelt "ombyggd" eller "ommonterad" på samma sätt som en bil, förklarar en av huvudpersonerna i ett för pjäsen typiskt metafiktivt mellanspel:

Herr Bertolt Brecht behauptet: Mann ist Mann.
Und das ist etwas, was jeder behaupten kann.

Aber Herr Bertolt Brecht beweist auch dann
Dass man mit einem Menschen beliebig viel
machen kann.
Hier wird heute abend ein Mensch wie ein
Auto ummontiert
Ohne daß er irgend etwas dabei verliert.⁶

Om den enskilde individen saknar en inre kärna, så är hon alltså utbyttbar mot alla andra individer och följaktligen möjlig att placera i vilken social roll som helst. Det är egentligen tre stora filosofiska idéer som ligger bakom den här åsikten, tre idéer som alla har satt sin prägel på det moderna samhället och som på ett märkligt sätt smälter samman i Brechts drama. För det första den hegelianska och nietzscheanska föreställningen att människans värld befinner sig i ständig rörelse och förvandling allting flyter, att allting befinner sig i ständig rörelse och förvandling. För det andra den moderna vetenskapens relativism, som ju går ut på en viss företeelse kan definieras bara i förhållande till en annan företeelse. Och för det tredje Marx' teori om kapitalet och varulogiken, som hävdar att värdet på ett föremål eller en människa långtifrån att existera i sig alltid fastställs på en anonym ekonomisk marknad.

Brecht använde sig av den här filosofin som ett vapen mot det borgerliga samhället, men han förstod också att den i orätta händer kunde vara farlig för arbetarklassen. På trettioalet omarbetade han pjäsen så att dess moral skulle kunna tillämpas på samtidens politiska situation i Tyskland. Lustspelet om Galy Gay blev på så vis en parabel som illustrerade hur nazismen kunde förvandla den lilla människan till en fanatisk mördarmaskin.

Det är mot den bakgrunden man bör förstå Brechts omdiskuterade lärostycken. Efter sin stora succé med *Tolvskillingsoperan* 1928 ville han distansera sig från den borgerliga underhållningsteatern och i stället skapa en dramatik som kunde föra ut marxismens idéer till arbetarklassen och göra denna politiskt medveten. Poängen med hans didaktiska teater var att arbetarna själva skulle uppträda som skådespelare och därigenom få möjlighet att inöva en politiskt radikal hållning.⁷ Genom att gå in i vissa roller och underkasta sig en bestämd fiktion skulle arbetarna kunna förvandlas på samma sätt som Galy Gay – men i det här fallet till effektiva vapen i *kommunismens* tjänst.

Det kanske mest ökända lärostycket i Brechts författarskap är *Die Maßnahme* ("Åtgärden") från 1930.⁸ Pjäsen handlar om fyra kommunistiska agitatorer från Europa som illegalt försöker sprida propaganda i Kina. En viktig förutsättning för att deras uppdrag skall lyckas är att de arbetar i hemlighet och under förklädnad. De avsäger sig alltså sina ursprungliga identiteter och ger sig ut för att vara kineser. På scenen understryks detta av att de håller upp enkla men övertydliga masker framför sina ansikten. I början av pjäsen får de också genomgå en ritual där de högtidligt underkastar sig kollektivets hårda krav: "Då är ni inte längre er själva", säger en partifunktionär till dem, "du inte längre Karl Schmitt från Berlin, du inte längre Anna Kjersk från Kazan och du inte längre Peter Sawitsch från Moskva, utan allihop namnlösa och moderlösa, tomma blad på vilka revolutionen skriver sitt direktiv".⁹ När den fjärde personen i gruppen senare bryter denna överenskommelse blir han avrättad av de övriga, kastad i en djup kalkgruva och med andra ord utplånad i bokstavlig bemärkelse. Revolutionen kräver att individen offerar sitt eget liv för en högre sak.

Som Hannah Arendt har påpekat förebådar *Die Maßnahme* på ett obehagligt sätt Stalins terror och skenrättegångar under trettioalet,¹⁰ men i en minst lika intressant läsning av pjäsen har Slavoj Žižek framhållit att den typ av offer Brecht försöker gestalta långtifrån är något unikt för totalitära regimer.¹¹ Vi måste alla underkasta oss någon form av symbolisk ordning för att erhålla en viss identitet, hävdar han. Bortom de masker människan påtvingas av sin sociala omgivning är hon i bokstavlig mening ingenting, och därför har många moderna filosofer alltsedan Descartes velat definiera det mänskliga subjektet som ett mer eller mindre substanslöst väsen, som ett rent "cogito" eller ett "transcendentalt ego". Vad Brecht vill demonstrera i sin pjäs är att människan aktivt måste välja en viss mask eller yttre hållning för att kunna fylla ut denna inre tomhet.

I sin tolkning av dramat konstaterar Žižek också att arbetaren eller proletären bättre än någon annan samhällsgrupp förkroppsligar det moderna subjektet. Till skillnad från kapitalisten eller den genomsnittlige borgaren äger inte proletären något annat än sin egen arbetskraft, sin egen kropp, och bortsett från arbetskraftens pris på den ekonomiska marknaden har han därför inget som helst socialt värde. För att kunna inordnas i samhället måste proletären förvandla sig till objekt och sälja sig själv som en sorts vara. Detta placerar honom i ungefär samma utsatta situation som kvinnor tradi-

tionellt sett har befunnit sig i, påpekar Zizek.¹² Även kvinnan har ju ofta varit tvingad att reducera sig till ett bytesobjekt på en marknad (äktenskapsmarknaden till exempel) för att kunna uppnå en viss position i samhället.

Paradoxalt nog förekommer det inte särskilt många arbetare i Brechts dramatik. Det finns däremot gott om representanter för vad Marx och Engels kallade "trasproletariatet", alltså tiggare, tjuvar, prostituerade och annat löst folk som står utanför den ekonomiska produktionsprocessen. Orsaken till detta är möjligen att Brecht ville chockera den borgerliga delen av sin publik genom att konfrontera den med eländet bakom kapitalismens fasad. Men enligt Walter Benjamin skulle man också kunna tänka sig en annan förklaring. Fattigdom är en passande "uniform" för den tänkande människan i maskinens tidålder, hävdar han i ett radioföredrag om Brecht 1930.¹³ Vad han syftar på är inte bara det faktum att Brecht praktiserar en sorts armodets estetik, där citat, plagiat och återanvändning av gammalt material spelar en dominerande roll, utan också att hans gestaltning av fattigdom och misär åskådliggör den moderna människans yttersta existensbetingelser. I det moderna samhället är människans identitet alltid lånad, stulen eller köpt.

Detta förklarar naturligtvis också varför Brecht själv så gärna klädde ut sig till en härjad proletär med keps, overall, läderrock och skäggstubb. Inte för ett ögonblick inbillade han sig att någon skulle förväxla diktaren och borgarsonen med en riktig arbetare; han ville helt enkelt vara modern.

Att tankegångar som dessa inte var främmande för de mer autentiska proletärdiktarna i Sverige framgår av den stundtals mycket upphetsade debatt kring arbetarlitteratur som rasade i svensk dags- och veckopress under senare hälften av tjugotalet.¹⁴ Särskilt grov i sin kritik av den nya författargenerationen var Sven Stolpe. I ett flertal artiklar gick den unge kandidaten till storms mot proletärromanens alltför närgångna skildringar av "primitiva miljöer" och varnade för kulturens allmänna upplösning om den skulle falla i händerna på människor som saknade såväl bildning som djupare andliga resurser. För Stolpe var arbetarlitteraturen torftig i detta ords alla bemärkelser. Bristen på bildning och kulturell identitet var emellertid något som Rudolf Värnlund framhöll till proletärdiktarnas försvar i ett genmäle publicerat i *Bonniers Veckotidning* 1927. Det är sant att arbetarklassen alltid har varit utestängd från högskoleväsendet och det offentliga kulturlivet,

konstaterar Värnlund, men precis av den anledningen har arbetarynglingen bättre förståelse än andra för det moderna samhället och dess radikala idéer:

Han som alltid varit beroende av ett otal ekonomiska och politiska faktorer har i högre än andra tvingats att tänka på många saker och ting; han, som alltid varit beroende av arbetsmarknaden och t.o.m. i många fall internationella förhållanden, har, starkare än någon annan klass eller människogrupp, fått en intensiv förnimmelse av alltings samhörighet, av lagbundenheten i samhället. Och därav kommer det sig nu att den moderna arbetarungdomen har ett så brinnande intresse för idéer, för sociala, filosofiska och religiösa teorier. Han känner sig tvungen att finna sin plats. Av ren självbevarelseinstinkt, för att icke känna sig alltför mycket beroende av slumpen, måste han försöka finna en mening med det brokiga livet. Och så har han blivit det han nu är, en modern människa tillhörande en modern klass, en människa, som läser mycket och talar mycket (och – ursäkta – skriver mycket!) och i högre grad än andra lever med i idéernas värld.¹⁵

Den unge arbetaren kunde alltså känna sig fullkomligt hemma i moderniteten, och orsaken till det var inte bara att han såg sig själv som ett viktigt led i det industriella samhällets produktionsprocess utan också att han saknade ett andligt kapital och en given social position. Just eftersom han inte var något kunde han bli till nästan vad som helst (till och med författare). Han berikade i någon mening samhället inte bara med sin arbetskraft utan också med sin fattigdom.

Noter

1. Magnus Nilsson, *Arbetarlitteratur*, Lund 2006, s. 72.
2. Ibid, s. 71.
3. Gunnar Ekelöf, ”En outsiders väg”, *Promenader och utflykter*, Stockholm 1963, s. 165. Essän hade dessförinnan varit omtryckt i samlingsvolymen *Utflykter* (Stockholm 1947).
4. Senast på Teater UNO i Göteborg våren 2005, då titeln i Britt G. Hallqvists översättning av manuset löd ”Man som man”.
5. Elisabeth Hauptmann, ”Notizen über Brechts Arbeit 1926”, *Sinn und Form, Zweites Sonderheft Bertolt Brecht*, 9, Berlin 1957, s. 241 ff.
6. Bertolt Brecht, *Mann ist Mann, Gesammelte Werke, Bd. 1, Stücke 1*, red. E. Hauptmann, Frankfurt am Main 1967, s. 336.
7. För en utförlig presentation och diskussion av detta teaterprogram, se Reiner Steinweg, *Das Lehrstück. Brechts Theorie einer politisch-ästhetischen Erziehung*, Stuttgart 1972, och samme författares *Lehrstück und episches Theater. Brechts Theorie und der theaterpädagogische Praxis*, Frankfurt am Main 1995.

8. För en mer ingående analys av *Die Maßnahme*, se Rikard Schönström, "Det rituella samförståndet. Ideologi och estetik i ett lärostycke av Bertolt Brecht", *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 2007:3, s. 57–70. Artikeln är omtryckt i förf:s *Olikhetens region och andra essäer*, Stockholm 2011, s. 195–218.
9. Bertolt Brecht, *Die Maßnahme*, i förf:s *Werke. Große kommentierte Berliner und Frankfurter Ausgabe*, bd. 3, red. W. Hecht, J. Knopf, W. Mittenzwei och K.-D. Müller, Berlin, Weimar & Frankfurt am Main 1988, s. 78 (min översättning).
10. Hannah Arendt, "Der Dichter Bertolt Brecht", *Neue Rundschau* 61, Heft 1, 1950, s. 53–67.
11. Slavoj Žižek, *Enjoy Your Symptom! Jacques Lacan in Hollywood and Out*, Second Edition, London & New York 2001, s. 165–186.
12. Žižek, s. 172.
13. Walter Benjamin, "Bertolt Brecht", *Gesammelte Schriften*, bd. II:2, red. R. Tiedemann & H. Schweppenhäuser, Frankfurt am Main 1991, s. 667.
14. Nyligen har Jimmy Vulovic studerat denna debatt i sin doktorsavhandling *Ensamhet och gemenskap i förvandling. Vägen genom Eyvind Johnsons och Rudolf Värnlunds mellankrigsromaner*, Stockholm 2009. Se särskilt s. 124–132.
15. Rudolf Värnlund, "Vi 'proletärer' i litteraturen", *Bonniers Veckotidning*, nr 35 1927, omtryckt i förf:s *Mellan tvenne världar. Rudolf Värnlund i kulturdebatten*, red. E. & H. Värnlund, Stockholm 1964, s. 56.

Kommunismen og arbejderlitteraturen

Morten Thing

Arbejderlitteratur og arbejderbevægelse indgik i perioden op til omkring 1960 i en særlig relation. Arbejderlitteratur var i arbejderbevægelsen principielt betragtet som noget positivt, som noget der måske endda pegede frem mod en 'arbejderkultur', en kultur som hang sammen med den socialisme, som såvel socialdemokraterne og kommunismen så som indskrevet i historiens fremtid. Jeg finder belæg for en sådan omfattende tese i læsningen af anmeldelser i socialdemokratiske og kommunistiske blade.

Johannes V. Jensen kommenterede denne særlige litteraturform i sit tidskrift *Forum*: "Proletaren var Mode. Her indgik Politik og Æstetik en interessant Forblanding, Krydsningsresultat: Proletardigteren, enhver fra neden hilst med Pauker, blot han kunde autobiografere sig og anklage "Overklassen" for sin Forkrøbling, som om det ikke var hans eget Niveaus Kaffe og Wienerbrød der var Skyld i hans Mave. Uvidenhed, lagt under Agitation, blev det ny Alladinstempel."¹ Et nyere eksempel kunne være den modernistiske digter Erik Knudsens anmeldelse af den svenske forfatter Folke Fridells *Min Faders Haand* (på dansk) i *Social-Demokraten* i 1947. Knudsen konstaterer at bogen er æstetisk utilfredsstillende. Men "Man kan alligevel ikke slippe denne Bog, for skønt ubehjælpelig og "ukunstnerisk", har den noget væsentligt at sige om Arbejderens Stilling i den moderne rationaliserede Maskinverden. Mens den meste Arbejderlitteratur kun kender een Form for Udbytning: den økonomiske, peger Folke Fridell (der selv er gammel Tekstilarbejder) paa en anden og større Armod: den menneskelige Fattigdom, den ufri hængende Tilværelse."²

Der er imidlertid et springende punkt i denne tese nemlig: hvad betyder arbejderlitteratur? I hvert fald i den tidlige fase af denne diskussion, fx før 1940, betyder det som regel 'litteratur skrevet af en arbejder om arbejderliv'. Der indgik altså to elementer i definitionen på arbejderlitteratur: 1. forfatteren skulle være arbejder i en eller anden forstand (det kunne være: 'have været arbejder', eller 'vokset op blandt arbejdere' osv.) og, 2. temaet

skulle være arbejderliv. Det behøvede ikke nødvendigvis at dreje sig om en biografisk relation mellem de to elementer.³

Formentlig på grund af forankringen af problemstillingen i en metafysiske historieopfattelse var ideen om den skrivende arbejder et tegn, et tegn på at en ændring i kulturens produktion var på vej. Med metafysisk historieopfattelse henviser jeg her til den 'ortodokse marxisme' i traditionen fra Kautsky til Lenin, som så socialisme som indskrevet i historien, som historiens mening, som en udvikling, der under alle omstændigheder ville blive realiseret.

Den dobbelte definition af arbejderlitteratur indebar, at ikke-arbejdere ikke kunne skrive om arbejderlivet. Der synes at råde en ikke-formuleret ide om autenticitet i den dobbelte definition, som også kan ses som en måde, hvorpå arbejdere kan insistere på et område, som tilhører dem genuint. Man kan se denne operation som en variant af den såkaldte 'kulturrelativismediskussion', som ikke mindst udfoldede sig i mellem- og efterkrigstidens antropologi, men som har rødder tilbage til Herder. Ifølge kulturrelativismen er alle kulturer enheder i deres egen ret. De kan kun fuldt forstås 'indefra', ligesom alle individer tilhører en kultur, som de selv kan tolke, men overskride tærsklen til en anden kultur er ikke mulig. At sige at en kultur er relativ til den, som tolker, er det samme som at absolutere kulturen, at gøre de forskellige kulturer til det definerende træk ved mennesket. Man kunne imidlertid og i modsætning hertil hævde, at selve 'det menneskelige' overskrider alle kulturgrænser og fundamentalt sætter mennesker i stand til at analysere kulturer, som de ikke selv er vokset op i.

Den dobbelte definition er som fænomen, noget man ser i flere sammenhænge, hvor sociale grupper formulerer en selvbevidsthed. Den var således også en vigtig del af den nye kvindebevægelse i 70erne, ligesom den igen er på spil i den nye 'multikultur'-diskussion.

Disse overvejelser skal tjene som oplysning for en (kort) redegørelse for forholdet mellem arbejderlitteratur og dansk kommunisme.

Kommunismen opstod i Danmark som andre steder som en venstrekritik af Socialdemokratiet. Allerede ved dannelsen af Socialistisk Arbejderparti (SAP) i 1918 brød Martin Andersen Nexø (1869–1954) ud af Socialdemokratiet og gik over i SAP, og han fulgte siden med over i Danmarks Kommunistisk Parti (DKP). Selvom Nexø ikke var arbejder, men havde sin rod i landbrugssamfundet, så var han karakteristisk for det, som blev den kultu-

relle profil ved DKP. Nexø var i 1918 én af landets kendteste digtere. Og han var netop kendt for i *Pelle Erobreren* at skildre en arbejders liv.

I mellemkrigstiden tiltrak DKP en ikke ubetydelig del intellektuelle, blandt dem en række af litterære talenter, som udviklede sig som Nexø til at tilhøre den absolutte litterære elite. Det drejer sig om Hans Kirk (1898–1962), som allerede med sin roman *Fiskerne* fra 1928 markerede sig som en digter i særklasse. Det drejer sig om Otto Gelsted (1888–1968), en moderne lyriker og kritiker. Og det drejer sig om Hans Scherfig (1905–79), der også var maler, men led af en øjensygdom og derfor måtte lægge maleriet på hylden nogle år. Her skrev han bl.a. romanen *Det forsømte forår* i 1940.

Der fandtes også mindre betydelige forfattere, som skrev sig ind i arbejderlitteraturtraditionen, og som var medlemmer af DKP, fx Charles Haugbøll (1902–73) og Harald Herdal (1900–78), men de stod fuldstændig i skyggen af de 'fire store'. DKP var rent medlemsmæssigt et decideret arbejderparti, som ligesom andre kommunistpartier husede en kraftig mistilid til intellektuelle. Ikke desto mindre var partiet karakteriseret ved gennem næsten hele sin historie (bortset fra 1942–45) at være uden politisk gennemslagkraft (nok med en stor fagforeningsmæssig tyngde), men med en skarp kulturel profil.

Hans Kirk som eksempel

Hans Kirk slog meget sikkert igennem med romanen *Fiskerne* i 1928. Det er en bog, som handler om en gruppe indremissionske fiskere på en ø i Limfjorden. Den skildrer deres liv og arbejde som cyklisk, skanderet af årstiderne. Det som nok overraskede kritikerne mest ved bogen, var dens skildring af Indre Mission. Den skildrer missionen som den sejrende religiøse fraktion blandt de fattige fiskere og husmænd og med stor indføling. Han skildrer dem ikke som indskrænkede eller latterlige. Tværtimod. Men skal man forstå, hvordan Kirk ser dem, og hvordan han har konstrueret sit fiktionsunivers, er det nødvendigt at læse bogen med *psykoanalytisk* hjælp. Man kunne sige, at den fundamentale betydningsgivende instans er psykoanalysen. Det indebærer fx at religion forstås som fortrængt seksualitet. Det er et tema som gennemspilles i mange sammenhænge i bogen.

I en artikel fra 1928 skriver han bl.a.: ”Der er ingen Grund til at betragte de religiøse Oplevelser paa anden Maade end andre sjælelige Oplevelser. Det, som gør dem mærkelige, er deres Følelsesbetoning – det drejer sig hyppigt om forklædte seksuelle Ønskedrømme, som ganske vist tit bliver uforstaaelige, fordi ”Oplevelsen” ikke skildres paalideligt, men fortolkes.” Han giver følgende eksempel, (hentet ud af *Fiskerne*): ”En Mand gaar forbi en Teglværksovn og bliver grebet af Angst, da han stirrer ind i det flammende Gab. Han kommer til at tænke paa, hvordan det maa være at blive kastet i Helvedes Ild, og omvender sig. Eller han drømmer, at han ser sin Far brænde i Helvede. Det er Omvendelseshistorier, der leder Tanken hen paa ikke afreagerede Seksualkomplekser.”⁴ Det er jo i kort form Thomas Jensens omvendelseshistorie i *Fiskerne*. Tydeligst er religion/seksualitetsforholdet beskrevet i forbindelse med Anton Knopper, som er forelsket i kropigen Katrine. En Dag, da han er lige ved at tage på hende, opdager han pludselig korset mellem hendes bryster. Han ser det som et tegn fra Gud. Men korset bliver nu knyttet til lysten, så hver gang han ser korset på missionshuset, bliver han seksuelt opstemt.

Kirks orientering er ikke kun psykoanalytisk og ikke blot rettet mod seksualitetens frigørelse fra religionens jerngreb. Kirk var i 1928 på vej mod at blive kommunist, men stadig en del af kulturradikalismen.⁵ Bogen har en politisk adresse også. Den peger på, at selvom Indre Mission er en pietistisk religiøs strømning, er den *også* en *proletarisk* strømning. I den henseende kan *Fiskerne* siges at ligne Enquists *Lewis resa* (2001).

Set fra et kommunistisk litteratursynspunkt er det mest påfaldende ved *Fiskerne*, at den skildrer et univers, som mestendels er cyklisk, en evig tilbagevenden af årstiderne. Den antyder gennem datteren Tabitha, at der ligger et moderne liv hinsides de fattige fiskeres liv, inde i byen. Tabitha bliver gravid og får sit barn og søger, så vidt man kan forstå, væk fra sin barndoms indremissionske miljø og ind i de moderne byliv. Men hvordan dette skal forstås, ligger hinsides bogen selv.

Kirk bliver kommunist i løbet af de næste par år og melder sig i 1931 ind i DKP. Hans næste roman er helt anderledes end den første. Han forlader her psykoanalysen som betydningsgivende ramme for fortællingen til fordel for *den historiske materialisme*. Romanen *Daglejerne* fra 1936 indgår i en tænkt trilogi, hvor af bind to hedder *De ny Tider* og udkom i 1939. Tredje bind udkom aldrig. *Daglejerne* flytter fokus fra Limfjorden i Vestjylland

måske 50 km mod sydøst til Mariager Fjord, hvor bønderne driver deres produktion ved hjælp af daglejere. Vi er altså stadig på landet, men rykket frem til en kapitalistisk produktionsform, som ikke er cyklisk. Fra *Daglejerne* til *De ny Tider* sker der det, at den smule jord, daglejerne har, og det arbejde, de har hos gårdmændene, ikke er nok til at leve af. De tager derfor fast arbejde på en cementfabrik, som der findes mange af i Nordjylland. I *De ny Tider* møder vi arbejdskampen og fagforeningen. Tredje bind skulle vist nok have sat socialismen på dagsordenen.

Er *Fiskerne*, *Daglejerne* og *De ny Tider* arbejderlitteratur? Det var litteratur, som handlede om arbejdere i bredeste betydning, og i den sidste kommer vi helt ind i den moderne fabrik. Tematisk kan man vel sige ja til, at romanerne handler om arbejdere og deres liv. Men ved selve skiftet i betydningsramme fra psykoanalysen til den historiske materialisme, sætter romanerne selv det spørgsmål på dagsordenen, om psykoanalysen er den rette ramme. Selve skiftet reflekterer Kirks egen udvikling politisk som litterært.

For så vidt angår den anden side af spørgsmålet, afledt af den dobbelte bestemmelse af arbejderlitteratur, så er bøgerne ikke arbejderlitteratur, for Kirk var ikke arbejder, men en lægesøn med en juridisk uddannelse. Men de blev vel modtaget – også i DKP. Og hvad der er nok så vigtigt: i samme periode, hvor Kirk skrev de to romaner i den tænkte trilogi, var han en meget flittig skribent ved *Arbejderbladet*, DKPs avis. Her anmeldte han litteratur og skrev kommentarer. Han støttedes her af flere andre intellektuelle som Gelsted, Scherfig og arkitekten Edvard Heiberg (1897–1968). Man kan sige, at de gennem deres kulturjournalistik skaffede DKP den kulturpolitik, partiet ikke havde i forvejen. For gennem deres journalistik udtalte de jo en kritisk holdning til litteratur, maleri, radio og arkitektur, hvor de påtog sig for kommunistiske arbejdere at vise dem, hvad der var godt og dårligt i kulturlivet.

De er alle sammen 'modernister', og det bringer dem i praksis på konfrontationskurs med de kulturnormer, som spredtes gennem Komintern, og efter krigen af de store kommunistpartier som fx det franske. Det gælder fx den såkaldte 'socialistiske realisme', som Kirk mente, kunne være udmærket i et socialistisk land, men her under kapitalismen måtte man bruge andre midler. Det gælder den monumentale arkitektur, som Heiberg mente måske kunne være i orden i Sovjet, men under ingen omstændigheder her

hos os. Det gælder fx maleriet, hvor Scherfig holdt fast i, at det ikke betød noget, hvad et billede forestiller, men udelukkende, hvordan det er malet. Nogen lignende kan man sige om Gelsteds ihærdige forsvar for psykoanalysen i den freudske version.

Det lykkes faktisk for denne lille gruppe af intellektuelle at holde DKP ude af den kulturelle dogmatisme, som ellers præger de kommunistiske partiers kulturpolitik. Det skyldes dels den store betydning, det havde for DKP, at så kendte folk sluttede op bag det lille arbejderparti, som ved valget i 1932 fik 1,1 % af stemmerne, i 1935 1,6 % og i 1939 2,4 %.

Kirk har givet tænkt over, hvad han gjorde, og hvordan gennem sin journalistik henvendte sig til det kommunistiske dagblads læsere. Fx mente han, at det var almindeligt blandt kommunister at tage fjenden 'for alvorligt'. At den måde, man her skrev om kapitalister og politikere på, især var præget af moralske eller moralistiske holdninger. Men hermed gjorde man fjenden større end den var. Derimod burde man satirisere og herigennem gøre nar ad fjenden, formindske fjendens størrelse. Kirk opfandt i et blad, han redigerede sammen med Hans Scherfig, *Plan* hed det, en ny genre, nemlig det fiktive interview (bl.a. interviewede han Gud), som et sådant lattervækkende litterært greb. I avisjournalistikken opfandt han en satiriserende kommentar, hvor han tog alle mulige dagligdags emner under behandling og gjorde grin med høj som lav. Denne kommentar kalder han Obadias. Det gjorde han, fordi *Obadias* er den mindste af alle profeterne i *Det gamle testamente*. Følgelig måtte han være arbejderklassens profet.

Hvor Kirk og Gelsted fastholder en kritisk form i deres anmeldelser i *Arbejderbladet* med basis både i æstetik og politik, hævder Hans Scherfig, at politikken ikke skal blande sig i maleriet, fordi motivet ikke betyder noget, det er måden, hvor på det males, som er afgørende, og arkitekten Edvard Heiberg støtter en moderne funktionalistisk arkitektur meget ulig den russiske hang til overlæst udsmykning.

Udover sine romaner, der alle kom på Gyldendal, landets største forlag, og sin journalistik, skrev Kirk flere hundrede ugebladsnoveller i *Hjemmet*, ét landets største ugeblade.⁶ Han gjorde det for at have en indtægt, han kunne leve af. I *Hjemmet* blev der stillet bestemte formkrav. Novellerne måtte ikke være politiske, og de skulle handle om lykkelig kærlighed. Kirk syntes ikke, der var noget galt i at skrive ugebladsnoveller, som formmæssigt klart adskilte sig fra hans noveller fra *Land og Folk*. Han mente, at det

var bedre, at *Hjemmets* læsere fik velskrevne noveller end meget af det halvindustrielle bras, de ellers måtte nøjes med. Han indførte imidlertid ét vigtigt indgreb i den typiske ugebladsnovelle: hos ham gik det kun dem godt i kærlighed, som udførte håndens arbejde! Man kan sige, at han måske regnede med gennem *Hjemmet* at henvende sig til almindelige arbejderkvinder og derfor indenfor de produktionsvilkår, der herskede, forsøgte sig med en 'slags arbejderlitteratur', hvis man bestemmer begrebet ud fra læseren og ikke ud fra indholdet.

Man kan sige, at Kirk som skønlitterær forfatter både producerer til 'den finlitterære institution' og til en anden litterær institution, som ikke har noget navn. Det er en institution med mange flere læsere end 'den finlitterære institution', men samtidig en institution med klare grænser for, hvad der kunne trykkes. Det var et sted for en *specialiseret* litteratur, nemlig noveller med kærlighed som tema. Som kriminalromanen, pornonovellen og lægeromanen satsede den på et særligt inventarium af litterære greb. Hans Kirk gav i breve udtryk for, at han syntes det var et hårdt arbejde at skrive bøgerne til 'den finlitterære institution', mens ugebladsnovellerne gik lettere fra hånden. På samme måde som journalistikken.

Han forsøgte faktisk at forene nogle af de novellegreb, han havde lært sig i *Hjemmet*, med det politiske udsyn, han praktiserede i sin journalistik. Således skrev han i 1950–51 dobbeltromanen *Djævelens penge/Klitgaard & sønner*. De blev skrevet fortløbende som føljeton i *Land og Folk* og udkom siden som bøger på partiets forlag, Tiden. Det er en historie, som handler om en familie, som stammer fra Vestjylland. Familien tjener penge på entreprenørvirksomhed. Under anden verdenskrig bliver familiefirmaet en værnemagervirksomhed, dvs. en virksomhed, som samarbejdede med tyskerne (værnemagten). Det er en historie, som styres af politik, og personerne er bærere af politiske kategorier. De er uden fylde og uden modsætninger. Derved ligner de hans ugebladsnoveller. Og romanerne er da også udtryk for en art specialisering, idet de alene satser på det specialiserede publikum, som var medlemmer af DKP.

Kirk var i høj grad klar over at litteraturen produceres til forskellige typer af publikum. Han forsøger faktisk med sine ugebladsnoveller og sine føljetonromaner at producere en slags 'arbejderlitteratur', hvis vi hermed mener 'litteratur læst af arbejdere'. Han var imidlertid ikke selv i tvivl om, hvilke af sine bøger, han bedst kunne lide, det var de bøger han skrev i 'den

litterære institution.’ Og det hører med til historien, at romanen *Fiskerne* efter Kirks død udviklede sig til at blive den danske roman, som frem til omkring århundredskiftet var trykt i flest eksemplarer. På andenpladsen kom Hans Scherfigs roman *Det forsømte forår*.

Kommunisterne kom gennem ’deres’ forfattere til at få en kulturel fylde, de slet ikke havde politisk. Selvom det var partiets erklærede mål at være arbejderklassens fortrop i dens march mod det kommunistiske samfund, så indskrev partiet sig ikke mindst i den danske kulturhistorie og i den ’litterære institutions’ historie, som partiet med de store forfattere, noget som fx Socialdemokratiet aldrig formåede. *Fiskerne* oplevede at blive gjort til en meget se TV-serie, som fortalte et stykke af arbejdets historie. Så selv om hverken Andersen Nexø eller Hans Kirk kan kaldes arbejderforfattere i begrebets dobbelt betydning, så har de med deres romaner i høj grad medvirket til at forme den almene bevidsthed om centrale sider af arbejdets historie.

Noter

1. Johs. V. Jensen, *Den daarlige Darwinisme*, Forum 1922–23, s. 24.
2. Erik Knudsen, ”Ny Stemme i Arbejder-Litteraturen”, *Social-Demokraten* 26.12 1947.
3. Et tema, som jeg bl.a. udvikler i *Kommunismens kultur. DKP og de intellektuelle 1918–1960*, 1–2, København 1993.
4. Hans Kirk, ”Kan Danmark afkristnes?”, *Kritisk Revy* 3.10 1928.
5. Om kulturradikalismen, se min artikel ”Poul Henningsen – den danske kulturradikalismes pædagog”, *Kulturradikalismen. Det moderna genom-brottets andra fas*, red. B. Nolin, Stockholm 1993, s. 223–249. Om Kirk se min biografi *Hans Kirks mange ansigter. En biografi*, København 1997.
6. Se det udvalg, jeg har samlet og kommenteret i: Hans Kirk, *Fejltagelsen og andre ugebladsnoveller*, København 1999.

Solidaritet, identifikation eller gudomlig vrede?

Om retoriska utgångspunkter i arbetarlitteratur

Anna Forssberg Malm

Samlag får man skriva om, men inte människans innersta reagens mot både samlag pengar samhällsordning och hela konkarongen.

Moa Martinson

Det är få av oss som växte upp vid Värnhemstorget som nu är i livet; en del lever utanför samhället, andra försöker förgäves bryta sig in, tillbaka. Det kanske är så enkelt att jag befinner mig mitt emellan dessa poler. Att jag inte vet vart jag skall: hem eller bort. Att jag är både och: ljus och skugga.

Kristian Lundberg

I arbetet med Sandemoses romaner i avhandlingen *Kollisioner* var det, när det gällde trettiotalstexten *En flyktning krysser sitt spor* (1933),¹ naturligt att jämföra den med de svenska autodidakterna i den svenska arbetarlitteraturens guldålder.² Eyvind Johnson, som ju var god vän med Sandemose, Ivar Lo-Johansson, Harry och Moa Martinson hade alla skrivit uppväxtskildringar, i linje med Gorkijs modell i *Min barndom*. Under den här konferensen har Anker Gemzöe talat om hur barnets blick med fördel kan användas i ärenden där det gäller att skildra underifrån/nedifrån – inte sällan med avsikten att vända det beskrivna systemet över ända – och det är märkbart på olika sätt i de här verken.

Det visade sig snart i analysarbetet med *En flyktning krysser sitt spor* att genrebeteckningar som utvecklingsroman, bildningsroman eller Künstlerroman inte riktigt gick att applicera i Sandemoses fall, åtminstone inte på vanligt sätt. I stället introducerades termen uttågsroman, för att ett uttåg kunde sägas ske såväl i *En flyktning krysser sitt spor*, *Romanen om Olof*,³

Mor gifter sig,⁴ *God natt, jord*⁵ och *Nässlorna blomma*. Det är uppenbart att de respektive jagen i romanerna vill tåga ut ur någonting. Men det sker inte på samma sätt, och det är olika belägenheter de vill tåga ut ur. Det är inte heller givet att de lyckas.⁶

Några jämförelser mellan Sandemoses *En flyktning* och de respektive svenska romanerna bildar en bakgrund till den läsning av Kristian Lundbergs *Yarden* som avslutar den här artikeln.

Olof i Johnsons *Nu var det 1914* lämnar ett kargt Norrland bakom sig, för att söka sin lycka. Familjen spelar på det mimetiska planet en mycket liten roll i *Romanen om Olof*,⁷ och i stället är det betecknande att Olof, i romanens första mening, inte lämnar sin egen familj bakom sig (det har han redan gjort!) utan en fosterfamilj. ”Han lämnade henne bakom sig – den åldrande kvinnan som tagit hand om hans barndom.”

Sandemose recenserar andra delen i Olof-serien, *Här har du ditt liv!* 1935, med en hänsyftning på Nexös *Pelle Erobreren*:

Men Olof är ingen Pelle, han er tilskueren, den som vet at alt er bare föreløpig, det skal komme noe annet. Han er proletaren som er født til å forlate de andre, grovt uttryckt en født renegat, en av disse som ikke engang kan jules opp – for de går bare, men ikke over til motparten. De går bort til en høyde, der setter de seg alene, og ser.

Det är slike folk som det blir historike av.⁸

I *En flyktning krysser sitt spor* från 1933 lämnar Espen Arnakke egentligen ingenting bakom sig. Han tar motsatt väg. Han äter sig inåt, in till familjesituationen som rådde i hans barndom, in i tonårens alla förödmjukelser, på jakt efter svaret på frågan som omöjliggör hans liv – varför blev jag mördare?

Romanerna är förvisso olika. Det stora intresse för psykoanalysen som ju *En flyktning* uppvisar är en sådan olikhet. Vi följer ett slags fiktiv psykoanalys inför det inskrivna Duet. Men romanen fokuserar också hur samhället formar människan, just det som är framträdande i Olofserien. Historiker, kallade Sandemose Eyvind Johnson. Jaget i *En flyktning* är snarare en rasande analytiker och kritiker av det minnesmaterial som kommer fram i den egna diskursen.

Moa Martinson fick inleda den här texten med sin reagens mot allting. Hon förnyade den manliga uttågsromanen inte minst genom att skildra den

kvinnliga sexualiteten med kvinnans blick. Men också dess konsekvenser med barnets blick. Sexualiteten är ju hos Martinson väldigt olik den frigörande kraft som den utgör hos de manliga författarna, i vitalistisk anda. Av sexualitet blir det barn, och när Mias mamma blir gravid förfaller hon som annars är ordningen och redan personifierad. Därmed faller också hela världen för Mia. Mamman, Hedvig, blir en annan av sexualiteten.⁹

Hos Johnson tågar huvudpersonen ut ur sin klass, och också hos Ivar Lo-Johansson, tågar huvudpersonen ut från sitt hem i besvikelse över bristande klassmedvetenhet hos föräldrarna och de andra statarna, ut från sina rötter, mot staden, där han vill föra kampen på ett mer modernt sätt.¹⁰ Båda dessa protagonister visar prov på en rörelse framåt utan särskilt stor tvekan i steget. Men Mia-trilogin fokuserar, som Witt-Brattström påpekat, Mias utveckling inom arbetarklassen.¹¹ Här finns en ambivalens i uttåget som är påtaglig, jämfört med uttåget i de unga pojkarnas och männens uttågsromaner. Anker Gemzöe och andra konferensdeltagare har berört olika ambivalenser i sina bidrag här,¹² och även mig fascinerar det som gör de litterära verken till något mera än rena, raka ideologiska budskap för ett rättvisare samhälle eller vilket ärende de driver. Hos Moa Martinson är ambivalensen främst förlagd till romanseriens huvudsakliga tematik, även om den också framstår tydligt genom oscillerandet mellan barnets och den vuxna Mias blick på skeendena. Ambivalensen kan tydligt avläsas i det tveeggade förhållande Mia har till modern. Mias och moderns grundtillvaro tillsammans är romanseriens goda plats, och har nästan paradisiska övertoner. Den blir en plats att alltid söka efter, när den har slagits i spillror av graviditeter, och moderns andra sida blivit synlig. Att Hedvig helt enkelt inte slänger ut den supige Albert Stenman undrar många nutida läsare (studenter) över och titelns provokativa valör får man numera förklara. Men med en historisk läsa-rt är fiktionens logik obönhörlig. Hedvig har insikten att alternativet vore värre. Med ett oäkta barn, utan Albert, skulle hon vara ett öppet rov för samhällets hån och angrepp. Den insikten når också Mia. Hon skäms och äcklas av den gravida modern, men älskar och identifierar sig (med positiva förtecken) med den goda modern. Den här ambivalensen är, i mina ögon, Mia-trilogins skälvande nerv. Och Mia vill inte tåga ut ifrån hela detta landskap. *Mor gifter sig* handlar lika mycket om gå igenom, och också förstå, kvinnoblivandet i romanens fiktionstid, som om uttåg ur en klassmässig belägenhet.

Ambivalensen är också en hållning som genomsyrar en stor del av Sandemoses uttågsroman. Positionen som Martinson och han skriver från är densamma, känslan av att vara fångad *i*, inte stå *utanför* och beskriva. Där finns en dubbel vilja. Dels viljan att tåga ut, dels också viljan att stanna kvar och solidariser sig med sin klass, eller sin familj, på grund av en stark identifikation med den. Den retoriska utgångspunkten rymmer inte endast solidaritet med de beskrivna gestalterna, och med stoffet, utan också en identifikation med karaktärerna och det gestaltade.

Det är i hög grad en sådan dubbelhet i den retoriska plattformen, inte minst i vår samtids arbetarlitteratur, som har omtalats här på denna konferens, och som uppenbarligen blivit betydligt vanligare i senare arbetarlitteratur.¹³

Lo-Johanssons författarskap, här exemplifierat av *Godnatt jord*, får avsluta trettiotaljämförelserna. Hos Lo-Johansson handlar det mera om en direkt politisk handling. Författarskapet tycks utgå från en solid position, en programmatisk, politisk hållning. Den retoriska plattformen kan – och då förenklar jag naturligtvis mycket – ses som en akt som vill välta statarsystemet över ända. Statarsystemet skildras utifrån detta, som något man skall lämna och tvinga bort, och det är säkert också en av anledningarna till att statarna själva inte helt tog till sig romanen. En skildring av statarnas villkor med den realism och den utopi som både Beata Agrell och Anker Gemzöe berört i sina bidrag till denna konferens,¹⁴ får olika verkan om den jagberättare som för ordet skriver i vetskap om att komma att lämna. Nyckelordet är beskrivning, och beskrivning kräver utanförstående. Lo-Johansson skildrar alltså snarast kollektivet, ofta med fresken som metod. Bland annat genom den noggranna litterära beskrivningen av det förhatliga statarsystemet skall det komma att förgöras. Men då snarare av ett *vittne* som lämnat detta levnadssätt för staden, fysiskt men också i håg, snarare än inifrån, av ett *subjekt* i systemet.

Lo-Johansson skildrar hela livslopp, för att komma åt hur statarsystemet bryter ner också den ljusaste ungdomsförhoppning och böjer individen in mot massans resignerade hopplöshet. En sådan utsaga måste vara svår att ta till sig för den som själv är statare, så länge inte verkets berättare *identifierar* sig med gruppen. En utifrån kommande solidaritet räcker måhända inte till.¹⁵

Beskrivningen från en utifrånposition hos Lo-Johansson kan jämföras med Johnsons pålitliga efteråtposition. De ger båda distans till de skildrade. Den ena har pekats ut som historiker, och låt oss kalla den andre en vittnesskildringens omstörtare.

Till skillnad från i statarsystemet i *God natt, jord* finns i *En flyktning* inga yttre förtryckare kvar. Definitionen av Jante är ett samhälle som varit förtryckt så länge att inga yttre förtryckare längre behövs, utan människorna håller varandra nere själva. Sandemose analyserar detta människornas förtryck av varandra, mera än han beskriver det. Skall man vara petnoga, praktiserar han det också, i vissa delar av romantexten.¹⁶

Är då inte skillnaden hårfin? Lo-Johansson solidariserar sig med statarna, men blir ständigt förbannad på att de inte reser sig.¹⁷ Är det då inte samma sak som Martinsons hållning till kvinnorna, sett genom Mias tveeggade förhållande till modern? Nej, det är en avsevärd skillnad mellan att solidarisera sig med något, och att identifiera sig med det. Det var möjligt att avskaffa statarsystemet och det visste Ivar Lo-Johansson. Det är vanligare att avskaffa kvinnosystemet. Och det visste Moa Martinson. Det är också vanskligt att avskaffa en jantelag som är nedärvd i en, vilket Sandemoses roman visar. Utgångspunkten, att vara hänvisad till identifiering *också*, hur mycket man än vill ändra ett system – har Sandemose gemensam med Moa Martinson. Inte med Eyvind Johnson och inte med Lo-Johansson.

Ambivalensen yttrar sig hos Sandemose så att det i början av romantexten är ett våldsamt tryck i *utsägelsen*, hur stoffet berättas, medan *utsagorna*, sakinnehållet i stoffet inte är uppseendeväckande skarpt. Begreppen är hämtade från lacanska, psykoanalytiska läsararter. Det handlar alltså inte om utsagan kontra utsagans innehåll, utan om det tryck, som kan avläsas i *hur jaget utslungar, utstöter* och så småningom i romanen helt enkelt relaterar det som skall sägas och beskrivas.¹⁸ Mot slutet av romanen är aggressiviteten svagare i utsägelsen, men mycket mera och skarpare kritik kommer till uttryck i utsagan. Processen i jagberättarens förhållande till stoffet är, enligt min mening, en stor del av storheten i *En flyktning krysser sitt spor*. Där finns en dynamik, en förändring inte bara i det som skildras, utan också i berättarpositionen, vilket blir intressant om man ser den som en fiktiv psykoanalys eller självanalys.¹⁹ Jag menar att den här dimensionen av texten, dess retoriska plattform, *hur* den betyder och kritiserar och inte bara

vad den betyder och kritiserar, dess temperatur, dess aktivitet, dess dynamik, dess aggressivitet är viktig att hålla kvar i analysarbetet när intresset för det kontextuella, och maktanalys av olika slag länge växt sig allt starkare, i litteraturvetenskapen och fälten för kulturstudier.

En annan söktråd, som i mina ögon med fördel kan kombineras med identifikation respektive solidaritet, och med studier av utsägelse och utsaga, är också den av stort intresse för den retoriska plattformens vidkommande. Lilian Munk Rösing har i *TFL*-artikeln, "När är en gatsten gudomligt våld?" undersökt olika former av aggressivitet i texter,²⁰ vilket också kan kombinera de textuella aspekterna med de kontextuella, maktanalytiska. Hon går här igenom "litteraturens vrede stemmer", och hur olika vrede kan se ut i olika texter. Med utgångspunkt i Slavoj Zizeks resonemang i *Violence* om skillnaden mellan act och action i termer av gudomligt våld, samt i Sloterdijks *Zorn und Zeit*, där tanken framställs om att ersätta Freuds erosbegrepp med thymos, vrede, som en väl så relevant urkraft,²¹ gör Munk Rösing skillnad på tre olika sorters vrede i litteraturen: Ressentiment, som är ett slags "offrets självömkande harmsenhet"; Spektakulärt våld, som i Zizeks resonemang börjar i att kasta gatsten, men mynnar ut i att artigt men bestämt tacka nej,²² och Gudomligt våld, som Munk Rösing i ett resonemang om Imre Kertész menar "vänder sig till sig själv och sina medmänniskor med den kraft där stor vrede möter kärlek."²³ Zizek talar, i definitionen av gudomligt våld, här i namn av den universella individen, och inte i namn av den sociala, könsbestämda identiteten. "Medan ressentimentet utgår från den partikulära individualiteten (med sitt kön, sin ras, sin klass, sin nationalitet, sin sexuella läggning), så utgår den aggression som gör skillnad enligt Zizek från den universella dimensionen i subjektet. [...] Människans politiska dimension sammanfaller alltså för Zizek med det individuellt-universella och inte med det socialt-kulturella."²⁴

Elfriede Jelineks *Lust* exemplifierar hos Munk Rösing ressentimentet röst.²⁵ Spektakulär vrede finner hon i Lars Skinnebachs röst, "poesins svar på den unga mannen som kastar gatsten". Hans debut *I morgon finns systemen igen* från 2005 provocerade de danska kritikerna, vilket inte är så lätt.²⁶

Vrede med kärlek exemplifierar Munk Rösing med Imre Kertészs roman *Kaddish för ett ofött barn*, som hon menar passar bättre än Zizeks eget lit-

terära exempel, Primo Levi.²⁷ Denna vrede, visar Munk Rösing, ligger i omöjligheten i att identifiera sig med den partikulära identiteten.

För det är ett genomgripande tema i hela Kertesz verk dels att hans partikulära identitet (som jude, som ungrare, som man) är något han inte helt kan identifiera sig med; dels att om det finns något universellt mänskligt, så är det just denna brist i identifikation med den partikulära identiteten – den universella känslan av att vara en främling, även i förhållande till sig själv.²⁸

Basordet är alltså *människa*, bortom enskilda grupptillhörigheter. Munk Rösings iakttagelser är, tillsammans med distinktionen mellan solidaritet och identifikation och mot bakgrund av sökträden utsaga-utsägelse, viktiga i betraktandet och förståelsen av ett av de kanske mest intressanta exemplen på arbetarlitteratur under senare år: Kristian Lundbergs *Yarden* från 2010.

Lundbergs bok, till sin form hårt hållen, poetisk, sparsmakad, beskriver Yarden i Mellersta hamnen i Malmö, där bemanningsföretagens timanställda alltmer ersätter de fast anställda i arbetet att flytta bilar från fartyg till lastkaj, eller från lastkaj till fartyg. Eller i att tvätta bilar i nollgradig utetemperatur.

Som arbetsplats illustrerar Yarden ett helt sönderslaget traditionellt klassamhälle, och huvudpersonen har plats bland den nya grupp, av bemanningsföretag anställda, som för tanken till ett slags kastlösa. Identifikationen blir svår men infinner sig så småningom för huvudpersonen, Kristian Lundberg, i ett slags Kertészskt avskalad ”människa”. En individuell-universell identifikation alltså, mera än en socialt-kulturell klassidentifikation. För inom kollektivet på Yarden är alla av olika social-kulturell härkomst, och endast de mycket speciella arbetsvillkoren förenar dem. Mest är det invandrare från vitt skiftande länder och kulturer, och med många olika utbildningar eller bakgrunder Kristian möter på Yarden. Där statarna satt fast i stat-systemet, likt slavar vid galären, är tragiken på Yarden, där bemanningsföretagens timanställda alltmer slår ut de fast anställda, en överörlighet. Anklagas man för att ha gjort något fel i arbetet, sant eller osant, blir bestraffningen att man inte får komma tillbaka på några veckor. Inget är säkert och inget är fast.

Identifikationen i detta kollektiv får därmed ske med en mycket liten gemensam nämnare, för alla som befinner sig där. Jobbet, i annorlunda tapp-

ning och med helt andra villkor än för de fast anställda, har de gemensamt. De hålls nere genom att aldrig få full arbetstid, och blir avskedade utan några som helst arbetsrättsliga regler omkring arbetet. De utgör en ny grupp, ett slags kastlösa, under själva samhällstegens början. Genom att de arbetar genom bemanningsföretagen omöjliggörs rent strukturell klassmässig solidaritet i ett arbetarkollektiv, och många handlar också direkt osolidariskt mot varandra inom den löst sammanhållna gruppen. Kristian speglar sig identifikatoriskt i vad en människa är, snarare än i någon klass, då någon sammanhållen klass knappast är urskiljbar i gruppen som utgör hans arbetskamrater.

Det händer allt oftare att jag tänker att jag befinner mig långt från mänskligheten; att jag lever i en värld av skadedjur. Att vi har förvandlats till kackerlackor. Att vi lever av att äta varandra. Andra dagar tänker jag att just här, på denna anonyma och avhumaniserade plats, finns jag i dess absoluta kärna; att mänskligheten är oss, vi. Jag är en människa. Allt annat är förlorat. (*Yarden*, s. 25)

Och också begreppet solidaritet blir svårt på Yarden.

Min kamrat på anda sidan bandet byts ut. Det är fyra personer som alternerar på platsen mitt emot mig. Det är en olustig stämning i arbetslokalen. Jag vet att jag har tagit en annans plats; att jag genom mitt arbete, min beredvillighet om man så vill, har tvingat bort en anställd, en person som plötsligt har blivit överflödig. En arbetskamrat. (*Yarden*, s.14)

Det blir en ny sorts proletariat, och vi är, som Birthe Sjöberg nämnde i konferensens inledning, i en tillvaro som liknar Gorkijs proletära individer, där missbruket hela tiden finns som en skugga.²⁹ Hos Lundberg är det inte hos dem som skildras som missbruket är starkt förekommande, utan jaget talar om en resa, eller ett uttåg ur ett eget missbruk, som en egen tematik i romantexten. Vi förstår att det gäller droger. Men texten rymmer också att jaget möter sin barndom med en psykiskt sjuk förälder.

Hur komplexa de gamla storheterna blivit: klassbegreppet; klasskampen; solidariteten; identifikationen; uttåget ur identiteter, framgår tydligt, i mina ögon, när Jaget möter Jim, och i honom känner igen en uttågare ur samma ”klasstillhörighet”, drogpersionens identitet.

En av mina vänner på Yarden blir Jim – som nu är tillbaka i Sverige efter att ha levt som hemlös i Boston under flera år. Han sköter sitt arbete. Han är disciplinerad. Jag förstår mycket snabbt att han är ensam på samma sätt som jag själv. Han

försöker bli en av alla andra; ändå kan man se att döden har genomlyst honom. Att han för länge sedan gav upp och återkom. Att han, likt en sentida Lasarus, har lindat av sig lindorna och lämnat dödsgrottan bakom sig. Han vet bara inte hur han skall föra sig bland de levande. Han bär alltid en långärmad tröja, hur varmt det än är ute. Vi är en del som förstår varför. De andra bryr sig ändå inte om honom. Jag frågar: "Går du på NA-möten här i Sverige?" Han tittar på mig, länge, och svarar sedan: "Nej, jag behöver inte det längre."

Efter det tittar han bort så fort jag kommer nära. (*Yarden*, s. 25)

Inte heller där kommer ett egentligt möte till stånd. Om där finns ett uttåg i Lundbergs text är det uttåget ur en identitet som är del av huvudpersonen själv, missbrukspersonligheten i honom. Huvudpersonen har en femton år lång drogfrihet bakom sig, och också Jim förefaller ha en viss tid av tillfrisknande bakom sig. Men något möte sker inte, där identifikationen skulle kunna varit som starkast i denna roman. Det är inte heller rimligt att tala om uttågsroman för en rörelse ur missbruk, eftersom en sådan resa i högsta grad är en resa in i något bestämt, in i tillfrisknande.

Klassfrågan blir alltså hos Lundberg, liksom uttågsfrågan, turnerad på ett nytt sätt, men samtidigt tycks många trådar i äldre arbetarlitteratur stråla samman i missbruks- och tillfrisknandeproblematiken som han tar upp. En uttågsroman i klassmässigt hänseende kan *Yarden* knappast heller kallas. Som det inledande mottot från texten visar är det fråga om att falla ner från en klassresa som pågått några år, där huvudpersonen varit verksam som kulturjournalist och författare, tillbaka till kroppens arbete, och till en kaotisk värld, tillbaka till utgångspunkten. Snarare en resa tillbaka *till* än ett uttåg *ur*. Sett mot autodidaktikernas trettiotalromaner uppvisar *Yarden* en rakt motsatt resa. De fullständigt rättslösa belägenhet från bemanningsföretaget på Yarden, det sammanhang som Kristian upplever att han återvänder till, har en parallell i den tråd i texten som rör huvudpersonens barndom med den schizofrena mammans förvridna verklighet. Kackerlackan i citatet ovan, förefaller vara allt annat än slumpmässigt vald. Förvirringen och rättslösheten och det outtalade regelverket på Yarden, i detta nya kastlösa sammanhang nedanför samhällsstegens början, är i sanning kafkaartat. Just detta får en betydande klangbotten i skildringen av mammans besynnerliga avtolkande av verkligheten, och inte minst i hennes sjukdoms brutala och grymma utspel:

Hon talade engelska hemma eftersom Säkerhetspolisen inte förstod hennes engelska.

Hon brukade öppna ytterdörren och skrika: ”Nu kommer jag aldrig tillbaka, nu dör jag och ni får ta hand om varandra” Och så gick hon, för att komma hem ett par timmar senare. Med andra ord: vi var vana vid att ingenting var som det skulle vara. (*Yarden*, s. 82)

Samma obegripliga regler här som där. Samma kafkatillvaro här som där. Samma omöjlighet att påverka situationen här som där.

Jag vill slutligen lyfta fram att det i *Yarden* därigenom äger rum ett slags identifikation, som inte har en öppen aggressivitet som sitt främsta kännetecken, eller någon påtaglig ambivalens, utan snarare sorg. Det är gudomlig vrede snarare än spektakulär, och snarare än slavmoralens ressentiment, offrets självömkande harmsenhet. Sofistikerat uppvisar *Yarden* konsekvenserna av bemanningsföretagens inträde i senkapitalismens Sverige som en arbetslivets motsvarighet till en vad det förefaller missbrukssjuk, men också schizofren och utfattig fembarnsmor med paranoid verklighetsuppfattning. Klass och sjukdom, säger sig huvudpersonen ha fått i arv (s. 85). Romantexten svarar bäst själv på hur tillfrisknanderesan och klassresan är sammanvävda:

Allt bottnar i klass. Den som säger emot ljuger. Katrinelund, Rosengård, Hermodsdal. Den som lyckats fly fångas till slut upp; en av tusen lyckas komma förbi gränserna och döms till att aldrig få känna sig hemma. Är klassresan lycklig? Nej, nästan aldrig. Är resan in mot tillfrisknande lycklig? Nej, nästan aldrig. Varför gör man den då? För att det är oundvikligt. För att alternativet är värre. (*Yarden*, s. 39)

Det förefaller mig, som om missbrukssjukdom är en starkare röd tråd i arbetarlitteraturen, den tidigare såväl som den senare, än vad forskningen hittills fokuserat. I fortsatt undersökning av detta problemområde, och andra områden inom äldre och nyare arbetarlitteratur, menar jag att det är av stor betydelse att undersöka *hur* texten betyder och inte bara *vad* texten betyder. De söktrådar som nämnts och använts här: solidaritet respektive identifikation, en medvetenhet om utsägelse kontra utsaga, och hur relationen mellan dessa ter sig, samt fortsatt belysning på hur litteraturens vreda stämmor artikulerar sig, kan enligt mitt förmenande vara lämpliga verktyg i det arbetet.

Noter

1. Aksel Sandemose, *En flyktning krysser sitt spor*, Oslo 1933.
2. Anna Forssberg Malm, *Kollisioner. Aksel Sandemose som outcast och monument*. Stockholm/Stehag 1998, s. 103 ff.
3. Eyvind Johnson, *Romanen om Olof*, Stockholm, 1992; *Nu var det 1914* (1934), *Här har du ditt liv!* (1935), *Se dig inte om!* (1936), *Slutspel i ungdomen* (1937).
4. Moa Martinson, *Mor gifter sig*, 3:e pocketutgåva, Stockholm 1993 (1936).
5. Ivar Lo-Johansson, *Godnatt, jord*, Stockholm, 1979 (1933).
6. Sedan mitt arbete med Sandemoses texter i *Kollisioner* har nyare forskning producerats, som behandlar genreproblematiken i arbetarlitteraturen. Se t.ex. Jimmy Vulovic, *Ensamhet och gemenskap i förvandling. Vägar genom Eyvind Johnsons och Rudolf Värnlunds mellankrigsromaner*, [diss.], Lund 2009.
7. Även här finns anledning att se till Vulovics tolkningar av familjens betydelse, i Vulovic, 2009.
8. Här citerat efter Forssberg Malm, 1998, s. 105.
9. Ebba Witt-Brattström, *Moa Martinson, Skrift och drift i trettioalet*, Stockholm 1988, s. 209.
10. Magnus Nilsson, *Den moderne Ivar Lo-Johansson*, [diss.] Hedemora 2003, s. 23 ff.
11. Ebba Witt-Brattström, 1988, s. 209.
12. Anker Gemzöe, ”Barnet i nordisk arbejderlitteratur. Nu og før”, *Från Nexø till Alakoski. Aspekter på nordisk arbetarlitteratur*, red. B. Jonsson, M. Nilsson, B. Sjöberg & J. Vulovic, Lund, 2011, s. 163–176.
13. Åsa Arping, ”Att göra skillnad. Klass, kön och etnicitet i några av det nya seklets svenska uppväxtskildringar”, *Från Nexø till Alakoski*, s. 189–190. Se även Åsa Arping, ”Folkhemmet tur och retur. Om klass, kön och utanförskap i tre svenska 2000-talsromaner”, *Moderniteter. Text, bild, kön*, red. Å. Arping, A. Nordenstam & K. Widegren, Göteborg/Stockholm 2008, s. 21–43.
14. Beata Agrell, ”Proletärförfattaren, klassmedvetandet, religionen och demokratiseringen av parnassen”, *Från Nexø till Alakoski*, s. 25–34 och Gemzöe, s. 163–176.
15. Jfr Nilsson, 2003. Forskning om Lo-Johansson efter mitt arbete med Sandemoses texter diskuterar frigörelse och modernitet i andra begreppspar än identifikation och solidarisering, utifrån andra perspektiv och med andra ärenden, och jag vill varmt hänvisa till den, men i föreliggande arbete skall Lo-Johansson mest ses som ett exempel på en retorisk utgångspunkt som jag fortfarande menar är mer solidariserande än identifierande med stoffet den skildrar.
16. Forssberg Malm, s. 43 ff.
17. Se t.ex. Lo-Johansson, s. 36–37. ”Och för att försvara att man stannade, satt man och skröt för de främmande statarna, sade att man hade det ganska gott där man var. [...] Och därför satt statarna hela söndagarna om sommaren tillsammans med de främmande och skröt om sina respektive gårdar.”
18. Forssberg Malm, s. 34 f.
19. Resonemangen ovan går tillbaka på Forssberg Malm, s. 103 ff.
20. Lilian Munk Rösing, ”När är en gatsten gudomligt våld?” i *Tidskrift för Litteraturvetenskap*, vol 38, nr 3–4, 2008, Göteborg, s. 45–59.

21. Då jag inte går djupare in på Zizeks eller Zloterdijks teorier här, hänvisar jag till dessa endast via Munk Rösings artikel. Fullständiga referenser för de båda verken lyder som följer. Slavoj Zizek, *Violence. Six Sideways Reflections*, London 2008 och Peter Zloterdijk, *Zorn und Zeit*, Frankfurt am Main 2006.
22. Munk Rösing, s. 48 ff
23. Ibid., s. 50.
24. Ibid., s. 49.
25. Elfriede Jelinek, *Lust*, i övers av Margaretha Holmqvist, Stockholm 2004 (1989).
26. Munk Rösing, s. 53.
27. Imre Kertesz, *Kaddish för ett ofött barn*, övers. Ervin Rosenberg, Stockholm 1996 (1990).
28. Munk Rösing, s. 56.
29. Birthe Sjöberg, Inledande anförande 9.12 2010.

Kamraten från Nasaret

Kyrka och religion i statarromanen

Birthe Sjöberg

För de flesta statare var *Luthers Lilla Katekes* – som var uppbyggd som ett samtal, med frågor och svar, kring Tio Guds bud, trosbekännelsen, Fader vår, dop och nattvard – en välkänd bok. Den fanns med i psalmboken fram till 1980-talet och har därmed varit tillgänglig för alla kyrkobesökare. Många kunde också citera från katekesen. Den var en av de viktigaste böckerna i fostran av folket, och inläringen av texterna kontrollerades vid husförhör. En lägre variant, den så kallade långkatekesen från 1878, användes i undervisningen i skolan och vid konfirmationen. Först när folkskolans undervisningsplan infördes 1919 avskaffades katekesen som läromedel.¹

En intressant utläggning av katekesen, med Luthers egna ord, finns i en utgåva från 1932.² Det är den jag valt att utgå från när jag försöker lägga en grund för förståelsen av statarförfattarnas syn på kyrka och religion. Luthercitaten fanns inte med i psalmböckerna men de har säkerligen använts av prästerna när de undervisade konfirmander och förberedde sina predikningar.

I studien av hur kyrka och religion behandlas i statarromanerna koncentrerar jag mig på Moa Martinsons *Mor gifter sig* (1936) och Jan Fridegårds statartrilogi: *Lyktgubbarna* (1955), *Flyttfåglarna* (1956) och *Arvtagarna* (1957). Samtliga är självbiografiska romaner.³ Böckerna får representera ett kvinnligt och ett manligt perspektiv på statarlivet. Både likheter och skillnader i synen på kyrka och religion kommer att diskuteras. Syftet är att utreda om det finns tillräckligt många gemensamma drag för att kunna tala om en gemensam religions- och kyrkouppfattning.

Synen på kyrka och religion är ibland svårgräpbar i statarromanerna. Vid en första anblick tycks det finnas en motsägelse i åsikterna som bryter igenom i texterna. Respekterade och älskade personer är varmt troende, samtidigt som kyrkan *och* den kristna tron angrips.

Hur såg då innehållet ut i *Lilla Katekesen*? Efter varje budord kom frågan ”Vad är det?” som följdes av en längre förklaring. Vid 1800-talets husförhör skulle den svarande kunna förklaringen utantill. Fjärde och sjunde budordet kan tjäna som exempel på hur budorden genom katekesen utvidgas från att gälla förhållandet mellan individer till att gälla förhållandet till överheten. Fjärde budet, som tar upp förhållandet mellan barn och förälder, förvandlas till ett bud som inkluderar lydnad gentemot ”herrarna”. Det lyder: ”Du skall hedra din fader och din moder, för att det må gå dig väl och du må länge leva i ditt land”. Förklaringen är följande:

Vi skola frukta och älska Gud, så att vi icke förakta eller förtörna våra föräldrar och herrar, utan hålla dem i vördnad, tjäna dem, lyda dem, älska dem och skatta dem högt.⁴

Det sjunde budordet, ”Du skall icke stjäla”, som vid första anblicken tycks vara obestridligt och självklart, måste också ha uppfattats som orättvist av de fattiga statarna när de fick höra förklaringen. När medvetenheten om orättvisorna vaknat hos dem uppmärksammade de säkerligen kontrasten mellan välfärden hos bonden eller patronen och deras egen urusla situation. Budordet är i sin enkla utformning nästan som en naturlag, men efter frågan ”Vad är det?” får det utseende av en lag som skall bevara de ekonomiska orättvisorna i samhället. Svaret på katekesens fråga lyder:

Vi skola frukta och älska Gud, så att vi icke taga ifrån vår nästa hans penningar och ägodelar eller med falska varor och svek draga dem till oss, utan förhjälpa därtill, att hans gods och näring må förkovras och beskyddas.⁵

Betänk att prästen under husförhörens dagar med jämna mellanrum kom till fattiga bönder, torpare och statare och fick dessa att rabbla utantill ”icke förtörna våra föräldrar och *herrar, utan hålla dem i vördnad, tjäna dem, lyda dem* [min kurs.]” och dessutom hjälpa de redan rika att bli ännu rikare: ”utan förhjälpa därtill, att hans *gods och näring må förkovras* och beskyddas [min kurs.]”. Vad gäller lydnaden tilläggs i Ljunghoffs utgåva Luthers följande ord: ”Till detta bud hör nu också ytterligare att tala om allt slags lydnad mot överhetspersoner, som hava att befalla och styra. Från föräldrarnas överhöghet härleder sig och stammar nämligen all annan överhöghet.”⁶

Det är lätt att förstå att fattigt folk efter hand blev allt mer kritiska till den kyrkliga auktoriteten. Fridegård har exempel i *Flyttfåglarna* som kan illustrera utläggningarna av båda budorden. När en man kommer till trakten för att försöka övertyga arbetarna att sluta sig samman för att kunna bekämpa orättvisorna blir kyrkan en av de krafter som överheten sätter emot. Prästen ökade sin ”stämmas kraft och innerlighet när han bad för vår älskade konung och hela hans hus jämte all överhet som man skulle vara underdånig”. (s. 185) I romanen finns också en rebellisk förklaring till sjunde budet. Det är Anna som ger oss den efter att tillsammans med de andra kvinnorna skänkt en tiggare en nylagad varm korv. Detta sker när kvinnorna arbetar i godsets kök. Tiggaren får smussla ut korven så att frun inte ser det. Anna tycker att det är rätt att han får korven. ”Nog räcker det åt rikfolket ändå. Det där var inte att stjäla – Frälsaren skulle nog ha skrattat om han sett alltihop.” (s. 45)

*

I Moa Martinsons roman är modern kritisk till prästerskap och religiositet medan styvfadern tillhör dem som är troende av slentrian. I Fridegårds romaner är förhållandet det motsatta. Där är det fadern som tar avstånd från religiositeten medan modern bejakar kristendomen som tro.

Kritiken av religiositeten blir emellertid större i Martinsons roman än i Fridegårds. En av orsakerna till detta kan förklaras utifrån hur föräldrarna beskrivs och kommenteras. I Martinsons *Mor gifter sig* framställs styvfadern som en opålitlig person som Mia inte tycker om. När han därför vid ett flertal tillfällen framhåller att han minsann bett bordsbön och aftonbön när *han* var barn är det frestande att tänka att det minsann varken gjorde honom eller hans omgivning något gott. Moderns kommentarer hjälper läsaren att tänka i just den riktningen. När Mia uppmanas av honom att läsa bordsbön men vägrar, uppstår följande ordväxling:

– Det var väl helvete om inte ungen ska läsa bön, det fick jag göra när jag växte upp.

– Så blev du därefter också, sa mor. (s. 166)

Sätter man styvfaderns tal om bön och kristen fostran i relation till hans leverne, framstår allt som hyckleri. Mias mor är emellertid inte helt emot att man ber en bön, men det måste ske i avskildhet. När farmor vill att Mia

skall be en bön högt svarar hon: ”Mor blir bara ond, hon säger att man gör sig till när man ber högt så andra hör det. Om man är ledsen och inte kan bedja tyst så ska man gå avsides och ropa högt till Gud, säger mor.” (s. 202)

Även i *Lyktgubbarna* kommer diskussionen om bönen upp. När familjen sitter vid det dukade julbordet försöker modern tvinga Johan att läsa en bordsbön. När han blir ledsen och säger att han inte kan, slår fadern bort hennes önskan och säger: ”Bättre glada hedningar än truliga kristna”. (s. 199) Vi får följa faderns tankar kring fruns religiositet. Kanske borde han inte ta ”Annas tjat” om bordsbön så allvarligt. Men hon hade ett ”gammaldags läseri” i sig och ansåg att det var syndigt att skratta och sjunga. Barnen fick till exempel inte vissla inomhus. ”Om du visslar så dansar den onde på taket”, kunde hon säga (s. 207).

Det är inte bara bordsbönen som vållar dispyter i romanerna utan också andra typer av böner. Mias mor anser att den många gånger är en omskrivning för tiggeri. När Anna av solidaritet med sin farmor ber tillsammans med henne säger modern ”Du tigger visst”. Håller du på att ”lära dej till tiggare, akta dej, det ligger i släkten, din morfars mor, min farmor, gick i socknen och tiggde, fast hon var gift bondmora. Men hon kunde inte låta bli, det var en vana, för hon var av tattarsläkt. Låt bli att tigga du, det går ingen nöd på dig. Allraminst bör du tigga Gud om något.” Märkligt nog blir Mia inte sårad. Hon tycker tvärtom att ”mor var intressant när hon talade så där” (s. 197). I *Lyktgubbarna* framför From en liknande åsikt när diskussionen om bordsbönen inträffar. Han säger: ”Om din Gud finns så måste han unna oss matbiten utan fjäsk” (s. 200).

I *Mor gifter sig* genomgår farmodern en tillfällig religiös väckelse (s. 187). Hennes frälsningstillstånd varar inte så länge men hon hinner med att arrangera ett bönemöte hos Mias föräldrar. Det kommer många människor dit vilket beror på deras dåliga samveten. Många av männen har nämligen supit under julen och känner nu ånger. Men så snart ”huvudena klarnade på bonde och statare efter julbrännvinet, så försvann viljan till frälsning. Som mor sa: bara brännvinsdillet gick över, så var det nog slut med andakten.” (s. 197) Episoden med farmoderns religiositet framställs som både sensationellt och komiskt. Farmor återgår till sitt gamla jag när hon får dödsbudet om sin man. Mia faller följande kommentar: ”Den gamla farmor hade kommit igen. Hon var säkert ingen tiggerska. Hon tiggde inte när sorgen

kom. Hon var rädd för skvaller, hon visste nog att böner inte tar kål på skvaller. Jag hörde henne inte be en bön högt mer.” (s. 206)

Även i Fridegårds romaner framställs de troende som en grupp hycklande människor. From säger till Anna: ”De religiösa glädje är mest skadeglädje och jävelskap. Dom tänker glada på att det ska bära åt helvetet med alla, utom dom själva. Det kallar varken jag eller bibeln för glädje.” (s. 78) Anna tänker, trots sin egen religiösa bakgrund, på liknande sätt – särskilt efter det att dottern tvingats sluta att arbeta hos en familj på grund av att hon vägrat vara med i deras religiösa församling. Hon fick gå två mil i mörkret för att komma hem. ”Och dom ska vara religiösa’, tänkte Anna rasande. ’Jag vill inte tänka som Frommen, men man blir ju rakt tvungen till sist. Så som de far fram med de fattiga och hjälplösa.” (s. 81 f.)

Men trots kritiken av hycklande troende människor finns det ett drag av förståelse i båda författarnas böcker. Fridegård låter moderns religiositet få ljusa drag ibland, och i *Mor gifter sig* solidariserar sig Mia med den nyväckta farmodern. Mia ber ”högt och redigt, utan en tanke på bönhörelse, eller en tanke på Gud, bara en trängtan efter att visa mig solidarisk med farmor. Farmor såg rädd ut, glömde att bedja.” (s. 202) Mia känner också en ”oerhörd respekt för henne” när hon håller bönemötet. (s. 194)

Just Mias kärleksfulla stöd av sin farmor visar att det finns en viss respekt för den kristna tron i Martinsons roman. När farmor är uppgiven av sorg efter farfaderns död tröstar Mia henne med ord som kunde ha varit farmoderns egna: ”Farfar kom till Gud och farmor kommer också dit när hon dör”, säger hon djärvt. Orden får effekt: ”Gud välsigne dig barn”, viskade hennes farmor stilla. (s. 233)

Det finns en kritik av kyrkan och prästerskapet i båda författarnas romaner. Denna går ut på att prästen och det han representerar är en del av förtrycket och utarmningen av statarna. Bilden är inte smickrande. From, Johans far, funderar över det faktum att alla som har gott om pengar har en hund som vaktar huset. På det viset vågar aldrig en tiggare ta sig fram till dörren och knacka på. Inför julen kommer tiggarna i stället till statarna och ber om bröd. Där får de alltid en bit att äta och något att dricka. Prästen tillhör de värsta vad gäller brist på barmhärtighet mot de behövande. Han borde väl öppna sin dörr för de fattiga, säger From, men hans hund är den största i socknen. ”En stor, grå jävel som heter Leo och som ligger utanför. Nog får den tjockisen ha sitt fläsk och bröd i fred för tiggare”. (s. 184)

Även Anna är kritisk mot prästen. När hon är tillsammans med Johan första dagen i skolan är hon den enda som inte niger när prästen, ”stor och tjock”, kommer in. Hon stod ”rak och styv bland de nigande och smilande”, vilket Johan var glad för. Hon brukade säga: ”Fattig men stolt, hövlig mot alla men krusar för ingen”. (s. 211)

I *Mor gifter sig* tecknas inte något personporträtt över prästen men kritiken av prästerskapet blir inte mindre för det. Här angrips husagan som förekom ända fram 1920 och som innebar att husbonden och husmodern hade rätt att slå sina underlydande. Berättarrösten tränger igenom med kommentaren:

Luther spökade i knekttorp och bondgård, Luther som införde råhetens godtycklighet genom den gudomlig vordna husagan och lät Guds vilja utföras av bönder i stället för av en präst. Vad själavården eller persondaningen kunde vinna på detta var väl endast att det blev ännu mörkare, hårdare och konturlösare sinnen och själar än dem prästvåldet pressat fram. (s. 155)

Även i *Fridegårds Flyttfåglarna* nämns husagan. Det är när ”herrska-pgubben” Penganger blivit uppretad av arbetarna: ”Ja, han saknade den tiden då både godsägare och brukspatroner tog ner tjurpesen eller hundpiskan från kontorsväggen när en träl vågade svara eller försvara sig. Det var den gamla, goda tiden för dom och det finns inte mycket kvar av den.” (s. 181)

Den gudomliga rättvisan är ett annat påstående som ifrågasätts i *Fridegårds* roman. När prästen berättar för de frysande föräldrarna och barnen i skolsalen att det är Gud som sänt dem det svåra ovädet och att det ska bäras som en prövning, tillägger han att Gud ”visste vad han gjorde”. Anna tänker då att det nog stämmer eftersom hans tjänare har en vargskinnspäls till skillnad från de andra. Hennes och lillpojkenes tår var ”blåröda av köld och värkte i pliggsorna. De måste vara långt från Gud eftersom han inte ens såg till att de hade kläder och skor när han sände sitt oväder.” (s. 211)

From har en liknande fundering kring Guds handlande: ”Och vad menade Gud med att skicka de flesta barnen till de fattigaste och trängsta hemmen? Det kunde man ha lust att fråga.” (s. 198)

Den starkaste kritiken mot prästerna – och den gudomliga rättvisan – finns i *Flyttfåglarna* i avsnittet då From tänker på arbetarnas usla villkor och hur barnen utnyttjas utan att få betalt av godsägaren.

”Arbetaren är sin lön värd”, lär det stå nånstans i bibeln, men det tolkar dom väl på sitt sätt eftersom prästjävlarna alltid stått på deras sida. Aldrig har det funnits någon präst som hållit med arbetarna och andra fattiga. (s. 41)

Gud och kyrkan framställs alltså genomgående – till skillnad från Kristusgestalten – som överhetens beskyddare. Nya Testamentets budskap tycks stå i motsättning till kyrkans. ”De fattiga och arma, de tänkte sig Jesus i vit mantel och mild blick. Det stämde nog bättre”, tycker Johan i *Flyttfåglarna* (s. 245). Anna kopplar dessutom Jesus till frågan om rättvisa. Honom korsfäste de, tänker hon, men han segrade ändå. ”Ingen minns vad hans mördare hette men hans namn nämns tusentals gånger om dagen i kärlek och beundran.” (s. 36 f.)

När From inför Anna argumenterar för att det visst lönar sig att försöka ändra på saker och ting, nämner han Kristus som exempel på en utmärkt ledare. Först kämpar man kanske ensam för sin sak men sedan följer andra, säger han. Allt, både gott och ont, måste tänkas ut av en ensam människa först: ”Du brukar tala om Frälsaren, han var väl ensam från början. Alla jävlar var emot honom, fariséer och överstepräster, alla som hade nånting att säga till om här i världen. ’Det är likadant ida’, som dom sjunger i missionshuset.” (s. 230)

Det finns exempel på att religionen, kyrkan och de religiösa mötena är ett substitut för den bristfälliga gemenskapen. I Fridegårds *Lyktgubbarna* säger From att det är tur så länge ”käringarna inte börjar springa i körka och missionshus.” Hans kamrat svarar: ”Ja, det får man vara glad för. Det går oftast åt skalln på dom...” (s. 167). Längre fram i berättelsen återkommer From till frågan. Han är övertygad om att kyrkan inte kommer att dra till sig folk i framtiden. Visserligen går många dit just nu, säger han, men det beror på att de inte har någon annanstans att gå. ”Den dagen de fattiga kan skaffa sig ett hus, eller bara ett rum där de kan träffas och tala om sina egna angelägenheter och roa sig lite, den dagen kommer körka och missionshus att stå tomma. Och From liknade en profet när han stirrade in i framtiden med sina bruna ögon och vred upp mustascherna.” (s. 230). Händelserna i romanen utspelas i början av 1900-talet och Froms vision kom så småningom även till hans trakt i form av ett folkets hus.⁷

Kritiken av kyrkan och prästerskapet beror främst på att dessa i romanerna betraktas som en del av det auktoritära samhället och därmed också

som delaktiga i förtrycket av statarna. Men det finns samtidigt en förståelse för individens sökande efter svar på frågor om livet och döden. I *Mor gifter sig* avfärdar Mias mamma resolut livet efter döden. Man kommer inte till himlen när man dör, säger hon. ”Nej du Mia: det gör man inte. Man kommer ingen vart. Lika litet när man är död som när man lever. Man är där man är och får vara den man är i evigheters evighet. Mor såg upphetsad ut. Jag vågade inte säga mer.” (s. 231)

I Fridegårds romaner är inställningen till kristendomens tro på livet efter detta öppnare. From, fadern, som är den som är kritisk till kyrka och prästerskap – vill ändå tro att det finns något bättre bortom döden. När den lille systersonen dör tar From det hårt, och begravningen blir svår. From ”gick bredvid vagnen och vilade ena handen mot sidbrädet. Han tittade ofta på den lilla, svarta kistan och de bruna ögonen hade inte det vanliga vardagsglittret” (s. 76). Han förstår att det finns stunder då man gärna vill tro på ett liv efter detta: ”När man ser en sån liten skär det liksom i en – då vill man tro att det finns en himmel åt dom där dom får det bra.” (s. 77)

Den mest betagande bilden av paradiset ges i *Flyttfåglarna*. Det är Johan som tänker sig hur det ser ut efter det att han hört talas om Hellströmskans död. Hellströmskan är en av mjölkerskorna på gården. Hon har många barn och är mycket klen. En dag på väg hem får hon syn på en tussilago vid sidan om vägen. Då hon plockar blomman är hon så utmattad att hon av den lilla extra ansträngningen faller död ner. Johan vill gärna tro att hon har fått blomman med sig till sankte Per. Johans fantasi beskriver väl hur en statarpojke kunde se på paradiset väktare. Enkelt och ärligt talar sankte Per:

”Nå, varför står du där och glör? Kom hit”, befalldes troligen sankte Per.

”Jag har bara vardagskläderna på mig ...”

”Liksom du skulle ha nåra andra. Jag känner dig nog, jag. Men se fruntimmer och kläder. Vad har du i nypan?”

”Den var så vacker och den första jag såg i år. Jag tänkte ta hem den och sätta den i en kaffekopp i solen på köksbordet. Sen minns jag inget mera ...”

”Blomman gäller som inträdesbiljett här. Kliv på.” (113 f.)

Johans fantasier om paradiset får inga kommentarer, vare sig av fadern eller av någon berättare. De står oemotsagda som avslutning på ett kapitel. Strax före utspelas ett samtal mellan föräldrarna, och fadern visar att han är upprörd över Hellströmskans död. Han säger att man borde se till att hon får tussilagon med sig i kistan. När en människa har fött ”tie ungar i trasor,

löss och halvsvält”, säger han, och sedan plockat en blomma, ”det sista hon gör innan hon dör, i ett dike, då ska hon jävlaranamma också ha den med sig”. Det är Froms engagemang som sätter igång Johans fantasier. Till skillnad från Mias mor, som fördömer tron på ett liv efter detta, har Johans far en viss förståelse för det.

*

Synen på kyrka och religion skiljer sig något åt i Martinsons och Fridegårds romaner. Kritiken av prästerskapet som en del av överheten är visserligen lika stark i båda författarnas romaner men när det gäller synen på den kristna tron är denna mer kritisk i Martinsons roman än i Fridegårds. From är en drömmare och visionär. Det är arbetarnas kamp han framför allt har för ögonen vilket inte hindrar att han tänker på Gud ibland. Det finns en slående historia om prästen och hans arrendator där Gud framställs som en försvunnen person. Gud är alltså inte död utan bara saknad – och människor vet inte var han håller hus. Arrendatorn, missionsförbundaren, har emellertid sett honom. ”Han, Gud, var lite över medellängd och hade röd rock.” (s. 211) Beskrivningen låter precis som de efterlysningar man kunde höra i radion under femtiotalet när romanen skrevs. Är det så att romanens Gud finns men att man inte för tillfället vet var han befinner sig? En sådan Gudsuppfattning skulle kunna lyftas fram som representativ för båda författarnas romaner.

Går det då att se varifrån Martinson och Fridegård kan ha fått inspirationen till sina uppfattningar om kyrka och religion? Det går till viss del att härleda kritiken av religionen till författarnas politiska sympatier. Både Jan Fridegård och Moa Martinson sympatiserade med den revolutionära socialistiska rörelsen och har förmodligen tagit del av Karl Marx uppfattning att ”religionen är folkets opium”.⁸ I statarromanerna är kritiken emellertid mer komplicerad. Den tycks snarare bygga på en inhemska tradition än på marxistisk retorik. I romanerna skiljer man nämligen på den enskildes religiositet och den kristna uppfattning som representeras av statskyrkan.

I Sverige, liksom på andra håll, angreps den lutherska statskyrkan och prästerskapet under mitten av 1800-talet. Den mest kända svenska skriften är Viktor Rydbergs bok *Bibelns lära om Kristus* som kom 1862. I denna kritiserades de dogmer kring Jesu person som förmedlats av kyrkan genom

åren. Treenigheten var den främsta angreppspunkten. Kristus var inte Gud, argumenterade Rydberg. Men den största kritiken var egentligen att prästerna och kyrkan hade tagit sig rätten att tolka Bibeln och dogmatisera läran. Rydbergs bok kom bara fyra år efter det att konventikelplakatet, som förbjöd religiösa sammankomster i hemmen, hade upphävts.⁹

Det var emellertid inte bara de kristna dogmerna och tolkningsrätten som ifrågasattes. Artiklar publicerades och pamfletter gavs ut. Rydbergs och andras kritiska röster höjdes mot prästerna som man ansåg vara alltför auktoritära. Likaså gällde det kyrkan som stod bakom överheten. Den uppfattades av många arbetare och fattiga lantarbetare att framför allt stödja kungen, polisen och militären och därmed vara mot folket.

Husagan debatterades i omgångar i Sverige. År 1857 gjorde exempelvis Rydberg ett inlägg i debatten. Han fördömde husagan helt och hållet i samband med att han kommenterade diskussionerna i ståndsriksdagen. Bönderna ville redan då avskaffa husagan men prästerskapet och adeln satte sig emot det. Rydberg förvånades inte: ”Husagens afskaffande hade varit en seger åt kristendomen, således helt naturligt ett nederlag åt presteståndet”, skriver han. Om en tjänare spänns fast på ”prygelbänken och piskad blodig, allt under förevändning af skälig husaga, så må de ihågkomma, att det är prästerna, hvilka de hafva att tacka för detta”.¹⁰ Året efter, samtidigt som konventikelplakatet upphävdes, begränsades rätten att utöva husaga till manliga tjänare under 18 år och kvinnliga under 16 år.¹¹ Husagan hängde förmodligen samman med synen på familj och överhet – samma syn som kommer fram i Luthers Lilla Katekes. Förhållandet mellan tjänare och husfolk skulle vara detsamma som mellan barn och förälder. Husagan begränsades som sagt till viss del 1858 men lagen efterlevdes inte alltid, vilket Martinson skildrar i sin roman.

1850-talets och 60-talets kritik av kyrka och religion utgör en grund för många svenska moderna författare, däribland Moa Martinson och Jan Fridegård. I deras statarromaner framförs uppfattningen att Kristus är en god och rättvis ledare. Han står här liksom hos 1800-talets kyrkokritiker i motsättning till kyrkan och prästerskapet och dess auktoritativa och dogmatiska kristendomssyn. Kristus är ”kamraten från Nasaret”.

Noter

1. *Nationalencyklopedin*, ”katekes”, Höganäs 1992.
2. *Luthers Lilla Katekes i ljuset av andra Lutherord. Till undervisningens och den enskilda uppbyggelsens tjänst*, utgiven av Johannes Ljunghoff, Stockholm 1932.
3. *Mor gifter sig* är den första boken i Moa Martinsons självbiografiska trilogi. De två andra är *Kyrkbröllop* (1938) och *Kungens rosor* (1939).
4. *Luthers Lilla katekes*, s. 20. Se även *Den svenska psalmboken* i delen ”Den svenska evangelieboken”, av konungen stadfäst år 1942, under rubriken ”Den lilla katekesen. Undervisning i kristendomens huvudstycken”.
5. *Ibid.*, s. 33.
6. *Ibid.*, s. 22.
7. Folketshusföreningar hade redan framträtt under 1890-talet som en del av arbetarrörelsen. Först var Malmö och Kristianstad där man uppförde byggnader för att ge samlingslokaler åt den socialistiska arbetarrörelsen. Folkets Husföreningars Riksorganisation (FHR) bildades 1932. Se *Nationalencyklopedin*, ”Folkets Husrörelsen”, Höganäs 1992.
8. Bland marxister har det förekommit diskussioner om Marx har skrivit ”Religionen är ett opium för folket” eller ”Religionen är folkets opium”. Enligt några var det Lenin som myntade ”Religionen är ett opium för folket”. Sven Eric Liedman som citerar ur Marx *Ökonomisch-philosophische Manuskripte* (1844) hävdar att Marx skrev att religionen var ett folkets opium och citerar Marx: ”Ein Opium des Volkes”. Se Liedman, *I skuggan av framtiden. Modernitetens idéhistoria*, Stockholm 1997, s. 435 f.
9. Birthe Sjöberg, *Den historiska romanen som vapen. Viktor Rydbergs Fribytaren på Östersjön och hans ungdomsjournalistik*, Hedemora 2005, s. 72–79.
10. Viktor Rydberg, ”En liten husaga”, *Tomtebissen*, nr 20, 1857, i Birthe Sjöberg, *Den politisk-satiriske Viktor Rydberg. Tomtebissen 1857*, Hedemora 2009, s. 215–218.
11. *Nationalencyklopedin*, ”husaga”, Höganäs 1992.

Eyvind Johnsons brottning med Martin Andersen Nexø

Per-Olof Mattsson

Martin Andersen Nexø framhålls som en av den svenska arbetarlitteraturens inspiratörer; i regel inskränker det sig dock till allmänna konstateranden. Nexø kom att bli en ”förebild av särskilt stor betydelse i Norden och Europa”, menar Lars Furuland.¹ Philippe Bouquet går ännu längre och kallar Nexø ”proletärlitteraturens verkliga skapare”. För svensk arbetarlitteratur finns bara ”ett viktigt namn”, nämligen Nexø. Det är främst romanen *Pelle Erobreren* (1906–1910) som spelat en stor roll. Dess tillkomst sammanföll med att svensk arbetarlitteratur framträdde på allvar. Det är inte, menar Bouquet, någon överdrift att säga att det var just i Sverige som Nexø fick ”sina verkliga efterföljare”.²

Det följande är en del av ett större arbete om Nexøs betydelse för ett antal svenska författare. Det som intresserar mig är hur dessa författare på olika sätt hanterar ett stundtals överväldigande inflytande. Här ska framför allt Eyvind Johnsons problematiska förhållande till Nexø behandlas.

Nexøs treenighet

Gyldendals förlag hävdar i senaste pocketupplagan av *Pelle Erobreren* att Nexø efter H.C. Andersen är den mest översatte danske författaren.³ Siffrorna för spridningen av *Pelle Erobreren* är imponerande. I förordet till en sammanställning av material, konstaterar Børge Houmann att den 1975 enbart i Danmark uppnått 185 500 exemplar.⁴

De tre romanerna *Pelle Erobreren*, *Ditte Menneskebarn* (1917–1921) och *Morten hin Røde* (1945) utgör en ’treenighet’ i författarskapet som är av stort intresse i det sammanhang som här ska beröras. *Pelle Erobreren* har onekligen inslag med relevans för exempelvis en författare som Eyvind Johnson. Vid sidan av Pelle finns även Morten, som redan är på väg att bli författare, och som får avsluta den fjärde och sista delen med att meddela

Pelle att han nu har "fundet mit stof" och ska "skrive et stort værk" som ska handla om Pelle. Romanen avslutas med Mortens svar på Pelles fråga om vad boken ska heta: *Pelle Erobreren*.⁵ Den slutar alltså med att deklarerera sin egen tillkomst.

För Pelle är Morten hans "onde samvittighed".⁶ Morten dras inte bara till den revolutionära vänstern inom arbetarrörelsen, han har också en benägenhet att koppla ihop kristendomen med socialismen. I en dispyt med Pelle förklarar han: "Revolution er Guds røst som øver ret og skel, og kan ikke diskuteres. Hvis de fattige rejste sig og tog sig til rette, var det Guds dom, og den omstødes nok ikke."⁷ Morten försvarar samma uppfattning även i *Ditte Menneskebarn*: "Guds Hjærte er dér, hvor Brødet rækkes den Fattige."⁸ Här är det en ung kvinna som står i centrum, men författaren binder samman hennes korta liv med både Pelles och Mortens. Børge Houmann kallar i sin stora biografi, med författarens egna ord, Ditte för "Pelles søster".⁹

I den tredje romanen möts Pelle och Morten redan när berättaren förklarar dess upprinnelse: "Et Tilfælde bringer mig et aabent Brev fra Morten til Pelle i Hænde." Brevet har sannolikt inte publicerats; det är dessutom osäkert om Pelle läst det: "Det er rettet til ham saa at sige paa hans Dødsleje". Berättaren karakteriserar sedan de två trätobröderna: "to Mænd, der engang var saa inderligt forbundne som var de sammenvoksede Tvillinger, og dog af Forholdene blev ført hver sine Veje."¹⁰

Houmann hävdar att impulsen till att skriva en tredje roman fanns redan 1921, men det dröjde mer än två decennier innan den förverkligades.¹¹ Den tar rent tidsmässigt vid där romanen om Pelle slutar och går fram till arbetarrörelsens splittring i svallvågorna efter ryska revolutionen.

Även om inledningen framför allt präglas av Nexøs politiska deklamationer, säger den också en hel del om hur berättaren själv uppfattar relationen mellan sina tre verk. Han har under ett antal år velat skriva historien om Mortens och Pelles "Manddoms Historie", en historia om dessa två "der skulde benytte en og samme Vejbane, men som skilles og dog ikke kan løbe fra hinanden". Berättaren förklarar också att Pelle, Ditte och Morten framstod som "en Slags Treenighed".¹²

I *Morten hin Røde* samlas på sätt och vis alla tre: Pelle alltmer som Mortens motståndare, Ditte i form av sonen Jens. I andra delens tredje kapitel möter Morten en ung lantarbetare som berättar om just Jens. När

Morten inser att det rör sig om Dittes son, blir han rörd och brister ut i en lovsång: ”Moren var et storartet Menneske, revolutionær helt igennem. Hun ofrede sig helt for andre og sled sig op paa det.”¹³ Morten dras sedan allt mer till de unga radikalerna inom arbetarrörelsen, bland dem Svend Trøst – Pelles äldste son.

Eyvind Johnson och Nexø

Under 1930-talet fanns det i Johnsons författarskap en tydlig konflikt mellan litterärt och politiskt; det är också då som Nexø blir en auktoritet att brottas med. Intresset för Nexø gick tillbaka till de första åren som skribent i *Brand*. Sommaren 1921 läste han Nexø och skrev sedan, i samband med att den svenska översättningen publiceras i bokform, en entusiastisk artikel om *Pelle Erövraren*.¹⁴ Men det är, enligt brev till Rudolf Värnlund, det danska originalet han läser. I brevet heter det: ”Ett helt folk – ja, en hel klass är personifierade i Pelle Erövraren – han som erövrar sig själv från omgivningens hårda fångenskap.”¹⁵

Johnson är större delen av 1930-talet kritiker i *Arbetet* och i januari 1933 recenserar han översättningen av *Et lille Kræ*, den första delen av Nexøs minnen.¹⁶ Hela texten andas en oerhörd beundran: Nexø är utan tvekan ”en av nutidens stora diktare”, konstaterar Johnson. Han passar också på att avge en mer allmän förklaring om det ideala förhållandet mellan författare och arbetarklassen:

Det är det frodiga, befruktande, av kultur ofördärvade och friska hos arbetarklassen, Nexø alltid tagit fasta på. Han litat på de undre folkskiktens förnyelsekrafter; i själva verket är hela hans åskådning just denna orubbliga tro. Och det är den mest givande syn på mänskligheten en diktare kan ha. Den är förankrad i verkligheten, den står vidöppen för nuets brusande liv och samtidigt sträcker den sig mot framtiden.

Slutomdömet kunde knappast vara bättre: ”Jag skulle vilja kalla den för en lärobok i konsten att bli människa.”

Året därpå medverkar Johnson i en hyllningsadress till Nexø med anledning av dennes 65-årsdag. Adressen publicerades av förlaget Framtiden i Malmö. Han får tillsammans med Moa Martinson representera författarna. Johnsons hyllning är även nu översvallande: Nexø är ”en av Nordens största

diktare och en av de få verkligt stora romanförfattarna i världen” och kallas avslutningsvis ”mannen med den klara blicken och det varma hjärtat.”¹⁷

Ett öppet brev och ett öppet svar

När den tredje delen av minnena utkom på danska 1938 skrev Johnson ett ”öppet brev” till Nexø.¹⁸ Inledningsvis fastställer Johnson proportionerna för Nexøs status som författare: ”Er lidelse för sanningen och rättvisan, för det som är viktigt och väsentligt i vår tragiska tid, borde ge dånande ekon i Nordens litteratur.”

Men det öppna brevet handlar bara delvis om Nexø. I stället tar Johnson tillfället i akt att angripa Oxfordrörelsen, en lågkyrklig väckelserörelse som startades 1921 av amerikanen Frank Buchman. Nexøs minnen får utgöra kontrasten till böcker av författare som under inspiration av rörelsen ’bekänt’ smärre synder. Den danske diktaren är av ett helt annat material: ”En stor diktare tar vad han äger och ger till de fattiga: han skänker dem sitt liv och gör det utan ängsliga sidoblickar, med öppna händer.”¹⁹

I den tredje delen av minnena berättar Nexø om de ord som en tysk arbetare skickat med honom på vägen till författarskapet: ”När du en gång blir diktare, glöm då inte bort proletariatet!” Och det har inte Nexø gjort, enligt den beundrande svenska kollegan: ”Ni talar om och till det med Er egen röst, men den är också deras.”

Det finns nästan ingen gräns för Johnsons beundran: ”Den moraliska innebörden i Ert verk är den högsta av alla och den som de stora diktarna alltid måste söka: rättvisa. Ni söker sanning utan stora åthävor och finner den eviga metoden, den bästa av alla i fullföljandet av det absolutaste av alla krav: Ta allt vad du äger och ge det till de fattiga!”

I sin genomgång av Johnsons verksamhet i *Arbetet* poängterar Birgit Munkhammar att Nexø blir ”[e]tt slags 30-talets fadersgestalt”.²⁰ Johnson såg ett ”eftersträvansvärt mönster” i Nexøs författarskap och han tyckte sig finna ”ett slags mänsklig storhet, som är knuten just till hans proletära ursprung”. Men det ”viktigaste” hos Nexø är att han ”representerar *erfarenheten* som vägen till insikt”.²¹ Munkhammar kommenterar även det öppna brevet och det öppna svaret och noterar att Johnsons är märkligt: meningsutbytet ”understryker tanken om att som författare ha proletariatets uppdrag”.²² Men Munkhammar uppmärksammar inte den potentiella konflikt

som också går att avläsa. I Nexø's öppna svar uppstår nämligen en reva i förståelsen mellan dem. Den revan kommer sedan i samband med andra världskrigets början att vidgas till en ordentlig spricka. Men ingen av dem framhäver sprickan, åtminstone inte i skrift.

Nexø berör föreställningen om en nordisk särart: ”I denna järntid ser man på många håll upp till Skandinavien, många dygder tilläggas de skandinaviska folken framför andra folk, delvis kanske med rätta, men till största delen säkert med orätt.” Det finns en tydlig tendens hos Nexø att gå tillrätta med yngre kollegor. I andra länder betraktas skandinaver ”nästan som om vi vore ett kristusbarn som strålar ut ett heligt ljus på en krets av tungt beväpnade soldater”. Men det är inte bara andra som ser det så, ”många i våra egna länder, ja till och med i våra egna led”, ”älskar” att framställa skandinaver på det sättet, menar Nexø. Mot slutet skärper han tonen och kopplar något oväntat – och för Johnson säkert överraskande – ihop Oxfordrörelsen²³ och idéerna om en nordisk särart:

Det är ju oxford också i detta, att stora delar av den skandinaviska demokratin slår sig för bröstet och med ögonen riktade mot himlen bekänner hur frisinnade och socialt framskridna och fredsälskande vi är. Vi ha mycket av läpparnas demokrati – oxfordsk i sin självbeundran och självgodhet – och från detta till nazism och fascism är vägen kortare än de flesta anar.²⁴

I början av 1938 vänder sig alltså Nexø mot en uppfattning om nordisk särart, något som hos Johnson slår ut i full blom i slutet av 1939. Frågan är om Johnson kände sig träffad av sammankopplingen? Han kan dock knappast ha undgått att notera att Nexø tillrättavisade de som trodde på en nordisk särart.²⁵

Det sovjetiska sveket

I samband med Nexø's 70-årsdag den 26 juni 1939 uppstod inga större problem på grund av jubilarens politiska hållning. Förutom uppvaktningar från olika håll, organiserades en stor folkfest på friluftsteatern vid Bellahøj på Amager. Formellt organiserades den av Martin Andersen-Nexø-Komitén medan det praktiska i hög grad sköttes av de danska kommunisterna. Bland kommitténs ledamöter märktes kända kollegor, bland dem två svenskar: Ivar Lo-Johansson och Eyvind Johnson. I kommittén ingick även de danska kommunisternas legendariske ledare Aksel Larsen – som också

var huvudtalare på folkfesten.²⁶ Johnson hade vid den här tiden uppenbarligen inte något problem med det sällskapet.

Så länge kampen mot nazismen och fascismen stod i centrum, och så länge den kampen hade sina kärntrupper i den socialistiska arbetarrörelsen, befann sig alltså de två författarna på samma politiska breddgrad. Men när det nazistiska Tyskland sensommaren 1939 sluter en pakt med Stalins regim blir detta en chock för Johnson.

Ännu större blir chocken i samband med det sovjetiska anfallet mot Finland, det så kallade vinterkriget 1939–40. Johnson och Harry Martinson engagerade sig intensivt för stöd till Finland. Johnsons politiska inställning började därmed förskjutas. Han var tillsammans med Martinson initiativtagare till det upprop som inleder broschyren *Uppbåd för dessa*.²⁷

Vinterkriget kom att splittra den svenska arbetarrörelsen. Socialdemokrater, syndikalister och socialister tog i regel parti för Finland. Det kommunistiska partiet (SKP) stod däremot på den sovjetiska sidan. Nexø var vid den här tiden ledande medlem i det danska kommunistiska partiet (DKP) och skrev en uppmärksamman artikel i partiets tidning i oktober 1939.²⁸ Artikeln ledde till en kampanj mot Nexø med bland annat bokbränning. I Sverige publicerades en broschyr av Nexø om Finland redan 1936. När konflikten med Sovjetunionen blev akut hösten 1939 kom en ny upplaga med tillägg av den nya artikeln.²⁹ I den skriver Nexø avslutningsvis följande: ”Vi har all anledning att bjuda Sovjetunionen välkommen till Östersjön – och vara glada därtill om den blåser lite ren luft in i den bacillhärd det officiella Finland alltjämt är.”³⁰

Här hamnade Johnson och Nexø på helt olika sidor. Nexø försvarade, liksom Moa Martinson, den sovjetiska hållningen, men det blev hon som fick bli måltavla för Johnsons hårda polemik. På sätt och vis fick hon fungera som ställföreträdare för den beundrade författaren.

Moa Martinson som ställföreträdare

I sitt bidrag i *Uppbåd för dessa* går Johnson till hårt angrepp mot Moa Martinson, utan namns nämnande.³¹ Det bör inte ha varit svårt att lista ut vem en ”känd svensk författarinna” var som starkt identifierade sig med den sovjetiska politiken. Det som var ett personligt brev, vars datum anges till den 7 december 1939, blev här föremål för offentlig diskussion. I brevet

anklagas undertecknarna av uppropet för ”idell krigshets” och uppmanas ”stilla” sina ”blodiga svärd”.³²

Johnson utgår ifrån att den sovjetiska krigföringen riktar sig mot ett land som liknar Sverige: ”Finland är ett demokratiskt land och har en regim som i mycket är lik vår egen. Man har där under de senaste två decennierna haft en demokratisk utveckling av nordisk typ.” Ett angrepp på Finland är därmed också ett angrepp på Sverige: ”Finland rymmer våra egna demokratiska och sociala möjligheter.” Finland har överfallits av ”ett land som kallar sig socialistiskt och kommunistiskt”, och det är detta som är det mest upprörande för Johnson. Överfallet kommer från ”ett land som några av oss en gång trott äga socialismens möjlighet, ett land som vi en gång trott kunna bli ett värn för demokratin.” Johnson räknar sig till de som nu känner sig svikna: ”Det visar sig att vi trott fel.”

Polemiken mot Moa Martinson fullföljs sedan i en artikel i *Socialdemokraten*, den här gången med namns nämnande.³³ Den behandlar ”en mycket underligt funtad tidning”, enligt Johnson, vid namn *Vårt folk*. En av artiklarna, signerad av ”den kända författarinnan Moa Martinson”, består av ett angrepp på *Uppbåd för dessa*.

I polemiken använder sig Johnson av hela sin förmåga att förlöjliga motståndaren: ”Moa Martinson förklarar att hon är fjollig i sina meningar, vilket inte här skall på något sätt bestridas.” Martinson hänvisar till sitt ovan nämnda brev från den 3 december 1939, vilket Johnson också gör med hjälp av ännu en skarp formulering: ”av ren barmhärtighet nöjde jag mig med att citera så sparsamt som möjligt”. Johnson menar att brevet var skrivet i ”Ny Dag-ton” och skrevs ”sedan bolsjevikerna bombarderat Helsingfors”.

Moa Martinson påpekar att hon på möte med Författarföreningen vädjat om att man skulle ”dela sin medkänsla rättvist”. Johnsons svar är skarpt: ”Det är möjligt att den som har vänner i Rysslands ledande kretsar eller på Ny Dags redaktion känner det så”, men ”vi, som har vänner i Finland, vänner vilkas hem skövlats och fortfarande skövlats av de bolsjevikiska flygarna, måste känna på ett annat sätt.”

Eyvind Johnson befann sig alltså på kollisionskurs med den beundrade Andersen Nexø. Han hade dock sedan länge placerat den danske författaren på en piedestal och valde att i stället angripa Moa Martinson, som i huvudsak delar Nexø's uppfattningar, även om hon inte uttrycker sig lika

oförblommerat. Martinson får alltså klä skott för något som Nexø också – och faktiskt i ännu högre grad – enligt Johnson är skyldig till.³⁴

Han är dansk

Hur hanterar då Johnson att den älskade författaren hamnat på fel sida i en för Johnson avgörande konflikt? Räddningsaktionen företas längs det nya nordiska spåret. Johnson valde medvetet att i första hand räkna Nexø som nordisk författare och inte som anhängare av regimen i Moskva.

Nexø kommenteras ett par år senare på ett intressant sätt i trilogin om Johannes Krilon. I kapitel 13 i *Krillons resa* (1942) hudflängs Sven Stolpe (Tollius) i allegorisk form. Krilon citerar i det sammanhanget två strofer ur en känd dikt av Nexø om hemlängtan till Bornholm.³⁵ Krilon hävdar att dikten ”gör bilden av Danmark fylligare” och förklarar att den är skriven av Nexø: ”han är en stor diktare.” Tollius invänder då att ”[h]an är bolsjevik”, vilket Krilon avfärdar med att ”[h]an är dansk”.³⁶ De politiska konstellationerna hade visserligen förändrats vid den här tiden – Sovjetunionen och kommunisterna hörde nu till den rätta sidan i kampen mot nazismen, men markeringen från Krilons sida är ändå anmärkningsvärd.

Under andra världskriget tillbringade Nexø knappt två år i Sverige. I samband med 75-årsdagen publicerades en hyllningsbok av det kommunistiska förlaget Arbetarkultur.³⁷ De medverkande var en namnkunnig rad nordiska författare och konstnärer – Josef Kjellgren var redaktör.

I Johnsons bidrag kan man för första gången märka en viss osäkerhet i bedömningen av Nexø.³⁸ Texten börjar med en rörelse runt den känsliga punkten, men sedan blir tonen betydligt försonligare:

Vad Martin Andersen Nexø i själva verket – innerst inne – tror om detta, om metoden att nå lyckan för alla, vet jag inte. Det är mycket möjligt att våra åsikter om sätet att avskaffa fattigdomen skiljer sig mycket; att han vill använda medel och vägar som jag anser oanvändbara och att han tycker att hans långa, rika och verksamma liv har gett honom sådana erfarenheter att hans vägar måste vara de riktiga.³⁹

Rörelsen fortsätter med att Nexøs betydelse påpekas: ”Han har gett människor balans genom att säga: Ditt rike, du arbetande varelse, är av denna världen!” Han använder vidare en formulering som mer än något annat förknippas med den ryske anarkisten Kropotkin,⁴⁰ vars betydelse för Johnson

är svår att överskatta: ”Det gäller erövringen av brödet.”⁴¹ Hyllningen avslutas med en hänvisning till det öppna brevet sex år tidigare och ett centralt stycke upprepas. Johnson vill försäkra Nexø att inget i grund och botten har förändrats i deras relation.

Det måste ha varit en svår balansgång. Vid den här tiden hade Nexø ett ganska digert syndaregister när det gällde hyllningar av Stalins regim: förutom stöd till det sovjetiska anfallet mot Finland även oreserverat stöd till processerna mot Lenins ”gamla garde”.⁴²

Festen på Skansen

Festen på Skansen den 26 juni 1944 föranledd av Nexø:s 75-årsdag blev en magnifik tillställning. Högloftet fylldes med 360 deltagare, som bland annat lyssnade till den norska arbetarrörelsens legendariske ledare Martin Tranmæl och den sovjetiska ambassadören Alexandra Kollontaj.

Kommunistiska partiets huvudorgan *Ny dag* utvecklade stor aktivitet. *Morten hin Røde* började som följetong i augusti 1944,⁴³ den 23 juni 1944 publicerades en ledare om Nexø och en hel sida med hälsningar (bland annat från Thomas Mann och Upton Sinclair). Men ingenstans i den stora mängden hälsningar och telegram som omtalas finns Johnson med. Istället skickar hustrun Cilla och han ett telegram med följande text: ”Diktare och människovän, intet kan ge Dig större glädje än att se gryningen till den dag Du trott på och arbetat för under hela Ditt rika liv och i hela Ditt stora verk. Den glädjen önskar vi Dig. Med vänskap och beundran.”⁴⁴

Någon omfattande korrespondens förekom inte mellan Johnson och Nexø. Kungliga biblioteket har dock ett längre brev från Nexø till Johnson daterat i januari 1939. Det är ett entusiastiskt tackbrev för romanen *Nattövning* (1938). Nexø skriver bland annat:

Og saa har du haft det kunstneriske Mod at lægge det, du vil sige vor Tid, i en Digers Mund. Mange har prøvet at skildre Digteren, og det er mislykkedes. For dig er det lykkedes fuldt ud. Saadan som Mårten maa en Digter, der ikke er Skö-nand men Kæmper, være! Du har i ham rat dig selv og dine Vaabekamerater et smukt Monument. Tak for det!⁴⁵

Resonemanget är intressant, inte minst därför att Örjan Lindberger diskuterar skillnaden i den författarroll som Johnson söker sig fram till vid den här

tiden i relation till arvet från Nexø. Lindberger uppmärksammar novellen ”På våren 1938”,⁴⁶ där arbetaren Kvist påminner Mårten Torpare om hans uppdrag: ”det är vi arbetare som bär den allra tyngsta bördan. Alltid. Du ska inte glömma det.” Torpare bekräftar att han förblivit idealet trogen: ”Jag har inte glömt”. Lindberger kopplar svaret till det öppna brevet 1938, där Nexø hyllas för att ha förblivit trogen de ord som den tyske arbetaren uttalade. Lindberger menar dock att Johnson med *Nattövning* inte kunde ”skriva enbart på det receptet” och att han ”i själva verket”, och ”desperat”, sökte ”en annan författarroll än Nexös.”⁴⁷

Nexø verkar dock inte se någon skillnad mellan sitt eget credo och den författarroll som Johnson utvecklar i *Nattövning*. Det kan ha berott på att Nexøs karaktär Morten – som är Pelles revolutionära samvete och som blir fiktiv författare till *Pelle Erobreren* – har likheter med Mårten Torpare. Nexø låter senare sin Morten bli *Morten hin Røde* 1945, men då har Johnson för länge sedan lämnat Mårten Torpare bakom sig. Han ersätts först av den före detta författaren Sten i *Soldatens återkomst* 1940 och sedan med fastighetsmäklaren Johannes Krilon.

Morten hin Røde och Mårten Torpare

Mårten Torpare förekommer i fem av Johnsons romaner med början i *Avsked till Hamlet* (1930). De fem romanerna ringar in hela decenniet och avslutas med *Soldatens återkomst* 1940. I den första romanen presenteras Ansgar Mårten Torpare. Hans pappa är både skomakare och stensättare,⁴⁸ vilket är ett märkligt sammanträffande eftersom Nexøs far var just stensättare och Nexø själv, liksom Pelle, går i skomakarlära.

Romanens tredje del har rubriken: ”Ur Pelles papper: Möte med Hamlet”.⁴⁹ Här är det en viss Pelle som för ordet och han skildrar hur Mårtens tankar klarnar och hur han formulerar en positiv tro på arbetarrörelsen: ”Det viktigaste kulturmomentet just nu är arbetarrörelsen, därför att den har viljan utan vilken allt är dött.”⁵⁰ Mårten ser också den sovjetiska erfarenheten i det ljuset: vi bör ”med intresse betrakta bolsjevikernas experiment, kritisera och berömma det”.⁵¹ Pelle avslutar med att konstatera att det hänt något med Mårten; han har, åtminstone delvis, lämnat sin pose à la Hamlet.

Mårten Torpare tar stor plats i de fem romanerna utan att vara huvudkaraktär. Författaren själv karakteriserar honom så här i den sista av de fem

romanerna: ”Jag har passerat genom flera böcker där jag nästan varit huvudperson: men en huvudperson som står bredvid författaren och betraktar det han betraktar och försöker se med hans ögon.”⁵²

I *Regn i gryningen* (1933) beskriver berättaren Mårten Torpare som en ”klok Balzac med drag av Lenin och handlar Bergkvist.”⁵³ I *Nattövning* går Mårten som längst i sin socialistiska övertygelse. Han konstaterar att: ”Den enade arbetarrörelsen i socialistisk mening är det enda möjliga medlet till världens frälsning. Socialismen blir till slut den enda förnuftiga lösningen för den framtid vi kan överblicka.”⁵⁴ Här upprepas också orden från Matteusevangeliet som en sammanfattning av Mårtens övertygelse: ”Ta allt det du har och ge det till de fattiga...”⁵⁵ Mårten Torpare och Nexøs Morten delar alltså grundläggande värderingar. Mårtens grubblande mynnar sedan ut i den konstnärsdeklaration som utsattes för hård kritik av recensenterna: Författaren måste ge sig in i striden och hellre skriva pamfletter än ägna sig åt estetiska produkter.⁵⁶

Mårten Torpares existens som litterär karaktär avslutas med *Soldatens återkomst* 1940. Mårten funderar i samma banor som i *Nattövning*, men nu identifieras kommunismen med Ryssland, inte Sovjetunionen: ”Ryssland kan kanske rädda världen.”⁵⁷

Mårtens vän Sten, som varit författare och frivillig i Spanien, Finland och Norge, säger dock emot honom. Det blir nu Sten som får formulera en ny hållning i författarskapet. Den socialistiska arbetarrörelsen är nu förd åt sidan och allt rör sig om Asien kontra Västeuropa: ”bakom allt vad Ryssland gör ligger ändå ett Asien och trycker”, och domen är definitiv: ”Ryssland har haft sin möjlighet men försummat den.”⁵⁸

Sten konstaterar att där ”borta slåss en stor önation för oss och för Västerlandet”,⁵⁹ och Ryssland har inget att erbjuda i jämförelse med vad Norden kan åstadkomma: ”De har inte skapat något *bättre*. Allt de har visat oss är *sämre*.”⁶⁰ När Sten tjänstgör som frivillig i Finland börjar hans tänkande allt mer rotera runt det nordiska: ”Det [Finland] är ett byggande land, ett byggande folk, inte framvällande stammar. [...] Finlands sak är Nordens antingen Norden vill det eller inte.”⁶¹

Norden, med stöd av den ena av de anglosachsiska stormakterna, representerar nu det goda. Nazismen och kommunismen placeras, i enlighet med besvikelsen över pakten mellan Stalin och Hitler 1939, på samma sida: ”Här i Norden och i Väster finns hygglighetens möjlighet; i öster och söder

finns dess fiender.”⁶² I *Soldatens återkomst* är det inte längre Mårten Torpare som får sista ordet. Nu är det Sten – som varit författare – som i romanens slut formulerar sin önskan att bli ihågkommen som ”Nordens soldat”.⁶³

Vad har då Mårten Torpare med Nexø att göra? Det finns beröringspunkter som bör undersökas vidare. Jag ska nöja mig med att peka på ett par trådar i något som kan vara ett större mönster.

Nils Schwartz har i sin avhandling undersökt romanerna fram till och med *Avsked till Hamlet*. Han konstaterar att denna roman ”utgör såväl tematiskt som biografiskt en vändpunkt”, även om han märkligt nog ser den som ”en mera tillfällig avvikelse”.⁶⁴

Vare sig Schwartz eller Lindberger eller någon annan har, så vitt jag kunnat finna, noterat den märkliga sammanställningen av Mårten och Pelle. Denne Pelle spelar ingen roll i den övriga romanen; hans enda funktion är att meddela läsaren Mårtens nya insikter. Är det bara en tillfällighet att Pelle och Mårten / Pelle och Morten uppträder både hos Nexø och Johnson i romaner där en diskussion förs om politik och litteratur?

Nexø använder Pelle och Morten för att gestalta olika infallsvinklar på socialismens och konstens problem. Johnson använder Mårten Torpare för att reda ut sin inställning till 1930-talets dramatiska händelser. Han låter Mårten komma till klarhet vid ett besök hos en Pelle. När Mårtens hållning sedan inte håller inför det sovjetiska anfallet på Finland 1939, ersätts han i *Soldatens återkomst* av den före detta författaren Sten som vill bli känd som ”Nordens soldat”.

Slutligen berör Mona Kårsnäs i sin avhandling ett radioprogram om den ryska revolutionens trettioårsjubileum som sändes av Radiotjänst den 21 november 1947.⁶⁵ Bland de medverkande fanns både Johnson och Nexø. Den sovjetiska ambassaden hemställde utan framgång till utrikesdepartementet att Johnson och den norske författaren Arnulf Øverland inte borde få framträda i minnesprogrammet.⁶⁶ Något meningsutbyte verkar dock inte i det sammanhanget ha förekommit mellan Nexø och Johnson.

Slutsatsen måste bli att Johnsons respekt för Nexø var så stor att han aldrig angrep honom offentligt. I stället valde han att angripa en ställföreträdare som Moa Martinson eller också ignorera Nexøs politiska ställningstaganden och betona det skönlitterära författarskapet.

Noter

1. Lars Furuland & Johan Svedjedal, *Svensk arbetarlitteratur*, Stockholm 2006, s. 29.
2. Philippe Bouquet, *Spaden och pennan. Den svenska proletärromanen*, övers. J. Stolpe, Stockholm 1990, s. 26.
3. Martin Andersen Nexø, *Pelle Erobreren*, 1–2, København 2006.
4. *Omkring Pelle Erobreren*, red. Børge Houmann, København 1975, s. 43.
5. Martin Andersen Nexø, *Pelle Erobreren*. 2, København 2006, s. 540.
6. *Ibid.*, s. 378. I en intervju i *Ny dag* 26.6 1944 kallar författaren Morten ”Pelles revolutionära samvete”.
7. *Ibid.*, s. 167.
8. Martin Andersen Nexø, *Ditte Menneskebarn*. 2, København 1947, s. 276.
9. Børge Houmann, *Martin Andersen Nexø og hans samtid 1919–1933*, København 1982, s. 57. Nexø själv använde uttrycket i en intervju i *Nordsjællands Venstreblad* 17.11 1917.
10. Martin Andersen Nexø, *Morten hin Røde*, København 1947, s. V.
11. Børge Houmann, *Martin Andersen Nexø og hans samtid. 1933–1954*, København 1988, s. 364.
12. Nexø, *Morten hin Røde*, s. VI.
13. *Ibid.*, s. 226.
14. ”Ett arbetarklassens epos”, *Brands Julnummer*, 1921, s. 3. Omtryckt i: *Kritik I* (1921–1931), red. Björn Gustavsson, Lund 2009, s. 27–30.
15. Brev till Rudolf Värnlund 19 juni 1921. Citatet i Örjan Lindberger, *Norrbottningen som blev europé. Eyvind Johnsons liv och författarskap till och med Romanen om Olof*, Stockholm 1986, s. 96.
16. *Ett litet kryp* kom ut 1932 (Framtidens förlag, övers. Daniel Rydsjö). Johnsons recension – ”Ett litet kryp” – i *Arbetet* 5.1 1933 kommer att publiceras i *Kritik 2* hösten 2011. Alla fyra volymerna i Nexø’s minnen översattes sedan av Johnson själv och publicerades i två band av Bonniers förlag 1945.
17. Eyvind Johnson, ”En av de få verkligt stora romanförfattarna”, *Martin Andersen-Nexø*, Malmö 1934, s. 8 (även i *Arbetet* 26.6 1934). Omdömet trycktes om i *Arbetet* den 3 juni 1954 i samband med Nexø’s död utan någon markering att det gått 20 år. Johnson såg uppenbarligen ingen anledning att ändra det.
18. Eyvind Johnson, ”Ett öppet brev till Martin Andersen-Nexø”, *Arbetet* 11.1 1938. Omtryckt i *Porträtt*, red. Per-Olof Mattsson & Per Anders Wiktorsson, Stockholm 2004, s. 169–173.
19. Formuleringen ”tar vad han äger och ger till de fattiga” – som Johnson använder flera gånger i förhållande till Nexø – ekar av Jesu ord i Matteusevangeliet: ”gå bort och sälj vad du äger och giv åt de fattiga”. Orden riktar sig till en ung man som frågat vad han kan göra mer än följa de tio budorden. Han hade ”många ägodelar” och Jesus vänder sig då till lärjungarna med de kända orden: ”Det är lättare för en kamel att komma in genom ett nålsöga, än för den som är rik att komma in i Guds rike.” (Matteus 19:20–24; 1917 års Bibel)
20. Birgit Munkhammar, ”30-talets perspektiv. Eyvind Johnson som kritiker i tidningen *Arbetet*”, *Svensk litteraturtidskrift* årg. 40 (1977) nr 3–4, s. 55–77. Citatet s. 71.
21. *Ibid.*

22. Ibid.
23. Johnson medverkade med "Sommarbetraktelse" i den kritiska antologin *Oxford och vi*, Stockholm 1939, s. 70–81.
24. Martin Andersen Nexö, "Öppet svar till Eyvind Johnson", *Arbetet* 24.1 1938.
25. Munkhammar hävdar att Johnson får "riddarslaget" i Nexøs öppna svar (s. 72). Även om Nexö på olika sätt beundrar Johnson och andra svenska författare som tillhör den radikala falangen, kan det ändå inte vara en tillfällighet att han just i den här texten starkt kritiserar idén om nordisk särart.
26. Houmann 1988, s. 208f. Om Aksel Larsen, se Kurt Jacobsen, *Aksel Larsen. En politisk biografi*, København 1996.
27. *Uppbåd för dessa*, Stockholm 1939, s. 1 f. *Folkets dagblad* återgav 21.12 1939 ett utdrag ur Johnsons bidrag "Svar på ett brev" under rubriken "Aldrig är detta en röd armé". Han medverkade också i *Kronprinsessans bok för Finlands Röda Kors* (Stockholm 1940), där hans bidrag starkt framhäver den nya nordiska ståndpunkten ("En bit av ett landskap", s. 89–94).
28. Martin Andersen Nexø, "Omkring Finland", *Arbejderbladet* 15.10 1939.
29. Martin Andersen Nexö, *Finland – den politiska terrorns land*, Stockholm 1939. Utgivare var Solidaritets förlag. I Kungliga bibliotekets exemplar finns anteckningen: "Beslagtagen under andra världskriget".
30. Ibid., s. 48.
31. Eyvind Johnson, "Svar på ett brev", *Uppbåd för dessa*, s. 12 f.
32. I broschyren dateras brevet till 7 december, i artikeln i *Socialdemokraten* däremot korrekt till 3 december. Se Kungl. biblioteket, handskriftsavn. (L 151:1).
33. Eyvind Johnson, "Ny Dags nya politik?", *Socialdemokraten* 3.3 1940. Anledningen var en artikel av Moa Martinson i *Vårt folk* nr 2 1940.
34. Uppenbarligen har Johnson kommenterat Nexøs skrivelser om Finland i brev till Diktonius. Tyvärr är inte Johnsons brev bevarat, däremot finns Diktonius svar med sin speciella ton: "att Nexö skrivit dumheter kan jag också begripa, för bohemer pratar goja om politiken. Jag gillar hans skriftställer men har sett mannen från ganska nära håll i Oslo". (*Och så vill jag prata med dig. Brevväxlingen mellan Eyvind Johnson och Elmer Diktonius*, red. Örjan Lindberger, Stockholm 1997, s. 187)
35. Diktens två första strofer citeras i *Krilons resa*, Stockholm 1942, s. 234. Per Anders Wiktorsson har uppmärksammat mig på passagen.
36. *Krilons resa*, s. 235. "Hjemstavn" återfinns bland annat i *Digte*, København 1951, s. 81–83.
37. *Mot ljuset. Nordisk prosa, dikt och konst. Tillägnade Martin Andersen Nexø*, Stockholm 1944.
38. "Om Nexø", Ibid., s. 71–73.
39. Ibid., s. 71.
40. Peter Krapotkin, *Eröfringen af brödet*, Stockholm 1919. Översättningen gjordes från franska av Hilda Sachs och förlaget var *Brand*. Originalen: *A la recherche du pain* (1892). Den publicerades alltså samma år som Johnson kom till Stockholm för att bli skribent i *Brand*. Se Per-Olof Mattsson, "Eyvind Johnson och syndikalismen", *Arbetsförfattarna och syndikalismen*, Stockholm 1999, s. 32–48.
41. Ibid., s. 72.

42. Se avsnittet "Tro og mistro" i Houmann 1988, s. 144–150. Ett flagrant exempel är artikeln "Trotski – menneskehedens fjende nr. 1" i *Arbejderbladet* 9.2 1937.
43. Martin Andersen Nexø, "Morten hin Røde. En erindringsroman", *Ny dag* 19.8 1944–11.6 1945.
44. Cilla och Eyvind Johnson, telegram till Martin Andersen Nexø 26.6 1944. Det Kongelige Bibliotek, København, Acc, 1981/16. I. B. 2.
45. Brevet är adresserat till "Albert Bonniers forlag" och daterat 29 januari 1939 i Stenlöse, Danmark. Nexø skriver ö på svenskt vis. Brevet är undertecknat "Din hengivne Martin Andersen Nexø" men vittnar inte om närmare personlig bekantskap.
46. Eyvind Johnson, "På våren 1938", *Metallarbetaren* årg. 49 (1938) nr 16 (20.4), s. 8–10; omtryckt i *Noveller II*, 1950.
47. Örjan Lindberger, *Människan i tiden. Eyvind Johnsons liv och författarskap 1938–1976*, Stockholm 1990, s. 18 f.
48. Eyvind Johnson, *Avsked till Hamlet*, Stockholm 1930, s. 45 (stensättare), s. 45 resp. s. 17 (skomakare).
49. *Ibid.*, s. 165–192.
50. *Ibid.*, s. 189.
51. *Ibid.*, s. 191.
52. Eyvind Johnson, *Soldatens återkomst*, Stockholm 1940, s. 200.
53. Eyvind Johnson, *Regn i gryningen*, Stockholm 1933, s. 125.
54. Eyvind Johnson, *Nattövning*, Stockholm 1938, s. 238.
55. *Ibid.* Jämför Mortens tidigare citerade deklARATION: "Guds Hjærte er dér, hvor Brødet rækkes den Fattige."
56. *Nattövning*, s. 245 f. Per Anders Wiktorsson berör i sin avhandling just den passagen som en del i framväxten av det konstnärsideal som sedan blommar ut i böckerna om Johannes Krilon. (*Den utvidgade människan. Om Eyvind Johnsons Krilontrilogi*, Stockholm/Stehag 2010, s. 44) I grund och botten är det dock samma position som tidigare, med den skillnaden att det nu handlar om att kämpa för något annat än den socialistiska arbetarrörelsen.
57. Eyvind Johnson, *Soldatens återkomst*, s. 33.
58. *Ibid.*, s. 33 f.
59. *Ibid.*, s. 202. Citatet syftar givetvis på Storbritannien.
60. *Ibid.*, s. 223.
61. *Ibid.*, s. 224 f.
62. *Ibid.*, s. 226.
63. *Ibid.*, s. 307.
64. Nils Schwartz, *Hamlet i klasskampen. En ideologikritisk studie i Eyvind Johnsons 20-talsromaner*, Lund 1979, s. 185.
65. Mona Kårsnäs, *Eyvind Johnson och djävulen. Människans andra jag och den politiska ondskan. Studier kring ett motivkomplex i Eyvind Johnsons romankonst*, Uppsala 1984, s. 123.
66. Se "Sovjet vill stoppa talare i svensk radio", *Dagens nyheter* 22.11 1947. De fyra olika bidragen trycktes i *Röster i radio* nr 49 (30.11) 1947.

”Du kommer att få stort sällskap” Gunnar Ekelöfs paradoksale humanisme

Neal Ashley Conrad Thing

Felet med idealismen är materialismen
Och omvänt. Ni felögda,
Ni som mot smutsen sätter hygien,
Mot nöden folkhem och mot krig ett aldrig-mera-krig
Eller en annan, död konflikt:
– Gunnar Ekelöf, *Färjesång*, 1941

Gunnar Ekelöf kan læses på mange måder. Søger man efter samfundskritiske aspekter kan man til enhver tid gå til Ekelöfs digte og skrifter og finde både rå og uforsonlig kritik af det svenske samfund, som han havde et ambivalent forhold til, men hvor langt kommer man med dét? Det sker ikke sjældent i den svenske offentlige debat, at Ekelöflinjer citeres i flæng af såvel kulturpersoner som politikere, der forstørrer dem op til det groteske, og så at sige tager, hvad de kan bruge og glemmer resten eller lægger det ned over forfatterskabet, så samtlige forskelle og ambivalenser forsvinder. Der findes også dem, der har brugt tid og energi på at distancere sig fra Ekelöfs kritiske syn på folkehjemmet Sverige, som han sammenfattede i det politiske digt ”Non serviam” i det lidet flatterende udtryk ”folkhemsk”, hvor han behændigt sammenfører ”hem” med ”hemsk”, så vi får det sammensatte, provokerende ord ”folkhemsk”, hvilket vel, kort udlagt, betyder: et samfund, der ikke er behageligt at være i. Men Ekelöf var bestemt ikke alene med sin kritik, også arbejderforfattere som Folke Fridell kritiserede folkehjemmet i skarpe vendinger og udtrykte foragt for samlebåndsarbejdet, fremmedgørelsen af individet, humanismen afhumanisering, hvor arbejderne bliver til bange slaver. Fridell var fortaler for den enkelte arbejder som del af kollektivet. Som vi siden skal se, tog Ekelöf senere skarpt afstand fra kollektivet og kollektivtanken. Men folkehjemmet var for begge, Ekelöf såvel som Fridell, et samfund, der producerer ufrihed ved at undertrykke den enkelte gennem social kontrol og normer og diskurser, der ikke umiddelbart er til at aflæse eller pege på, men som griber ind i det enkelte men-

neskes måde at orientere sig på, samt måden man opfatter sig selv og andre på. Ifølge idehistorikeren Sven-Eric Liedman er der ingen tvivl om, at Ekelöf så folkhemmet, som etableredes og blev fuldt udbygget i hans egen levetid

som ett slags kollektivism och ett slags ordning där planerna utplånade den ensamma människan. Det var den tanken som på sätt och vis var utgångspunkten för den mycket bekanta dikten om de fyrkantiga molnen – tanken om det genomplanerade livet och verkligheten.¹ [se digtet ”Till de folkhemska”, i *Non serviam*, 1945].

Per Erik Ljung belyser i en artikel, hvorledes fremmedheden, dette at være fremmed, er umuligt at undslippe, og får på det nærmeste ”Non serviam”-digtet til at virke permanent aktuelt:

”Non serviam” är en politisk dikt. Det var den i 1945, när den publicerades och det hade den varit för Ekelöf under kriget och redan för kriget, när han fick idén til den. Der var den också i 1956, då Ekelöf skänkte några utkast till en auktion, som arrangerades av studenter vid Stockholms högskola till förmån för Ungerns studenter. Och i dag – vem är inte främling i dag, *i det här landet*, som man säger. Eller i något andet land? De två juridiska system som definierar främlingskapet, jordrätten och blodrätten, *jus solis* och *jus sanguinis* är lika självklare utgångspunkter i Ekelöfs dikt, som de är politiska krigs-frågor i dagens europeiska verklighet. Det handlar – dessvärre – fortfarande om etnisk tillhörighet och territoriella krav.²

Det er værd at bemærke sig, at Ekelöf fremsatte sin kritiske opfattelse af det svenske samfund helt tilbage i 1945, i digtsamlingen ”Non Serviam”, hvor digtet ”Till de folkhemske” står at læse, for hans ”samfundsetikette” har udvist en provokatorisk holdbarhed! Mange har følt sig truffet og haft travlt med at melde Ekelöf ud af velfærdssverige og kalde ham for dit og dat – ”snobbet”, ”åndsaristokratisk”, ”bedrevidende”, ”arrogant”, ”afsporet”, ”reaktionær” mv. Faktum er vel imidlertid blot, at alt imens man i samfunds- og demokratidebatten har haft travlt med at sætte ham stolen for døren eller gøre op med Ekelöf for selv at komme til med holdninger og argumenter, er hans betydning som en østerlandsk orienteret vis poet med blik for manglerne i vesten og den nordiske kulturkreds vokset støt og roligt.

Modsat har andre, som kulturskribenten David Andersson i ”*Poeten och sopherikoptern*”. *Gunnar Ekelöf, folkhemmet och vetenskapen* (2004),

gjort behjertede forsøg på at løfte folkhems kritikken frem som noget spektakulært, der er blevet forsømt, og som man bør opholde sig mere ved. Han skriver bl.a.:

Det kan naturligvis sägas att Ekelöf inte lyfte fram de positive sidorna av välfärdsbygget. Men tidigare än många andra såg han problemen med den svenske utvecklingen. Han såg konformismen och faran i att ett enda parti blir dominerande. Han hade hälsosam skepsis mot utopier och skrivbordskonstruktioner. Jag tror att det finns anledning att ta hans kritik på större allvar än hittills.³

Som om, at Ekelöfs kritik ikke er blevet taget alvorligt gennem årtier!? Det virker bestemt ikke logisk, hvad Andersson skriver – og hvad det for en ”anledning”, han sigter til med formuleringen ”att ta hans [Ekelöfs] kritik på större allvar än hittills”? Om holdbarheden i Anderssons bestræbelse skriver Anders Mortensen imidlertid:

Anderssons utläggning övergår efterhand i en vidräkning med de socialistiska skriftställare, från Kurt Aspelin, Ivar Lo-Johansson och Lars Bäckström till Göran Greider, som på ohållbara ideologiska grunder sägs ha försvarat folkhemmet mot Ekelöfs kritik.⁴

Det er især de politiske sider af Ekelöfs folkhemsdigtning, der er blevet diskuteret voldsomt inden for de seneste ti år i Sverige, ikke mindst af den socialdemokratiske redaktør, digter og debattør Göran Greider i *Vem är rädd för litteraturen?* (2001) og i antologien ”Röster om Ekelöf” med artiklen ”Gunnar Ekelöf och den svenske ombudsmannen” som jeg vender tilbage til.

Selvom Ekelöf ofte stillede sig stærkt kritisk til velfærdsstaten, havde han en dyb kærlighed til ganske andre sider af Sverige, hvilket Horace Engdahl belyser som følger:

Ekelöf [havde] en stor forkærlighed for det gamle fattigsverige og til svensk husmandskost og alt der har at gøre med det materielle svenske liv fra 1700-tallet og 1800-tallet helt til i dag. Det havde han store kundskaber om. Han elskede den svenske provins, som han har skrevet så fint om. Han er jo frygtelig svensk. Udtrykket ”folkhemsk”, han selv brugte i forbindelse med en politiker, er altså i virkeligheden en sandhed med modifikationer...⁵

Man skal nok ikke lægge så meget i Engdahls ord om ”folkhemsk” eller hans lidt åndsaristokratiske optik på Ekelöf, der jo var en yderst sammensat

natur. Han var til 1700-tallet, men samtidig udtrykte han også stor sympati for sin samtids forfattere, der kunne skrive om samfundet som ikke selv formåede, Harry Martinson især. Med tanken på ”Syrenstorpstiden” i 1930’erne skrev Ekelöf således om ham i *Lägga patience* (1943):

Den litterära torpet – [...] – har spelat en roll av tillflykt för många svenska författare som på trettitalet slog igenom. Det har varit samma sak för stockholmspojkar som Erik Asklund och Josef Kjellgren, även om man inte kan märka det så mycket på deras senare böcker, och för världsborgare som Harry Martinson. Han hade väl inte så litet torpstämning i sig från barnsben, men sju års vaskning i salta havet har inte sköljt bort den utan bara frilagt guldets och gjort bilden klarare, försonat det fula och tagit fram det vackra. Ännu för kort tid sedan framhöll Martinson i ett angrepp på vad han kallar ”villakulturen” just torpen som den ideala motpolen. Och i sin ogenomförbarhet är folktorpartanken – som många av Martinsons tankar, t.ex. den om världsnomanden – bestickande.⁶

Andre har ikke været nær så optaget af Ekelöf som samfunds-revser som de har været fokuseret på at læse sig ind på, hvad der faktisk står at læse i hans digte, som ikke partout i noget en-til-en-forhold lader sig overføre det til det samfund, han selv skrev i dialog med eller det, der ruller forbi derude i skrivende stund. Jeg tilhører selv den sidstnævnte kategori.

Som allerede antydet er der meget af det, Ekelöf i øvrigt har skrevet, der ikke lader sig bestemme eller kategorisere som noget, der kan glide ind i en kulturdebat, der i forvejen lever fluens korte liv. Der er med andre ord en del modsætninger, der gør sig gældende, når man skal pejle sig ind på Ekelöfs samfundskritik. En del af dem har han naturligvis selv lagt op til, drevet af modsigelsen og spændingen og den paradoksale retorik, han anvendte.

Det kræver både mod og en vis portion arrogance at sætte sig ud over de kræfter, man som digter selv opfatter som dem, der styrer det enkelte menneske. Og når man i så udbredt grad gør brug af alle mulige og umulige former for paradokser, som Ekelöf gør gennem sit forfatterskab – hvad enten vi taler om poetiske paradokser, tankeparadokser eller retoriske paradokser – lægger man som digter op til kritik.

Ekelöf mener definitivt ikke, at digteren bør repræsentere en politisk overbevisning eller trosform, der kan gøres alment gældende. Spørger man efter, hvordan han ser på samfundet, det svenske såvel som de europæiske samfund generelt, finder man aldrig frem til nogen entydig ideologi. Man

står tilbage uden de afgørende brikker og finder snart ud af, at Ekelöfs kritik udfolder sig på så mange måder og planer, hvoraf flere først viser sig, når man går helt tæt på hans tekster. For de flytter sig hele tiden – uanset hvor mange gange man læser dem!

Skal man længere ind i Ekelöfs værk og paradoksale tankeverden gælder det om at bryde med indgroede vaner i ens egne læsemåder, der ofte spærrer for udsynet. Man må være beredt på at blande blik og orientering med en hel del andre opfattelser og synsmåder i Ekelöfs synkretistisk-sammensatte forfatterskab, der rummer en frapperende perspektivrigdom.

Individualismekritik

Ekelöfs samfundskritik er en individualismekritik. Det, han frem for alt gør op med, er kapitalismens ideologi, i særdeleshed den borgerlige individualisme, der vægter enerens ret og fortræffeligheder. Det er selvsagt ikke det enkelte menneske, han kritiserer, men den ideologiske forestilling om og opfattelsen af det borgerlige individ og dets rolle i samfundet. Liedman fra før, opfatter eksempelvis hele Ekelöfs forfatterskab som værende på kollisionskurs med den type individualisme, jeg sigter til, ifølge hvilken mennesket først og sidst er et individ. ”Individ” betyder, som bekendt, ”udelelig”, men kan opfattes på mange forskellige måder. Inden for den opfattelse, Liedman opfatter som fremherskende, og som han mener, at Ekelöf retter sin kritik imod, består samfundet af et antal individer, et antal atomer

som inte bara är oklyvbara utan som snarare påminner om någon sorts sluten enhet. Dvs. Människan är sluten i sig själv, någon som önskar, som vill någonting, och som finner ett skydd i ett samhälle. Men samhället är bara ett redskap för hennes egna intressen. Varje människa är isolerad från alla andra människor. Hon är den där självklara utgångspunkten för hela livet, för vad man kan göra i sitt yrke, vad man kan göra med andra människor etc, etc. Vi är instängda, vi är oss själva, vi är utgångspunkten.⁷

Det synes derfor med fuldt overlæg, at Ekelöf sent i sit forfatterskab befatter sig med en hårrejsende enkelhed om det sværeste af alt, der for ham synes at være det mest indlysende, nemlig at multiplicere sit eget indre!:

Är du ensam
så var det!
Du kommer att få stort sällskap
omsider.⁸

Det ”store selskab”, der tales om, har for mig at se at gøre med en multiplisering af syns- og forholdsmåder, så man kan gange sig ud i x-antal mulige og umulige apparitioner og måder at tage verden ind på. Dér findes vel egentlig nøglen til den mest ultimative form for integration, man kan tænke sig!, hvad enten vi taler om multi-, tværkulturelle, internordiske eller personlige værdier, som man får mulighed for at gøre gældende, så snart man tager ensomheden på sig som vilkår i alle dens afskygninger.

Oplysningstænkningen

Som Liedman videre gør rede for, har det borgerlige individ rod i oplysningstidens dannelsesideal, samt hele oplysningsprojektets stædige fokusering på rationalitet, fornuft og mening. Oplysningstænkningen opererede med en rationalitet og fornuftsintention på individets vegne. Denne tænkemåde, der har præget den oplyste vestlige borgers måde at se sig selv på, udartede sig efterhånden til et program, der både retleder og vejleder mennesker til bestemte handle måder i forhold til samfundet og den gældende moral. Men – og det er her Ekelöf sætter ind med sin kritik – rationalitets- og fornuftsfordringen er samtidig undertrykkende. Det er ikke rationaliteten og fornuften, der gør os til mennesker.

Ekelöf ser Sverige som et land, der i mangt og meget har været domineret af en fornuftstænkning, der har skabt retro individer. Men den har på mange områder samtidig også undertrykt det enkelte menneske – hin Enkelte, som Søren Kierkegaard ville udtrykke det. Mere end noget andet er det det enkelte menneske, Ekelöf har i sigte. Mere præcist det besværlige og fortabte menneske, der har alle odds imod sig. Det er her, man finder roden til hans paradoksale humanisme. Det paradoksale ligger i hans umulige bestræbelse på åbne mennesket indefra, at frisætte dets inderste ved at finde vej til dets muligheder og at frisætte jeg’erne – helt i tråd med disse uhyre velkendte digtlinjer:

En värld är varje människa, befolkad
av blinda varelser i dunkelt uppror
mot jaget konungen som härskar över dem.
I varje själ är tusen själar fångna,
i varje värld är tusen världar dolda
och dessa blinda, dessa undra världar
är verkliga och levande, fast ofullgångna.⁹

I Kants velkendte oplysningsartikel var det netop fornuften, der blev slået til lyd for med opfordringen til det enkelte menneske om at have mod til at bruge sin modstand mod andres indgriben, hvor den enkelte tilskyndet af sin egen fornuft kunne træde ud af sin egen selvforskyldte umyndighed. Ekelöf går den modsatte vej – hans udgangspunkt er at blive stadig bedre til at se sig selv i andre, for det er forudsætningen for man kan få øjnene op for ens egne svagheder og begrænsninger, som lige præcis er det, der gør os til menneskelige mennesker. Det er langt fra så banalt og indlysende som det kunne lyde, når man nærmere læser efter og gør sig klart, på hvilke måder det enkelte menneske bør rekognoscere. Ekelöf skriver:

Att se sig själv
Att se sig själv i andra
Sina vilkor
Sin brist
Sina svagheter
Sitt mänskliga:
Att vara social i hjärtat
Ni andra som är sociala i huvudet!
Och hjärtat är inte en känsla för ögonblicket
Men det som varar
Hjärtat är inte en konjunktur.¹⁰

Den orienteringsmåde, der er på færde i digtet, kalder Liedman for ”existentiel sensibilitet”, som medfører, ”att man verkligen kan se sig själv i de andra och då också se sin begränsning.”¹¹ Det synes at være en noget vag betegnelse, der er både for åben og løs til at helt at fange det, der foregår i digtet. Sensibilitet gør det ikke alene, for der synes også at være tale om en udtalt social indignerethed med sarkastiske dimensioner.

David Andersson hæfter sig ved Liedmans påpegning af, at der er en afgørende forskel på solidaritet og velgørenhed hos Ekelöf, og kritiserer ham for selv at ligge under for en ideologisk forskel, når det gælder hans

syn på solidaritet, hvilket Andersson, lidt spekulativt, begrundet med, at Liedman sympatiserer med venstrepartiet/vpk og at han tror på kollektivet og institutioner, samt på en omfattende statslig planlægning og styring, men det flytter ikke ved, at der efter min mening er en betydelig relevans i Liedmans før fremlagte præcisering af Ekelöfs individualismekritik.

Går vi tilbage til Göran Greider, der har været for Ekelöf gennem flere årtier, men som nu befinder sig på afstand af sin ungdoms optagethed af forfatterskabet, forsøger han sig med noget, der ligner et opgør med sit gamle idol. Han er kørt træet i den hypersensitive ekelöfske følsomhed, samtidig med at han mener, at der er et moralfilosofisk problem i den sindelagskritik, som Ekelöf gør sig talsmand for. Hvorfor nu det?

Därför att hjärtat i hög grad är en konjunktur. Jeg vill inte leva i ett samhälle där solidariteten hänger på att varma hjärtan skall ordna upp svårigheterna. Jeg vill inte leva i ett samhälle där vi ideligen avkrävs godhet. Den moraliska hållning Ekelöf har motsägs för övrigt av andra inslag i hans diktning: Som när han menar att jaget är många.

Just det. Ibland är vi goda, ibland onda. Därför går det inte att bygga någon moral på Ekelöfs dikt. Men så mycket är klart att Ekelöfs författarskap växer av att det sägs emot.¹²

Spørger man efter, hvordan Ekelöf forholdt sig til arbejderbevægelsen eller til arbejderlitteraturen, som han var samtidig med, bliver svaret afhængigt af hvem man spørger og hvad man spørger til. Spørger man den anden vej rundt er der ingen tvivl om, at Ekelöf har været en torn i øjet på flere, deriblandt Ivar Lo-Johansson, der i flere af sine selvbiografiske værker beskriver Ekelöf i mange forskellige kritiske vendinger. I *Författeren* (1947) finder man et længere portræt af Ekelöf, mens han i *Frihed* (1985) går sydende kritisk til biddet sin beskrivelse af Ekelöf som:

en antidemokrat som djupt föraktade det folkhem Sverige strävade efter att bli och som många förresten ansåg att det redan var i många stycken. Han hånade massan, hånade fackföreningarna, hånade tron på alla slags framsteg jämte inbillningen hos de fattiga och troskyldiga arbetarna att de någonsin skulle kunna skapa en bättre värld.¹³

David Andersson, der opfatter Lo-Johanssons Ekelöfkritik som næsten ligeså hadsk som den, der kommer til udtryk hos Aspelin, skriver til slut i sin bog:

Ekelöfs samtidiga och generationskammarater kunde provoceras av honom. Det gällde en programmatisk kollektivist och socialist som Ivar Lo-Johansson. Också kristne författare som Sven Stolpe och Bo Setterlind reagerade mot vad de uppfattade som steril nihilism. Sådan kritik är i dag mer sällsynt. Den som tycker sig stå närmare Ekelöfs livssyn än Lo-Johansson eller Stolpes kan naturligtvis glädjas över detta. Men kanske handlar den uteblivna kritiken mest om att Ekelöfs ord numera tas på mindre allvar.¹⁴

Det kan bestemt diskuteres, for spørgsmålet er måske snarere, om ikke man i disse år læser Ekelöf anderledes – med et mere differentieret blik, der fanger langt flere aspekter hos Ekelöf og vurderer hans digteriske indsats i et langt større, også multi- og tværkulturelt perspektiv, som jeg selv tilstræber i min bog *Nordens fyrste. Fire essays og seksten samtaler om Gunnar Ekelöfs værk og betydning* (2011). Og som samtalerne i den forhåbentlig også vil kaste lys over.¹⁵

Selve det samfundskritiske potentiale væver sig ind i alle digtenes lag i den ekelöfske paradokspoetiske praksis. Her tænker jeg selvkært på det specifikt poetiske sprog og eksempelvis de antitetiske diskurser, der tages i brug. Her tænker jeg ikke mindst på en digtsamling som *Strountes* (nærmere bestemt på digtet ”Når man kommit så langt i meningsløshet”:

Når man kommit så langt som jag i meningsløshet
Är vart ord åter intressant:
Fynd i myllan
som man vänder med en arkeologisk spade:
Det lilla ordet du
kanske en glaspärå
som en gång hängt om halsen på någon
Det stora ordet jag
kanske en flintskärva
med vilken någon i tandlöshet skrapat sitt sega
kött.¹⁶

Læser man nærmere efter får man gradvist blik for, hvad det er, jeg sigter til, nemlig hvad man kunne kalde for æstetikens – formens – implicite samfundskritik, der helt og holdent er bestemt af digtets æstetiske, dvs. formelle, performative og diskursive strukturer, som på én og samme tid forholder sig til det komplekse forhold mellem sprog og betydnings-/meningsproduktion og selv igennem digtets egen etablerede proces skaber et *operativt* nyt sprog. Som Anders Mortensen har påvist, finder man i dig-

tet ovenfor flere forskjellige former for antitetiske diskurser, der vedrører konkurrerende værdisystemer. Digtet gør, kort sagt, på formens præmisser radikalt – men nok så retorisk elegant – op med samtidens gældende nyt-tænkning:

Ekelöfs dikt *handlar* om konkurrerende værdesystem, samtidigt som den själv upprättar ett värdesystem som innefattar de nämnda kvaliteterna. Den illustrerar hans speciella uppdrag i den romantiska kantianismens tradition, där han i motsättning till det i samhället förhärskande nyttotänkandet utvecklar den autonoma *intresselösheten* till en mångsidig bekännelse icke blott till det nyttolösa och värdelösa, utan framför allt till meningslösheten. [...] De återkommande referenserna till det menings- och värdelösa i Ekelöfs poesi innebär förstås inte att hans verk skulle utge sig för att sakna mening och värde. Istället tillhör de [Es digte] ett knä-satt mönster i den romantisk-moderna traditionens *double discourse of value* för att framhäva konstens annorledes slag av menings- och värdeproduktion. [...] I den här diktens [”När man kommit så långt i meningslöshet] eget värdesystem representerar den lilla glaspärLAN ”du” det högsta värdet: implicit innebär detta ett krav på att det gängse ekonomiska värdetänkandet måste utvidgas till att omfatta även de mänskliga värdena.¹⁷

Hvad jeg med Mortensens betragtninger vil slå til lyd for, er at tage *hele* det enkelte digt, der optager én, og dermed også de latente, tvetydige eller tydeligt ekspliciterede diskurser med i overvejelserne, før man tager de samfundskritiske briller på og begynder at jagte spor efter mere eller mindre tydelige inkonsekvenser, man finder oplagt at gøre op med eller at bygge sin kritik på. Det er med andre ord ikke nogen traditionel kritik af samfundet, Ekelöf fremsætter. Overordnet set gør Gunnar Ekelöf op med kollektivismen og massesamfundet, der ikke levner plads for hin enkelte til at udvikle sin egne tanker, sin fantasi, sin virketrang. Den enkeltes måde at leve på får ikke plads til at komme til sin ret under fornuftens pres og herredømme. I et brev til Elmer Diktonius bekendtgør han én gang for alle, så ingen længere kan være i tvivl om hans forhold til samfundet, arbejderklassen og de politiske tendenser i samtiden:

Jag tror inte på kollektivismen, vare sig den är humanistisk eller barbarisk. Jag tror inte på det andliga helfabrikatet. Uppriktigt sagt har det senaste årets [i 1934] upplevelser fört mig bort från det mesta av gemenskapen med människor. *En* människa kan vara ärlig, *två* människor ljuger genast för varandra. Jag afskyr all standard. Gud vet: är det egentligen släktets intressen vi eftersträvar? Är det inte individens? Personlighetens? Den mänskliga begåvningens? Med ett ord – men utan 80- och 90-talens dumhet och överdrifter – ”över” – människans?

Arbetarklassen är den enda som ger hopp – må så vara, jag erkänner det – men, när allt kommer omkring, är detta hopp nog stort att meritera våra förhoppningar? Nej! Ty det hjälper inte, det tillfredsställer inte våra *förhoppningar*, kan inte tillfredsställa dem i samma mån som lyckan att vara född ensam – lyckan och lidandet att vara sig själv. Efter att ha tänkt på det mesta tror jag dock att sanningen har det intimaste samband med *tron* – inte religionen utan den personliga tron – ! Sanningen är personlig. För medeltalet är det alltid en halvsanning. Likaså är hon för medeltalet en halvtro. Varje större samling människor drar ner det sanna till ett riksdagsbeslut eller en föreningsfråga. Det personligt sanna. Jag avskyr människor i klump, jag avskyr myror och termiter!¹⁸

Men Ekelöf har det jo med at gå i rette med sig selv, også når det gælder samfunds- og samtidskritikken, hvilket sker fem år efter i et andet brev til Diktonius: ”Men å andra sidan gör man inget forsterland en tjänst med att skälla på det och racka ner på det – det där är en gammal svensk svaghet: att vara negativ mot sig och sitt.”¹⁹ Ikke desto mindre forbliver han af den opfattelse, at den borgerlige, vestlige individopfattelse lammer den enkeltes udtrykskraft og fantasi og afføder et generelt lavt selvværd i befolkningen. Ikke for ingenting taler han et sted om den totalitære narkos.

Som Göran Printz-Påhlson har pointeret var Ekelöfs ledestjerne ”inte estetisk helhet och harmoni utan snarare en känsla av assymetri och överflödighet; dikternas form förmedlar samma känsla som deras innehåll: ”Der finns någonting som ingenstans passar.”²⁰ Man finder aldrig ind bag Ekelöfs samfundskritiske indstilling uden at tage højde for den højst disharmoniske virkegrund, der drev hans optik. Tilsvarende gælder for Ekelöfs opfattelse af sig selv som outsider, et ensomt menneske, en solitær. Som Printz-Påhlson påpeger, var den isolation, han befandt sig i, hverken unik, større eller mindre end til andre tider:

han känner samhörigheten med tidigare släktled starkare än med sina samtida; och den tradition han valt åt sig är som både Fehrman och Enckell påpekat en tradition af ”solitärer”: Petronius, Ovidius, Nerval, Almquist, Fröding. [...] Ekelöf menar alltså i stället att diktarens ensamhet inte är ett samhällsproblem utan snarare en värdefull kvalitet som det gäller att ta vara på. Och den kvaliteten är konstitutionell: ”Somligas väsen är: vara. Andras: att vara förutan.”²¹

Hvad isolationsproblematikken videre angår peger Per Erik Ljung på dilemmaet for den modernistiske kunstner som værende et litteratursociologisk grundproblem:

Å ena sidan författaren, som är en social outsider, å andra sidan omgivningen som tar sig in i detta metvetande, oberoende av vilket distansens patos medvetandet vill tilldela sig själv. Det är själva dilemmat för den modernistiske konstnären. Man lever i et outhärdligt nu, som man samtidigt är besatt av att tolka: ”detta landet lever som gift i mig!” Det subjektiva i det objektiva och det objektiva i det subjektiva.²²

Dermed tegner der sig et billede af en digter, der selv tilstræber isolationen som et sted at se og tale fra. Der bliver dermed tale om en udsigelsesposition, hvor man indtager sig selv, og kommer af med sig og kan gøre front mod al form for kollektiv undertrykkelse og gensidige løgne og ydmygelser, som her:

Det är slut med självständigheten, modet att vara ensam. Alla frotterar sig mot varandra. Lögnen smittar och alla ruttnar ner tillsammans utan att märka det. [...] Två människor kan knappast vara en enda timme ihop utan att ljuga för varandra, idealisera varandra, förödmjuka varandra. Ett större antal människor kan inte vara i samma rum utan att kaos inträder, ett kaos av förtal, återhållna aversioner, förvridna sympatier. Millionerna lever under lögnpropagandans gissel.²³

Hvor subjektiv man end kan klandre Ekelöf for at være her, afspejler hans ræsonnementer faktisk en dybtstikkende samfundskritik, der netop har rod i den før skitserede individualismekritik.

Gunnar Ekelöf er ikke en digter, der gemmer sig eller holder sig tilbage, når det gælder om at blotlægge skingre inkonsekvenser i omgangsformerne såvel som de diskurser, der driver folk rundt i samfundsmanegen, forkrøbler dem eller vrider dem af led, uden at de selv mærker det.

Noter

1. Sven-Eric Liedman, ”Ekelöf, solidariteten och folkhemmet”, *Röster om Gunnar Ekelöf*, ABF-seminarium i Stockholm, april 2000, ABF Stockholm, s. 16.
2. Per Erik Ljung, ”Gunnar Ekelöfs ”Non serviam””, *På tvärs*, Forlaget Spring Hellerup, 2000, s. 214. I artiklen kan man desuden på yderst interessant vis finde eksempel på, hvorledes at de tanker og fantasier, der fremsættes i digtet, i virkelighed havde været længe undervejs – 5–6 år før digtet blev skrevet færdigt – og hvor Ekelöf var optaget af at få stadig flere stemmer indarbejdet, akkurat som i *En Mölna-Elegi*.
3. David Andersson, *Poeten och sophelikoptern. Gunnar Ekelöf, folkhemmet och vetenskapen*, Stockholm 2004, s. 66.
4. Anders Mortensen, ”Gunnar Ekelöfs Strountes i och bortom femtiotalets offentlighet”, *Litteraturens offentligheter*, red. T. Forslid & A. Ohlsson, Lund 2009, s. 136.

5. Horace Engdahl, ”Stemmen er Ekelöfs ontologiske zone”, Neal Ashley Conrad Things bog, *Nordens fyrste. Fire essays og seksten samtaler om Gunnar Ekelöfs værk og betydning*, København 2011, s. Xxx.
6. Gunnar Ekelöf, *Lägga patience*, Stockholm 1969, s. 165–66. Hele essayet giver desuden en stemningsfuld skildring af forholdet til andre forfattere også, bl.a. Sandgren, Friddegård, Asklund, Lo-Johansson, Kjellgren m.fl. For nærmere uddybning se også Carl Olov Sommar, *Gunnar Ekelöf. En biografi*, Stockholm 1989, s. 126–138. Som Anders Mortensen påpeger i sin afhandling, *Tradition och originalitet hos Gunnar Ekelöf*, Stockholm/Stehag 2000, beretter essayet ”De litterära torpens tid”(1943) og ”På ödetomter”(1947) ganske vist om 30’ernes glade somre i Hölö-Mörkö, hvor forfatterne og kunstnerne omgikkes, men det er en svunden tid, der skildres ”utifrån lämningarnas efterhandsperspektiv”. Endast landskapet är detsamma, ”overkligt [...], nästan shakespearskt.” Men det er ikke hele billedet. Se videre i Mortensens afhandling s. 224–27.
7. Liedman, s. 15.
8. Gunnar Ekelöf, ”26”, i *Diwan över fursten av Emgion*, Stockholm 1965, s. 40.
9. Gunnar Ekelöf, *Färjesång*, Stockholm 1941, s. 67.
10. Gunnar Ekelöf, *En natt i Ötrocac*, Stockholm 1961, s. 20.
11. Liedman, s. 23.
12. Göran Greider, ”Gunnar Ekelöf och den svenske ombudsmannen”, *Röster om Gunnar Ekelöf*, ABF-seminarium i Stockholm, april 2000, Stockholm, s. 58.
13. Ivar Lo-Johansson, *Frihet*, Stockholm 1985, s. 127.
14. Andersson, s. 162.
15. Jeg henviser hermed især til mit første essay i bogen: ”Gunnar Ekelöf i multikulturelt og internordisk perspektiv”, samt til mine samtaler med bl.a. Jan Erik Vold, Mustafa Can, Horace Engdahl, Anders Olsson, Ib Michael og Jan Håfström.
16. Gunnar Ekelöf, *Strountes*, Stockholm 1955, s. 48–49.
17. Anders Mortensen, ”Gunnar Ekelöfs Strountes i och bortom femtiotalets offentlighet”, s. 125–26.
18. *Frysom: lysom! Elmer Diktonius och Gunnar Ekelöf brevväxlar*, red. U.T. Moberg, Stockholm 1984, s. 32–33. (Brevet er fra Norrtälje, dateret 20.1 1935). For videre uddybning af Ekelöf-citatet, se Mortensens afhandling, *Tradition och originalitet hos Gunnar Ekelöf*, Stockholm/Stehag 2000, afsnittet ”Uppbrott från gemenskapen”, s. 128–133. Ekelöfs ”honnörsord” bliver nu: ”individualitet, personlighet, ”den mänskliga begåvningen”, ensamhet och ”det personligt sanna” – kort sagt: det romantiska originalitetsidealets positiva värden.”, s.129.
19. Ibid., s. 74 (Brev sendt fra Regeringsg. 105 [Hahr] i 1940).
20. Göran Printz-Påhlson, *Solen i spegeln. Essäer om lyrisk modernism*, Stockholm 1996, s. 126.
21. Ibid., s. 123.
22. Per Erik Ljung gør opmærksom på, at Adorno ikke ville kunne sige det bedre selv. Se Ljung, s. 213.
23. Gunnar Ekelöf, *Skrifter 8*, Stockholm 1993, s. 97 f.

Litteratur i offentlighetens föränderlighet

Exemplet Kurt Salomonson

Carl-Eric Johansson

Att vissa författare splittrat offentligheten i olika läger har varit ett återkommande fenomen. Det är speciellt tydligt i tider av radikala samhällsförändringar och kriser. När stiltje åter lagt sig, författarskapet klingat av, har med tiden både verklighetens faktiska tillstånd och striderna det gav upphov till fallit i glömska och därmed övergått till att bli historia.

Så har normalfallet gestaltat sig om än undantag finns. Strindbergs konfliktfyllda väg med sin dramatiska slutpunkt i Strindbergsfejden kan representera det motsatta skeendet. Där bildar striden en arketypisk modell och fortsätter i ideologisk form med nya deltagare och nya konfliktmönster, vilket i Strindbergsexemplet skulle kunna förenklas som den politiska vänsterns fortsatta uppgörelse med högern, en strid som ännu inte är avslutad.

Ett i tiden mer närliggande exempel och som mer påminner om det strindbergiska mönstret med starka ideologiska undertoner är debatten som Kurt Salomonsons romaner rörde upp. Under några år, mellan 1955 och 1962, skrev han sammanlagt sju romaner, varav fyra kan sorteras under den numera bortglömda beteckningen sociala romaner: *Grottorna* 1956, *Mannen utanför* 1958, *Sveket* 1959 och *Skiljevägen* 1962. De övriga tre, debuten *Hungerdansen* 1955, *Deras vrede* 1957 och *Nattvandraren* 1960, lämnas i stort sett obeaktade i det här sammanhanget.

Jag skall här med utgångspunkt i Salomonsons sociala romaner och deras mottagande ge en översiktlig bild av skeendet ur ett offentlighetsperspektiv. En mer detaljerad redovisning och analys ges i en kommande avhandling. Bortsett från en del uppsatser på grundnivå har ingen akademisk forskning gjorts om hans författarskap. Det kommande arbetet kan närmast jämföras med Erik Peurells Bourdieuinspirerade avhandling om Jan Fridégard och möjligen Lars-Göran Malmgrens mottagar-analys av Göran Palms LM böcker.¹

På 50-talet hade den gamla arbetarlitterära generationen vänt blickarna åt annat håll än det aktuella samhälleliga tillståndet. Ivar Lo-Johansson sökte få ordning på det egna jagets formande i ett tidigare skede av sitt liv med hjälp av sin självbiografiska romanserie. Jan Fridegård vände blickarna ännu längre bakåt mot den tidiga nordiska historien. En av få som gav sig i kast med det aktuella tillståndet i det moderna industrisamhället var Folke Fridell, men det skedde i ett par romaner precis innan 50-talet gjorde sin entré. Med en lätt överdrift kan sägas att den sociala skildringen hade lämnat ett stort tomrum efter sig och vem skulle kunna fylla det vacuumet? Någon köbildning var knappast i sikte.

Evald Palmlund sammanfattade belägenheten för arbetardikten vid decenniets mitt i den socialdemokratiska idétidningen *Tiden* och konstaterade att arbetardikten som någorlunda enhetlig företeelse i själva verket endast omfattade åren mellan 1930 och 1950 och företräddes av diktare som Eyvind Johnson, Rudolf Värnlund, fem unga och statarskolan. Generationen innan, dvs. Gustav Hedenvind-Eriksson, Martin Koch och Dan Andersson, betraktade han som vägröjare och föregångare. Lars Ahlins *Tåbb med manifestet* och Folke Fridell såg han som avrundning och "ansatser till fortsättning". När Palmlund 1957 blickade ut över den litterära scenen skymtade han ingen Kurt Salomonson, trots att åtminstone två av hans romaner då nått offentligheten och recenserats flitigt.²

Även om Palmlund tyckte sig kunna dra ett avgränsande streck i den historiska utvecklingskurvan för den renodlade arbetardiktningen antydde han klarsynt och framåtblickande två problemområden som båda också skulle kunna sysselsätta arbetarlitteraturforskarna idag. Det ena rörde arbetardiktarens syn på sig själv och sitt eget skrivuppdrag. Är en arbetarförfattare bara arbetarförfattare eller också något annat? Nästa fråga hade en bredare sociologisk och politisk räckvidd och gällde en mer övergripande, fullständig beskrivning av arbetarlitteraturens uttryck i relation till hela arbetarrörelsen. Palmlund saknade nämligen genomarbetade beskrivningar och analyser av de icke-socialdemokratiska idéströmningarna som ungsocialism, vänstersocialism och anarkosocialism, vilket försvårade en mer allsidig värdering av vad arbetarlitteratur egentligen är, hade varit och hur den utvecklats.³

Femtitalets litterära scen utlovade ingen säker framtid för arbetarlitteraturen. Palmlund antydde försiktigt att någon slags fortsättning nog vore

möjlig, men den låg helt i händerna på den samhällsförändring som Sverige nu genomgick. I likhet med Birger Norman menade han att förutsättningarna för den samtida arbetarlitteraturen hade ändrats och att metamorfosen därmed var oundviklig.

Norman skrev redan i tidskriften *Femtitals* första nummer 1951 att *Tåbb med manifestet* markerade den bortre gränsen för den socialt indignerade diktningen. Arbetaren hade nu blivit människa och var i stället som individ delaktig i att gestalta demokratin. Den nya verkligheten krävde en ny diktning och arbetardiktningen ”upphör att i egentlig mening vara arbetardikt”.⁴ Normans ståndpunkt klingade välbekant när Svante Foerstes några år senare formulerade sig i den litterära kalendern *Upptakt* 1954. Han krävde en mer tidsmedveten dikt till skillnad från den nu förhärskande som var en litteratur på reträtt, både defensiv och flyende från sitt ansvar. I stället skulle litteraturen vara offensiv, aggressiv och engagerad. Proletärlitteraturen hade tjänat ut sin traditionella roll i folkhemmet och en ny estetik krävdes. Styrkan i engagemanget var den nya diktens kännetecken och till det krävdes också en ny samhällsmedveten kritik.⁵ Det var i detta något svävande, självprövande och osäkra litterära klimat som Kurt Salomonson gjorde entré.

Han nådde offentligheten som romanförfattare för första gången tillsammans med två andra nykomlingar. Samtliga tre lanserades av Norstedts som ett led i förlagets satsning på debutanter hösten 1955. Salomonson fick nu sin bild tecknad i offentligheten för första gången. Den författargestalt som växte fram ur recensionsmaterialet hade norrländsk identitet, romanen uppvisade släktskap med Hedenvind-Eriksson, tidig Eyvind Johnson, Thorsten Jonsson, Ernest Hemingway, Jack London, B. Traven. Berättelsen beskrevs som ett darwinistiskt överlevnadsdrama i thrillerform med ett fridellskt sidotema om arbetets nedbrytande karaktär.⁶

Att *Hungerdansen* inte passade in i ett redan uppritat genremönster för arbetarlitteratur stod klart. Däremot framstod hans skildring av arbetet utifrån en närmast existentiell utgångspunkt som en fästpunkt för kritikerna att skilja ut honom från den genomsnittlige femtitalsdebutanten. Mauritz Edström lyfte särskilt fram att ”människan i kroppsarbetets värld” borde vara hans centrala tema.⁷

I nästa roman fördjupade Kurt Salomonson sitt tema om den kroppsarbetande människans livsvillkor. *Grottorna* var som titeln antyder en roman

som i likhet med den förra utspelade sig i underjorden. Den saknade debutens tidstypiska thrillerupplägg och hade tagit klivet ner i en svensk verklighet som författaren själv hade direkt erfarenhet av och i stället för thriller skrev han nu en roman som hade det journalistiska reportaget som modell. Verkligheten flyttade in i texten skulle man kunna säga.⁸

Genast fick det konsekvenser för mottagandet, som nu i stor utsträckning uppvisade tvivel på verkligheten men lade skulden på texten. Kanske borde recensenterna tvivlat på sig själva i stället.

Olof Lagercrantz stack ut som en av de mest namnkunniga tvivlarna. Det är indignationen och aggressiviteten i skildringen som stör Lagercrantz och som bidrar till att han utfärdar ett direkt misstroende mot texten.⁹ Mottagandets polariserande spänningsfält skulle kunna beskrivas så att romanen får godkänt som fiktion men underkänt som dokument och vittnesbörd om verkligheten. De mottagare som är mest motvilliga i att erkänna hans verklighetsbild hör hemma i arbetarrörelsen.¹⁰ Det fanns också andra bedömare inom rörelsen som i stället hyllade och välkomnade honom. Socialdemokratiska ungdomsförbundet SSUs tidskrift *Frihet* tilldelade Kurt Salomonson 1956 års litteraturstipendium i första hand för *Grottorna* men också för hans socialt medvetna sportjournalistik i *Dagstidningen*.¹¹ Stig Carlson, välkänd socialdemokratisk skribent och författare, skrev en presentations- och hyllningsartikel. Han knöt ihop Kurt Salomonson med norrlandstraditionen i svensk litteratur och, än viktigare kanske, betonade att han brutit sig ut ur de aktuella dominerande litterära konventionerna, dvs. femtitalsromantiken. För Carlson framstod Salomonson som en ”verklighetsskildrare med visionärt syfte”. *Hungerdansen* läste han inte bara som en tvekamp mellan två individer utan också som en kamp mellan demokrati och diktatur. I *Grottorna* avkläddes inte bara den bistra yttre verkligheten utan ”grottorna” symboliserade också de underjordiska krafter inom människan som ville fly bort från en alltför påträngande verklighet.¹²

Vi kan ännu tala om en balans i mottagandet, ett mönster som i stort sett kännetecknade också mottagandet av nästa sociala roman, *Mannen utanför*. Den var första delen i en trilogi om det svenska samhällets tillstånd med sökarljuset riktat mot ett norrländskt hörn av det moderna industrisamhället långt från urbana centra. Det gamla brukssamhällets maktstruktur var intakt men med ett nytt tillskott i form av en arbetarrörelse som själv etablerat sig som maktfaktor.

Mannen utanför markerade också författarens absoluta genombrott hos kritiker och publik. Det avspeglade sig i mängden recensioner, förstadagsrecensioner i de stora dagstidningarna och förstås i recensionstexternas egen diskurs.¹³ *Grottorna* gavs samtidigt ut på nytt i *Folket i Bilds* s.k. folkboksserie, vilket bidrog till att förstärka det mediala genomslaget.

Mannen utanför hade till skillnad från gruvskildringen inte samma direkta referens till en verklig plats. Genom sin realistiska och bitvis reportagepräglade berättarstil målade den upp sin egen skarpskurna bild av ett hörn av det svenska folkhemmet. Resultatet blev en påträngande bild av verkligheten, som läsarna svårligen kunde undkomma utan att ta ställning till. Trots romanens inneboende debattpotential, huruvida folkhemmet fortfarande var ett klassamhälle, kom istället debatten att handla om ett mer konkret "sanningsproblem". Hade Kurt Salomonson på ett trovärdigt sätt framställt rutinerna i samband med arbetsplatsolyckor på ett korrekt sätt?¹⁴ Romanen genererade inte reportage och intervjuer i arbetarpressen som fördjupade eller problematiserade romanens teser. Det var i stället arbetsgivarföreningens tidskrift *Industria* som skickade ut en reporter i verkligheten för att avlyssna olika röster om det svenska folkhemmet fortfarande kunde beskrivas som ett klassamhälle.¹⁵

Det breda sociologiska greppet smalnade något i nästa roman, *Sveket*. Arbetarnas egen kultur och mentalitet synas mer ingående i sömmarna och måltavlorna blir tydligare, det socialdemokratiska folkhemsbygget, vilket också återspeglade sig i reaktionerna. Den balanserade kritiken minskade på bekostnad av en mer aggressiv, polemiskt inriktad kritik där författarens verklighetsbild underkänns. I sin mer extrema form återfanns den sistnämnda varianten bland politiserade skribenter i fackförbundspress och i kommunistpartiets press.¹⁶

När Kurt Salomonson återkom tre år senare med ytterligare en social roman, *Skiljevägen*, hade perspektivet smalnats än mer och snaran knöts åt runt fackföreningsrörelsen, vars legitimitet som demokratisk rörelse ifrågasattes. I och med att angreppsföremålet tydliggjordes så konkret skärptes tonfallet inte bara i det gängse recensionsskrivandet utan *Skiljevägen* blev också kulmen på en allmän debatt som börjat sjuda upp i offentligheten redan innan romanen publicerades. Den debatt som Kurt Salomonson efterlyste i samband med *Grottorna* och behandlingen av de silikossjuka arbetarna, men som då helt uteblev, uppstod nu i stället och med mycket

större räckvidd och med mycket större insatser i potten. Den här gången handlade det om hur hela det nya folkhemsbygget skulle betraktas. Debatten sammanföll med att socialdemokratin befann sig i ett alltmer trängt läge, en ideologisk krissituation skulle man kunna säga, där den senaste räddningsplankan varit kampen om pensionsreformen. Men var skulle rörelsen ta vägen när dess egen politik delvis undanröjt grunden för den. Det moderna konsumtionssamhället stod för dörren och arbetarna själva såg sig mer som individer än som delar i ett kollektivt politiskt projekt. Salomons romaner hade blottlagt den nya terrängen i folkhemmet och utan insmickrande bekännelser till rörelsen och solidariska manifestationer iskallt pekat på att rörelsen själv redan växt in i de gamla maktstrukturerna. Hans kritik kom därmed också att sammanfalla med den kritik som olika liberala opinioner riktade mot den alltmer maktfullkomliga socialdemokratiska politiken, vilket inte minskade den polemiska tonen i ordväxlingarna.¹⁷

Under de här åren var Kurt Salomonson den sociala romanens ensamma röst. Sökandet efter samtidsromanen fortsatte att uppta den yngre generationen romanförfattare och kritiker, ett sökande som tycktes tvivla på möjligheten att överhuvudtaget få grepp om verkligheten och att hitta fram till ett adekvat språk att använda i beskrivningen av den verkligheten. Den nya franska romanen och Per Olof Sundmans undersökningar i romanform lyftes fram som mönsterbildande och den sociala romanen med indignationen som grundackord och det levande vittnesbördet från verkligheten med ett berättande reporterjag marginaliserades. Kurt Salomonsons modell underkändes i den litterära offentlighetens romandebatt och författaren själv tystnade.¹⁸

En ny offentlighet

Debatterna eller kanske snarare konfrontationerna som Kurt Salomonsons romaner orsakade saknade motstycke i sin tid. De var unika också på så sätt att de orsakades i första hand av de litterära texterna själva. Dessa kom att avspegla sin egen tid på ett sådant sätt att de lockade fram en diskussion som både handlade om samhällets tillstånd och människornas belägenhet i det och hur litteratur skulle skrivas och vad den skulle skildra.

Den nya vänsterns framväxt under senare delen av 60-talet och offentligheternas förändring som en följd gav Kurt Salomonson en ny position på

det litterära fältet. En retroaktiv återvinning av det egna författarskapet skulle man kunna säga.

Den nya författaren i denna nya tid var politisk med en politisk dagordning. Den författartypen var tämligen marginaliserad under decenniet innan. Kurt Salomonsons drivkraft i skrivandet hade inte varit behovet att framföra ett ärende utan i stället att gestalta. ”Det är samhället jag vill skildra, det sociala dramat, och människorna i detta drama”, skrev han i en tidningsartikel och uttryckte därmed sitt sociologiska perspektiv.¹⁹

Den nya tidsandan däremot omvandlade Kurt Salomonson till en mer politisk författare med ett budskap som kunde integreras med den nya vänsterns dagordning. Sara Lidman gav sitt erkännande till *Grottorna* som föregångare till hennes egen *Gruva*.²⁰ Strejken i Malmfälten gjorde givetvis att kopplingen mellan litteratur och politik inte stannade vid en teori utan förvandlades till realitet. De gamla debatterna från förra decennieskiftet var nu bortglömda, men de sociala romanerna fanns kvar och nytrycktes i pocketupplaga och en ny generation radikala studenter som aldrig någonsin hört talas om debatterna tillhörde de nya läsarskarorna.²¹

Recensionerna vittnade om den omsvängning som nu ägt rum i synen på Kurt Salomonsons samhällskritik. Maria Bergom-Larsson gav uttryck för den nya vänsterns analys av det aktuella svenska samhället i sin recension. Kurt Salomonson hade inte hört hemma i femtitalet, utan var närmast att räkna som en föregångare och tidig representant för huvudfåran i 60-talets samhällskritiska och dokumentaristiska prosa. Han var inte bara en romanformens föregångare utan han tydliggjorde också tidigare än någon annan de samhällsproblem som först nu blivit fullt synliga. Den socialdemokratiska samförståndsideologin hade medvetet undertryckt klasskampen och nedvärderat arbetet och därför kokade det under ytan.²²

I arbetarrörelsepress framställdes han som en författare med ett äkta arbetarperspektiv i sitt berättande och som närmast gestaltade ett fackligt-politiskt program för den kämpande arbetarrörelsen.²³ Tore Borglund, flitig medarbetare i fackförbundspressen, skrev i uppskattande ordalag i *Kvällsposten* att han var ”en av de första som punkterade lögnen om det idylliska, jämlika folkhemmet”.²⁴

Kurt Salomonson själv hade tystnat som romanförfattare 1962. Så gott som hela 70-talet passerade innan en ny skönlitterär text av hans hand nådde bokhandeln. Novellsamlingen *Flickan med sagohåret* fick fler recensio-

ner än någon av hans tidigare böcker. Hela hans författarkarriär skrevs in i den nya tidens tolkningsmönster omväxlande med långa intervjuer med författaren själv. Man kan få intrycket att han hamnat mer i rampljuset nu än när den egentliga skrivarkarriären var på sin höjdpunkt. Kurt Salomonson infogades i en arbetarlitterär kontext där han gjordes till en nyttig författare på liknande sätt som Ivar Lo-Johansson vanligtvis betraktats i den socialdemokratiska rörelsen.

Nu tillkom också den nya vänsterns offentligheter som också integrerat författaren i sin kanon och uppvisade en förvånansvärd likhet med socialdemokratin och fackföreningsrörelsen.²⁵ I synen på Kurt Salomonson framträdde i slutet av 70-talet en enad vänster från maoister till socialdemokrater. Klasskampseran hade upplevt många nederlag sedan optimismens dagar tio år tidigare. Den nya vänstern var på kraftig tillbakagång och socialdemokratiserades gradvis och socialdemokratin själv hade förlorat regeringsmakten och måste blåsa nytt ideologiskt liv i sin trötta politiska apparat. Den symbolladdade kulmen på popularitetsresan nåddes när Kurt Salomonson tilldelades Ivar Lo-priset 1989.

I litteraturhistorieskrivningen har Kurt Salomonson numera definierats som hemmahörande bland arbetarförfattarna. Betraktas hans författarskap utifrån ett kronologiskt tidsperspektiv, genretillhörighet, generationstillhörighet och tematisk analys skulle han lika gärna kunna placeras som en av få samhällsskildrande prosaister i det sena 50-talet.²⁶

Kurt Salomonson omprövade också synen på det egna författarskapet under påverkan av offentligheternas vågrörelser. När han själv befann sig mitt i det skeende han skildrade använde han sig av den distanserade sociologens blick och avtäckte därmed nya maktstrukturer som uppstått som en följd av folkhemmets konsensuspolitik. Den dominerande kritiska rösten i offentligheten var en liberal kritik som riktades mot socialdemokratisk maktfullkomlighet och Kurt Salomonsons romaner blev en del av de liberala kritiska rösterna. Individens situation i förhållande till frihetsinskränkande kollektiv skulle kunna vara ett sammanfattande huvudmotiv och den bärande tanken i författarskapet.

Sextitalets offentlighetsförändringar nytolkade inte bara texterna, utan påverkade också författarens egen självbild och han definierade sig själv så småningom som en kämpande arbetarförfattare som samtiden (50-talet) hade missförstått.²⁷

Några slutsatser

Kurt Salomonsons romaner blev både diagnosinstrument av sin egen tid och temperaturmätare på olika offentligheter. Ett nytt perspektiv på folkhemsbygget tydliggjordes samtidigt som olika brytpunkter, motsättningar, uppenbarades i olika offentligheters reaktionsmönster. Gränserna för vad som fick sägas och av vem ritades upp. Vidare klargjordes hur offentligheter och strider om litteratur också utgör beståndsdelar i ett samhälles maktstruktur och maktkamp.

Offentlighetsförändringar kan ha en avgörande inverkan på tolkning och förståelse av litterära texter över tid och hur författarskap kan återvinnas och återanvändas i en ny tid och tjäna nya syften.

Författare är själva påverkade av offentlighetsförändringar och kan ompröva sin egen självbild och sin egen roll.

Noter

1. Erik Peurell, *En författares väg. Jan Fridegård i det litterära fältet*, Hedemora 1998. Lars-Göran Malmgren, *Göran Palms LM böcker. Två industrireportage och deras mottagande*, Författarförlaget 1977.
2. Evald Palmlund, "Arbetardikt – gammal och ny", *Tiden*, 1957: 8, s. 476. Evald Palmlund var lundensisk litteraturkritiker. Han spelade en viktig roll för unga poeter som samlades i Litterära studentklubben och var en ivrig försvarare av modernismen. Skrev en avhandling om Erik Lindorm, *Väderhatt och väderflöjel. Erik Lindorm och tidningarna 1905–1924*, Lund 1981.
3. Till en del har luckorna fyllts igen med bl.a. Lars Furuland m fl, *Arbetarförfattarna och syndikalismen*, Stockholm 1991, Lars Furuland & Johan Svedjedal, *Svensk arbetarlitteratur*, Stockholm 2006. För en jämförelse mellan den tidiga socialdemokratins och kommunistpartiets kultursyn se Per Sundgren, *Kulturen och arbetarrörelsen*, Stockholm 2007.
4. Birger Norman, "Om arbetardiktens aktuella villkor", *Femtital*, 1957: 1, s. 31.
5. Svante Foerster, "Dikten och den nya verkligheten", *Upptakt*, 1954. Både Birger Norman och Svante Foerster hade nära band till arbetarrörelsens socialdemokratiska gren.
6. Se t. ex. recensioner av Gunnar Brandell, "Tunnelfasor", *Svenska Dagbladet* 29.9 1955, Åke Nordin, "Hunger och kärlek", *Morgon-Tidningen* 15.10 1955, Olof Lagercrantz, "Tre debutanter", *Dagens Nyheter* 29.9 1955.
7. Mauritz Edström, "Unga berättare 1955", *Arbetaren* 23.11 1955.
8. Kurt Salomonson arbetade själv åren 1951–1953 som gruvbyggare i Laisvallgruvan och blev då vittne till de händelser som är byggstenarna i romanens dramaturgi – förflyttningen av ett antal silikossjuka arbetare.
9. Olof Lagercrantz, "Varg mot varg", *Dagens Nyheter* 7.12 1956.

10. Sture Andersson, "Grottorna i Arjeplog", *Norrländska Socialdemokraten* 3.12 1956, misstrodde sanningshalten i romanen: "Är detta sant? Står det verkligen så till i dagens Sverige? Har boken verklighetsunderlag? Svaret måste bli nej". Signaturen S-k i *Gruvarbetaren* 1959:1, s. 22, avfärdade den som förljugen.
11. *Frihet* 1956:24–25, s.12.
12. Stig Carlson, "Ur den frostbitna verkligheten", *Frihet* 1956:24/25, s. 13.
13. I Norstedts egen klippsamling noterades 49 dagstidningsrecensioner. Periodiskt utgivna tidningar av olika slag har 30 noteringar
14. Rundabordsdebatt i *Arbetaren* 1958:51.
15. *Industria*, 1959:2.
16. Se t.ex. Albin Lind, *Fackföreningsrörelsen* 1959: 49, Sam Johansson, "Salomonsons svartsyn", *Ny Dag* 2.12 1959. Samma recension också i *Norrskensflamman* 4.12 1959.
17. Det är möjligt att rekonstruera fyra olika debatter i dagspress och rörelsepress mellan 1960 och 1962 kopplade till romanerna och Kurt Salomonsons eget inpass "Den självbelätta kolossen", *Dagens Nyheter* 29.5 1960.
18. Några viktiga bidrag i diskussionen var Göran Palm, "Den nya svenska romanen", *BLM* 1961: 6, s. 450, Per Olov Enquist, "Den svåra lojaliteten", *BLM* 1963:1, s. 25.
19. "Upprörande snobberi", *Expressen* 11.3 1959.
20. Sara Lidman, "Att bryta tystnaden", *Aftonbladet* 19.12 1969. Lidman pekade framför allt på en tystnadskultur som härskade i medierna att inte ge röst åt arbearna och deras situation. Kurt Salomonson hade råkat ut för samma tystnadens kultur i samband med *Grottorna* och den uteblivna debatten, menade hon.
21. Den s.k. trilogin utkom som tre PAN Norstedts pocketböcker under devisen Frihet, jämlikhet, broderskap 1971. Devisen används också i romanerna som ironiska kommentarer till gestaltningen av händelser och personer.
22. Maria Bergom-Larsson, "Romansvit om ett samhälle ockuperat av Bolaget", *Dagens Nyheter* 7.1. 1972.
23. "Fackligt forum", *Dala-Demokraten* 25.1 1972. Kjell Wase, *Tidningen Arbetsmiljö* 1971:10.
24. Tore Borglund, "Han avslöjade lögnen om folkhemmet", *Kvällsposten* 3.4 1972.
25. Recensioner fanns spridda över hela dagspressfältet och i vänstertidningar som *Gnistan*, *Clarté*, *Proletären* och *Folket i Bild/Kulturfront*.
26. I *Den svenska litteraturen – Från modernism till massmedial marknad*, del 3, Bonniers förlag, 1999, s. 145 presenteras Kurt Salomonson tillsammans med Folke Fridell under rubriken "Automationen och människorvärdet". Båda författarna hänförs till den äldre generationen arbetarförfattare från 30-talet och bildar slutpunkt tillsammans med Lars Ahlin. Kurt Salomonson har ett eget kapitel i Lars Furuland – Johan Svedjedal, *Svensk arbetarlitteratur*, Stockholm 2006, s. 305.
27. Se t.ex. Kurt Salomonsons bidrag "Kort översikt", *Tryckpunkter*, Stockholm 1966 och föreläsning i samband med hedersdokorat 11.10 1990, "Kropparbetet i diktens spegel".

Författarens funktioner

Gestaltningen av det litterära arbetet i *Motståndets estetik* av Peter Weiss

Lars Gustaf Andersson

Peter Weiss (1916–1982) är ett av de centrala namnen i den tyskspråkiga efterkrigslitteraturen, inte minst med den monumentala romanen *Die Ästhetik des Widerstands* som utkom i tre band 1975, 1978 och 1981. Med dokumentär bakgrund beskriver romanen några unga tyska socialisters väg från 1937 till krigsslutet. Romanen porträtterar det antinazistiska motståndet i Tyskland och i exil, det senare framför allt i Sverige. Den namnlöse jagberättaren delar många biografiska fakta med författaren Weiss, samtidigt som den kosmopolitiska konstnären med högborgerlig bakgrund stöpts om till industriarbetare och autodidakt. Detta har av Weiss och andra karakteriserats som ett slags ”önskebiografi”; så här hade hans eget liv kunnat gestalta sig om han själv hade varit arbetare.¹ De biografiska förutsättningarna har rannsakats noga av forskningen; på svensk botten finns en lättillgänglig översikt av Magnus Bergh, *Mörkrets litteratur* (1999), som sammanfattar detta spår.²

Denna biografiska bild skall här skissartat kompletteras med några reflexioner över hur det konkreta författararbetet gestaltas och problematiseras i romanen. Jette Lundbo Levy har i en essä beskrivit jagberättaren som ”en märkelig tom og anonym figur” i motsats till romanens andra gestalter:

Den anonyme fortæller er en krønikeskriver, der uvildigt og refererende nedtegner de diskussioner, de samtaler og de referater af samtaler, som han direkte eller indirekte kommer i nærheden af; han er et vidne til historien og et medium for transporterungen af den.³

Detta medium för historien är alltså en ung arbetare som engagerar sig i det antifascistiska motståndet, först i Tyskland efter Hitlers maktövertagande, därefter i Spanien där han deltar på den republikanska sidan i inbördeskri-

get, och slutligen i Sverige, där han ingår i en skuggarmé av tyskar i exil, som tillsammans med kamrater av alla nationaliteter arbetar underjordiskt. Hans berättelse blir efter hand en berättelse också om honom själv, eller snarare om hans sysselsättning: att bli författare. Han beskriver sig ibland mer vagt som en krönikör, som en skrivare i Mnemosynes tjänst, men emellanåt mer konkret som en igenkännbar arbetarförfattare av klassiskt snitt, som publicerar sig i fackförbundstidningar och ingår i arbetargemenskapen på AB Separator där han har sin dagliga gärning i den svenska exilen. Men vi får inget veta om hans egna litterära försök.

Magnus Bergh har visat hur jagberättarens projekt och Peter Weiss' roman sammansmälter när vi i vår läsning kommit till sista sidan, där Pergamonfrisen i Berlin åter betraktas, och där utopins nödvändighet formuleras.⁴ Romanens narrativa förlopp leder till krigsslutet och befrielsen från Tredje riket, men i det svårtolkade slutavsnittet i romanen skriver Weiss både om tiden efter krigsslutet och om en mer svårdaterad framtid som skulle kunna vara identisk med den tid då han skriver romanen:

Med mitt skrivande skulle jag få dem att tala. Jag skulle skriva det som de aldrig hade sagt mig. Jag skulle fråga dem det som jag aldrig hade frågat dem om. Jag skulle ge dem, de hemliga sändebuden, deras verkliga namn tillbaka.⁵

Det arbetssätt som antyds här, att föra samtal med dem som överlevt, och ibland rekonstruera samtal som aldrig förts, är identiskt med hur Weiss själv, med vetenskaplig noggrannhet, gjorde förarbetena till *Motståndets estetik*, genom läsning, genom intervjuer, genom resor, genom att samla in mängder av dokument.

Motståndets estetik är alltså till dels en fråga om att ge röst åt dem som inte hörts, att ge dem ”deras verkliga namn tillbaka”, en utmaning som rimligtvis är minsta gemensamma nämnaren i den heterogena litterära strömning som vi kallar arbetarlitteratur. Stefan Jonsson har i en essä försökt att analysera termen ”motståndets estetik”:

Det är en estetik som gör det kollektiva sinnligt fattbart, och som ger närvaro åt kollektiv som tidigare saknade plats och röst. Det är en estetik som klättrar nedåt och sällar sig till mörkrets varelser, i övertygelsen om att sanningen tillhör de dolda.⁶

För att synliggöra de dolda och ge dem sina namn tillbaka måste författaren frigöra sig från reducerande konventioner: ”Den arbetarlitteratur som vi behöver måste från första början sätta sig över varje begränsning”, säger läkaren och sexualupplysaren Max Hodann i romanens första band, i det parti som utspelar sig under slutet av spanska inbördeskriget där den namnlöse jagberättaren tagit värvning i de internationella brigaderna.⁷

Hodann är alltså en av många historiska personer som återfinns här, tillsammans med bland andra författarna Ilya Ehrenburg, Nordahl Grieg och Lise Lindbaek och den svenske kommunisten Sixten Rogeby. I vindlande långa dialogpartier diskuterar de vad kulturen har för roll i den revolutionära kampen, hur den privata moralen skall förhålla sig till den kollektiva, hur individen skall förhålla sig till partiet och inte minst återkommer de till vad litteraturen egentligen kan användas till. Vid ett tillfälle diskuterar Ilya Ehrenburg med den tyske kommunisten Arthur Iller, som här uppträder under namnet Stahlmann (ett *nom de guerre* han antog efter Stalin). Ehrenburg och några andra talar om diktarens uppgift och behovet av de poetiska visionerna:

Stahlmann hade häftigt skjutit tillbaka sin stol och rest sig. Vi är på väg till Teruel, sa han. Det avgörande slaget har börjat där. Och ni konverserar om poesins väsen. Ja, sa Ehrenburg, om ett par dagar kommer jag att vara där, och Lindbaek också, och Bredel och Grieg och många andra som skriver. Vi slåss där genom att rapportera. Och varför slåss vi, frågade han, jo därför att vi vill befria världen, dit också vår litteratur hör, från dess vanställdhet. Vi får inte låta oss förvillas vid bedömningen av de vapen som brukas i denna kamp. Låt vara att somliga inte befinner sig vid fronten, men vad de ser framför sig, vad de beskriver, de bilder av framtiden som de projicerar är ett stöd för oss, något vi kan hämta kraft ur, om vi kommer helskinnade härifrån. Vi är inte modigare än de som oinskränkt ägnar sin energi åt den inre bilden, som i sina känslor inte låter sig påverkas av de praktiska fordringar som står i förgrunden för oss. Utan oss, ropade Stahlmann, är de hjälplösa, förlorade. Och vi, svarade Ehrenburg, vore ingenting utan dem.⁸

Här iscensätter Peter Weiss en av sina återkommande frågeställningar, är litteraturen ett medel för befrielse, eller ett mål? Hans svar är dialektiskt, *både och*; genomgående pläderar han för litteraturen som kunskapsform och ett utrymme för allt det motsägelsefulla vi bär med oss som individer och kollektiv. Litteraturen och estetiken är en del av motståndet men är också det som skall uppnås genom motståndet. Irene Heidelberger-Leonard menar att denna inre dialektik i författarskapet ibland blir så problematisk

att den är "ein Krieg zwischen zwei Seelen" och menar att den också omfattar Weiss' idéer om författarens politiska roll.⁹

Jagberättarens utveckling kan följas genom romanen. Under det narrativa förloppet antar han rollen som krönikör, den som skall skriva historien om motståndet mot fascismen och som skall minnas alla de stupade, alla de offrade. Han resonerar med jämna mellanrum om vad detta uppdrag innebär. Innan han kommit till Sverige – där väsentliga partier av romanen utspelar sig – och fortfarande befinner sig i Spanien, har han anledning att reflektera över författarkallet:

Under sommarmånaderna [...] stadgade sig inom mig en grundval för det som jag, utan att ännu kunna ge det något exakt namn, betraktade som mitt framtida arbete. Vad som inställt sig var bara en klangfärg som gjorde att det tycktes mig möjligt att ge uttryck för alla tankar och erfarenheter.¹⁰

Det är uppenbart att författandet främst har med *de kollektiva* erfarenheterna att göra:

Det som höll på att växa fram i mig hade förmedlats till mig genom de människor som, i ständig växling, kom mig nära. Deras röster, uttrycket i deras ansikten, ibland bara en gest, en kort anmärkning, deras sätt att uthärda sin smärta, övergången från svaghet till tillförsikt, den hållning som präglade var och en, det material som låg i dem, ofta bundet, och långsamt kom till synes, spred sig från den ene till den andra, allt detta fogades samman till en väv som redan bar sin fulländning inom sig.¹¹

Här finns en kontinuerlig reflexion över latensen, det är som om allt ligger under ytan och bara väntar på att befrias; författandet blir ett hantverk som erbjuder denna befrielse. Detta korresponderar med romanens ofta uppmärksammade fiktionsbrott, vilka tycks hämtade från den surrealistiska tradition där den unge Weiss hade sin skolning. Några exempel är när jagberättaren möter sin far i romanens första del och fadern framträder genom att bryta sig fram ur ett golv, och när Karin Boye återkommer efter sin död i inledningen till romanens tredje band, och stiger upp ur jorden.¹²

Men författandet är inte en enkel befrielse av det latent. Ibland anfäktas berättaren av tvivel, framför allt när uppgiften ter sig honom övermäktig. "Hur skulle jag någonsin kunna skriva om allt detta" klagar han flera gånger.¹³ Tidigt i framställningen inser han att han framför allt måste undvika förenklingen:

Formen måste bli monstruös, måste komma att framkalla svindel. Den skulle låta förnimma hur otillfredsställande redan beskrivningen av den kortaste vägsträcka vore, genom att varje vald riktning röjde sin mångtydighet.¹⁴

Den monstruösa form jagberättaren diskuterar realiserar av Peter Weiss själv när han låter romanen bli så omfångsrik. Den är ju närmare tusen sidor lång, bestående av täta, kompakta texttytor utan styckeindelningar. Nästan varje resonemang speglas i sin motsats eller blir den associativa bryggan till ett helt annat ämne, framställt ur ett nytt perspektiv.

I romanens inledande avsnitt sägs det:

Och liksom vårt politiska ställningstagande var sammansatt av brottstycken, dissonanser, hypoteser, resolutioner och paroller och bars upp av en övertygelse som kom ur våra egna livserfarenheter, så kunde inte heller konsten definieras utan att vi tog med dess pendlingar, brytningar och antagonismer i räkningen. Skars det motsägelsefulla bort från den, så återstod bara en livlös stump.¹⁵

Genom romanen finns alltså en plaidoyer för modernismens konventionsbrytande framställningsformer, samtidigt som dokumentets status hålls högt. Vad den namnlösa jagberättaren tycks sträva efter är en episk form som låter motsägelser och dissonanser ljuda, samtidigt som den hela tiden relaterar till en föreställning om en dokumenterad verklighet. Denna hans strävan är analog med vad Peter Weiss själv gör i romanen, och vad han tidigare gjort i sin dramatik.

Ett spår man skulle kunna följas i romanen är hur jagberättaren sedan förhåller sig till några olika författarmodeller, där Bertolt Brecht i sin svenska exil är ett exempel, och Karin Boye – som jagberättaren umgås med strax före hennes självmord – är ett annat. Brecht står för det intellektuella arbetet som en kollektiv verkstad, där uppdrag fördelas på flera händer, och där faktasamlandet är en central uppgift (något som påminner starkt om hur Weiss själv arbetade med sina texter).¹⁶ Karin Boye representerar den ensamma författaren, snarare knuten till det romantiska författari-dealet som realiserar en individuell utopi i harnesk mot omvärlden (något som också kan relateras till Weiss, särskilt i hans ungdomsår).

Jagberättaren slungas mellan de olika positionerna – mellan den brechtska kollektivverkstaden och den boyeska ensamheten – och så sker också med läsaren som i en och samma roman kan läsa pedantiskt noggranna återgivning av olika historiska förlopp och drömlika avsnitt där tid och rum upphävs.

En av de mytologiska gestalter som jagberättaren och inte minst hans två kamrater Coppi och Heilmann återkommer till är Herakles, från romanens första sida till den sista. Herakles kom under en av sina vandringar till den grekiska utposten Hemeroskopeion, möjligtvis identisk med dagens Denia i Spanien, som spelar en viss roll i romanen. Jagberättaren utreder namnets etymologi och säger att ingen plats på den iberiska östkusten bättre svarar mot namnet ”Hemeroskopeion, utsiktspunkten mot den kommande dagen”.¹⁷ Han låter sedan det mytologiska ortnamnet bli en majeutisk term när han beskriver sina försök att tillägna sig konst och litteratur: ”Vid kraftmätningen med förgängligheten upprättades konturerna av positioner, observationsplatser, ett hemeroskopeion upprättades och befästes”.¹⁸

Motståndets estetik anvisar alltså en förståelse av kulturen just som ett hemeroskopeion, ett utkikstorn mot det kommande, *mot det ännu icke realiserade*.

”Den arbetarlitteratur som vi behöver måste från första början sätta sig över varje begränsning” sade alltså Max Hodann. *Motståndets estetik* blir ett förkroppsligande av denna nya arbetarlitteratur, och den roman som berättarjaget skriver blir identisk med den roman som Peter Weiss skrev. Romanen blir i någon mening en roman om sig själv, men mer väsentligt är att den blir ett experiment, ett försök att efter modernismens erfarenheter skriva en kollektivroman som griper efter totaliteten i det historiska skeendet, och i sin mångtydighet – och i sin mångfald av röster – ger utrymme för frågor om vad litteraturen egentligen kan göra åt oss. Den komplicerade växlingen mellan berättarperspektiven accentuerar formmässigt en innehållslig problematik som är central för all diktning som ställer sig i motståndets tjänst:

Den nutid som alltid ledsagade mig skulle plötsligt hålla upp för mig det förflutnas oåterkallelighet, ställa mig inför frågan om det med inlevelsens hjälp rekapitulerade hade kunnat täcka det genomlevda, om den av senare insikter präglade återblicken överhuvudtaget fortfarande svarade mot de ursprungliga situationerna.¹⁹

Det är frågor av detta slag som gör *Motståndets estetik* användbar. Den innebär i ett biografiskt perspektiv slutet på Peter Weiss’ författargärning, men kan också – som exemplen förhoppningsvis har visat – ses som *inledningen* till något, som ”en utsiktspunkt mot den kommande dagen”.

Noter

1. Burkhardt Lindner, "Between Pergamon and Plötzensee. Another Way of Depicting the Course of Events. An Interview with Peter Weiss", *New German Critique*, 30 (1983), s. 107–126.
2. Magnus Bergh, *Mörkrets litteratur. Peter Weiss i Motståndets estetik*, Stockholm 1999; Magnus Bergh, "Die Kristalle von Peter Weiss. Ein verborgenes Muster in der 'Ästhetik des Widerstands' und in den autobiographischen Texten", *Peter Weiss Jahrbuch* 12 (2003), s. 59–71. I den ymniga tyskspråkiga forskningen har ämnet behandlats av bland andra Beat Mazenauer i "Konstruktion und Wirklichkeit. Anmerkungen zur autobiographischen Wahrhaftigkeit bei Peter Weiss", *Peter Weiss Jahrbuch* 2 (1993), s. 41–50. Forskningarna om *Die Ästhetik des Widerstands* är omfattande. Några goda exempel: *Ästhetik, Revolte und Widerstand im Werk von Peter Weiss*, red. Beat Mazenauer & Severin Perrig, Mannenberg 1990; *Widerstand wahrnehmen. Dokumente eines Dialogs mit Peter Weiss*, red. Jens-F. Dwars, Dieter Strützel, Matias Mieth, Köln 1993; *Diese bebende kühne zähe Hoffnung. 25 Jahre Peter Weiss Die Ästhetik des Widerstands*, red. Arnd Beise, Jens Birkmeyer, Michael Hofmann, St. Ingbert 2008.
3. Jette Lundbo Levy, *Modstandens figurer. Fiktion, historie og køn*, Charlottenlund 1987, s. 38 f.
4. Bergh, s. 31–32.
5. Peter Weiss, *Motståndets estetik. Roman*, Stockholm 2006, s. 999 f.
6. Stefan Jonsson, *Rapport från sopornas planet*, Stockholm 2010, s. 289 f.
7. Weiss, s. 285.
8. Weiss, s. 278.
9. Irene Heidelberger-Leonard, "Die Zwei Seelen von Peter Weiss. Zur 'Rekonvaleszenz'", *Peter Weiss. Neue Fragen an alte Texte*, red. Irene Heidelberger-Leonard, Opladen 1994, s. 15–24.
10. Weiss, s. 319.
11. Weiss, s. 320.
12. Lars Gustaf Andersson, "Peter Weiss och minnesmaskinen. Motståndets estetik", *Theorier om verklig diktning. En festskrift till Per Erik Ljung*, red. Birger Hedén m.fl., Lund 2008, s. 263–277.
13. Weiss, s. 755.
14. Weiss, s. 140.
15. Weiss, s. 84.
16. Gudrun Klatt, "Korrespondenz und Widerspruch – Brecht bei Peter Weiss", "*Ästhetik des Widerstands*". *Erfahrungen mit dem Roman von Peter Weiss*, red. Norbert Krenzlin Berlin 1987, s. 135–153; Rainer Barbey, "Produktionsästhetik im Widerstandsroman von Peter Weiss", *Peter Weiss Jahrbuch* 18 (2009), s. 161–171.
17. Weiss, s. 341.
18. Weiss, s. 365.
19. Weiss, s. 994.

Barnet i nordisk arbejderlitteratur

Nu og før

Anker Gemzøe

Tese

I mit oplæg vil jeg hævde den tese, at *barnet* – ikke mindst i den fase, hvor overgangen til voksenlivet begynder at trænge sig på i krop og bevidsthed – er et af de vigtigste motiver i nordisk arbejderlitteratur. Barndommen er et centralt motiv i litteraturen som helhed og på ingen måde reserveret til det, vi kan afgrænse som arbejderlitteratur. Alligevel vil jeg pege på særlige – problematiske, dramatiske – momenter i en proletarisk opvækst, der lader dette motiv med en specielt tiltrækkende og frastødende magnetisme. Hertil kommer det komplicerede forhold mellem at have oplevet en sådan opvækst og at kunne skrive godt om den. Endelig formoder jeg, at den historiske optik, der er udviklet i tilknytning til arbejderbevægelsen, giver blik for de sammenhænge mellem personlig og historisk forandring, som kan forekomme i historiske tærskelsituationer.

For at vise barneskildringens aktuelle betydning i nordisk arbejderlitteratur vil jeg tage udgangspunkt i den norske forfatter Per Pettersons værk, nærmere bestemt i de to værker, der indleder den selvbiografisk influerede novelle- og romanserie med Arvid Jansen som gennemgående person, forfatterskabets rygrad. Tilsammen kan romanserien siges at udgøre én stor 'selvbiografisk, proletarisk dannelses- og slægtsroman'.¹ Her er et eksempel på, at arbejderlitteratur også i dag kan opnå vid anerkendelse og international udbredelse. Per Petterson er oversat til over 40 sprog og har modtaget en regn af priser. At forfatterskabet på flere måder er eksemplarisk, vil jeg vise ved at sætte det ind i samtidige og historiske kontekster.

Uden sko og chokolade

”En mann uten sko” er den første novelle i Per Pettersons debutbog, novellesamlingen *Aske i munnen, sand i skoa* (1987), der i alt rummer ti korte,

kondenserede noveller. Den 6-årige Arvid lever med sine forældre og sin storesøster Gry i en arbejderforstaden Veitvet i Oslos østkant. Ud fra Arvids barnslige synsvinkel berettes der om farens (*fatterns*) deroute. Barnets blik motiverer en surreal realisme, hvor fatterns ansigt, som Arvid normalt elsker at se på, pludselig kan tage sig ud som en furet sten i skoven: ”Det er klart en kan bli litt urolig når en ser på faren sin og plutselig er det en diger sten der hvor hue skulle vært!”²

Fattern var faglært skoarbejder og i færd med at gøre karriere, da den norske skoindustri gik ned. Et job i Odense, Danmark, holdt han kun til et halvt år. Så var han hjemme igen, hvor hans bror, den dovne og bedreviddende Rolf, skaffede ham et kedeligt job på tandbørstefabrikken Jordan. Arvid er ikke meget for tandbørster, der bare gør det besværligt for børn, når de skal i seng.

Nu vil faren ikke så meget som høre om sko mere. Han smider alle læderruller og skoprøver ud, som han før gjorde mange forsøg med, og brænder sine gamle læster:

– Jaja, Arvid, sagde fattern med en litt stygg latter og ansigtet hans så akkurat ut som en en stein, – nå er jeg en mann uten sko!

– Jeg veit det, sa Arvid og myste, – nå er du en mann med tannbørster!

Og enda han bare var en meter og femten høy og ganske spinkel, var stemmen hans så tung av forakt at fattern først stirra på han og så gikk han ut på kjøkkenet og smelte igjen døra.³

Med samme hoved- og synsvinkelperson og udviklingen, fra Arvid er seks, til han er otte, har denne short story-cyclus megen lighed med en punktro-man: en kondenseret, hullet følge af fortællinger, en mosaik af fragmenter, men alligevel med en romanagtig sammenhæng. I den anvendte udgivelse betegner forlaget Oktober, der åbenbart har svært ved at bestemme sig, bogen som roman på titelbladet og som novellesamling i bagsideteksten.

Vi kommer altså med Arvids sanser tæt på hans nærmeste familie, særlig hans forældre. Mellem dem er mange spændinger. Den danskfødte mors forhold til den noget ældre far er kritisk og problematisk, uden at Arvid er i stand til at forstå, hvorfor det er sådan. Og det er ikke bare *hans* karriere, der har taget en tur nedad. Det fremgår af novellen, der skildrer muttern ”Som en tiger i bur”:

Hun hadde jobba på Freia, og det var gode dager, for det var ingen som kunne nekte for at en del sjokolade fant veien fra Grünerløkka til Veitvet. Men alt som er godt skal ta slutt, nå vaska hun musikkskolen om kvelden og det var jo ikke helt det samme. En gang Arvid fikk være med hende enda det var seint, leita han etter ting hun kunne ta med seg hjem, men noteark var ikke mye å bli feit av og pianoene var for tunge.⁴

Forældrenes idelige skænderier tager for Arvid form af stemmer, der – selstændiggjort som Eliots gule tåge⁵ – glider ud under køkkendøren, hen ad stuens slidte tæppe og op ad trapperne, hvor de sliber sig blanke og skarpe på vejen: ”Da satt han øverst i trappa og kjente stemmene skrense mot kroppen.”⁶ Dernæst bliver der knaldet en tallerken, og muttern styrter ud iført regntøj og bevæbnet med en pakke cigaretter. Arvid vækker storesøsteren Gry med den alarmerende besked: ”Muttern skal gå tur igjen.”⁷ Moren er godt træt af sit liv og ønsker desperat en vending til noget bedre. Som overtone klinger desperationen med, da det siden fortælles, at hun har forstand på Elvis, at hun kan alle hans numre udenad, ”og hver morra sang hun ”It’s now or never” på badet.”⁸

Den utrygge, spændte atmosfære sætter sig i den hypersensible Arvid som angst. Han bliver ved med at tisse i sengen, drømmer om slanger og krokodiller, der vil æde ham, og om, at huset bliver fyldt med aske, og at han selv har aske i munden. I tiden fra seks til godt otteårs-alderen gør han vigtige erfaringer og udvider afgørende sin forståelse af verdenen. Døden kommer tæt på under en ferie i sommerhuset, et vigtigt mødested for fatterns norske familie, hvor de hører, at bedstefaren er død. Den dag, han skal begraves, finder Arvid en syg dompap, som fattern må slå ihjel, og hører, at kongen er død. Da fattern er med til at bære kisten ud, forestiller Arvid sig, at det er fattern, der ligger i den, og ham selv, der bærer. Men han ender med at trøste sig med, at skønt dompappen, kongen og bedstefaren er døde, er hans far og han selv levende.

Han gør også stærke sociale erfaringer med en fortrukken nabo. Vi følger hans fiaskoer og succeser blandt kammeraterne. Han bliver mobbet, da han ikke vil indrømme, at mennesker må bolle ligesom dyr for at få børn. Han er lille og mørk modsat resten af familien og en skuffelse for fattern, da han vil træne ham som bokser, hvad han selv har været som ung før krigen. Til gengæld får Arvid anseelse som Dødshopperen, da han, lille og adræt, kan springe ned højere oppe fra end nogen anden. Hans lidenhed

gør også, at han kan komme ind i en forladt lade, fyldt med indsamlede aviser og blade. Men da han skal hente frække blade for en ældre dreng, er han ved at komme til skade, da laden netop er tømt og ved at blive revet ned.

Jævnside erfaringerne med døden, samfundet og kønnet udvikler hans forhold til sproget sig. Foruden at levendegøre sproget ved personificeringer viser Per Petterson dets materialitet og sansbarhed for Arvid gennem en raffineret brug af versaler, der giver spænding og tyngde til ord som KRIGEN og sætninger som BARE GRISE PULER!

Erfaringerne virker dobbelt. De er ikke blot udviklende, men kan også virke lammende på Arvid. Da den angst, han har oplevet i familiesfæren, bliver forstørret til et skæbnesvangert storpolitisk format med Cuba-krisen i 1962, reagerer han igen oversensibelt, går hjem i seng og vil ikke stå op – en tilstand, han først kommer ud af, da moren får gennemtrumfet, at han kommer til psykolog.

Alligevel bliver det i bogens sidste fortælling klart, hvor meget der er sket med Arvid. I dette afsluttende toppunkt af skandaler ud af hele bogens overflod af pinligheder, er Arvid med sin far og onkel ude i familiens sommerhus hvor der viser sig at have været indbrud. Bragt ud af fatning både af det og bedstefarens nylige død drikker brødrene sig fulde, og mange års indbyrdes jalousi og bitterhed slår ud i lys lue. Onkel Rolf er tarvelig nok til at inddrage Arvid ved at drille ham med, at hans far ikke er sikker på, at han er far til *ham* – faren var nok en italiensk håndværker. Arvids reaktioner viser flere dimensioner af sin modning. En udvidet menneskelig dømmekraft lader ham forstå, at fattern ikke så entydigt, som han før har troet, har retten og klogskaben på sin side i forhold til sin ucharmerende bror. Mod begge formår Arvid at hævde sin identitet og samtidig demonstrere, hvor slagkraftigt han behersker sproget: ” – JEG Æ’KKE ITALIENER! skreik Arvid. JEG ER NORSK! JEG SNAKKER NORSK OG DERE ER DRITA FULLE, TROR DERE IKKE JEG SKJØNNER DET?”⁹ Endelig kan Arvid redde fattern op fra hans pinlige skibbrud med den rådne kano, der er en overvurderet arv efter bedstefaren (hvis image også er krakeleret). Arvid kan nu vise sin far overbærenhed og ligefrem trøste ham, som man trøster et barn. Rollerne er effektivt vendt om.

Som det er fremgået, får vi, uløseligt sammenvævet med Arvids erfaringsdannende interaktion med en foranderlig omverden, udbredt et fysisk og mentalt kort over familien, slægten, vennerne, naboerne, kvarteret – hele arbejderforstaden. Gennem en kondenseret realisme, udvidet med surrealistiske og modernistisk sprogbevidste indslag, får vi et indforstået-kritisk billede af en arbejderkultur med menneskelige kvaliteter såvel som svagheder; med en lammende, skræmmende lukkethed, men også med en synsvinkelperson, der kun midlertidigt lader sig slå ud af barske erfaringer. Arvid udvikler sig og begynder at kunne se sin verden både inde- og udefra.

Italiener i Danmark¹⁰

Arvids historie fortsætter og tager nye drejninger i *Ekkoland*. Denne lille roman er opbygget i tolv nummererede kapitler med markante overskrifter, der minder om titlerne på de 10 kortfortællinger, der som omtalt udgør den foregående novellesamling. Hvert kapitel er en kondenseret, pointeret short story, bygget op omkring en markant situation, en begivenhed, et skred i den 12-årige Arvids oplevelse af verden.

Titlen gengiver den danske lyriker Paul la Cours betegnelse for Jylland i digtet "Hjemland", hvis første strofe er anført som bogens motto. Romanen foregår i Nordjylland, i og omkring Frederikshavn. Det er ekkolandet i Per Pettersons forfatterskab, hans barndoms spormættede erindringssted. Skiftet og kontrasten mellem de to lande er vigtigt hos Per Petterson. Og det er jo ikke blot en modstilling mellem nationer, men også mellem regioner og kulturer: en arbejderforstad i hovedstaden Oslo over for provinsbyen Frederikshavn og den særegne nordjyske natur.

Som arbejderlitteratur fortsætter og uddyber bogen skildringen af en drengs opvækst i en arbejderfamilie. Romanen er fortalt i tredje person med Arvid som synsvinkelperson. Vi ser, hører og føler med Arvids sans- og føleapparat. Det begrænser udsynet, lader en del stå dunkelt og tvinger ofte læseren til at tolke mere og anderledes på tingene, end Arvid formår. Stilistisk lægger den barnlige synsvinkel op til en fremstilling med intense sansninger, emotioner og erkendelsesskred, men koncentreret, lavmælt og yderst konkret. Skønt Arvid er nærmest oversensibel, yderst belæst for sin alder og velbegavet, er der ofte et enerverende gab mellem stærke,

komplekse følelser og umiddelbar formåen til at forstå og udtrykke dem, mellem overvældende liv og et sprog, der spændes til bristepunktet, men kun lader følelserne få et besynderligt og destruktivt afløb i handling.

Mens Arvid i debutbogen fremstod som ubevidst medlem af en lukket kultur, skildrer *Ekkoland* en begyndende politisk bevidstgørelse. Den indebærer en kulturel åbning og relativisering, en *internationalisme* nedefra og indefra, ud fra erfaring med flere kulturer og tilegnelse af slægtshistorien. Mødet med mutterns anderledes, småborgerligt prægede danske familie kaster lys tilbage over arbejderkulturen i Oslos østlige forstæder. Samtidig rummer netop mutterns familie (hun er selv både mere oprørske og mere intellektuel end fattern) oprørske proletariske identifikationsfigurer for Arvid.

I første kapitel, i en samtale med en tilfældig fremmed på færgen undervejs til Danmark, erklærer Arvid sig som italiener. For den fremmede er det uforståeligt, men fortælleren giver os baggrunden i et tilbagegreb. Arvids forfar Bruno Angelini kom til Danmark som italiensk broarbejder ved opførelsen af jernbanebroen i Aalborg 1874–79. Bagefter blev han i landet, mødte en dansk pige i Frederikshavn og blev fisker. Arvid er mørk, har oplevet at blive opfattet som et adopteret sydlandsk barn og identificerer sig med Bruno:

I hver generasjon etter han var der alltid én italiener [...] Og han tenkte, en må ikke være norsk, en kan være noe annet, et annet sted enn i Oslo. En kan være italiener i Danmark. En kan gå ut av seg sjølv og være hva en vil og da er der ingen som kan nå deg. Ikke alle tørte det, men Arvid tørte og ingenting av dette kunne mannen i hatt og frakk forstå.¹¹

Arvids tanker og optræden her dialogiserer med hans før omtalte reaktion på anklagen om italienskhed i *Aske i munnen, sand i skoa*. Mens han da bekræftede sin norskhed, hævder han her en internationalisme fra neden. Arvids *flerdobbelte* nationale baggrund giver ham en følelse af at tilhøre en international arbejderhistorie – sammen med en eksistentiel oplevelse af frihed – til at *vælge* at være hvad og hvem, man vil, hvis man tør. Men blandet med en negativ følelse af fremmedhed, en vished om ikke at blive forstået, der ytrer sig som en forsvarsberedt sårbarhed, dækket gennem en indre pansring: ”da er der ingen som kan nå deg.”

Den positive identifikation med den mørke, oprørske afviger udvides i løbet af sommeren til Jesper, morens elskede, alt for tidligt døde bror, venstreradikal typograf, modstandskæmper under krigen med efterfølgende eventyrligt ophold i Marokko. Jesper var sin generations italiener og får et kapitel i *Ekkoland*. I *Til Sibir* bliver han den anden hovedperson ved siden af moren.

I løbet af bogen skærpes Arvids blik for de voksende familiespændinger (især mellem muttern og fattern) og dermed hans følelse af fremmedhed og indre panik. Det skyldes gnidningerne, når familien klumpes sammen i gæsteværelser og siden i det lille beklumrede sommerhus. Medvirkende er også Arvids voksende kendskab til mutterns belastede fortid og familiebaggrund – og den vældige ekspansion i hans forståelse af store magter som samfundet, litteraturen, kønnet og døden.

På vej til deres nyerhvervede sommerhus kommer familien Jansen ind omkring byens velhaverkvarter. Det minder Arvid og Gry om den søndag, da ungerne fra boligblokken i Veitvet af en lokal ildsjæl fik en studietur i klassebevidsthed op i et af Oslos rigmandskvarterer – med moralen: ”Kunsten, sa han, – er å alltid vite at de er her og samtidig leve livet som om de ikke fantes.”¹² Synet af det beskedne sommerhus understreger bevidstheden om familiens underprivilegerede status.

De mange bøger, Arvid læser under opholdet, giver ham orientering også i dansk litteratur, et udblik på tværs af landegrænser og sprog – og udvikler hans forståelse af samfundet. En af de vigtigste bøger er Martin Andersen Nexø's *Pelle Erobreren*, der står i bedsteforældrenes hjem, og som også bliver læst af bedstefaren – ellers består bogsamlingen af bedstemorens religiøse bøger. Arvid foregriber en senere, bredere interesse for dette værk i Norge. *Pelle Erobreren* blev i 1970'erne livligt diskuteret i AKPml-pressen,¹³ således af Dag Solstad i artiklen ”Tilbake til *Pelle Erobreren*”. Nexø's forfatterskab er vigtigt for Per Petterson og tages igen op i *Til Sibir*.

De religiøse bøger skærper Arvids tidligt udviklede ideologikritiske sans for stereotype litterære formler og moraler. Litterær mistænksomhed slår ud i lys lue, da Arvid med uret beskylder sin bedstefar for at have tyvstjålet det, han fortæller om sine trængsler som hyrdedreng, fra *Pelle Erobreren*. Scenen røber, hvor overudviklet Arvids fiktionsbevidsthed er, hvor presset han er – og hvorledes han også har en rem af den strengt religiøse

bedstemors hud, af hendes hårdhed og fanatisme. I scenen ligger dermed en foregribende kritisk forståelse af noget af det, som siden skal føre Arvid til AKPml.

Ekkoland er desuden en stærk beretning om mødet med kønsbevidsthed og erotik i den tidlige pubertet. At dette møde må virke særlig stærkt i Arvids tilfælde, har at gøre med de bornerte sider af den norske arbejderkultur, der er hans baggrund. Her er direkte udtryk for ømme følelser sjældne og socialt tabuiserede. Arvid husker, hvorledes en nabokone var overbevist om, at moren havde været fuld, eftersom hun havde givet sin mand et kram ude på trappen. Det syntes Arvid også var ”litt rart han òg, for han hadde aldrig sett noen der i rekkehuset klemme hverandre.”¹⁴

Ekkoland er ligesom *Aske i munnen, sand i skoa* arbejderlitteratur efter alle kriterier og genopliver – i sig selv og som led i en bogsuite – en hovedgenre i nordisk arbejderlitteratur: den selvbiografisk baserede dannelses- og slægtsroman med fokus på barnets verden, udvikling og erfaringsdannelse.

Nære og fjernere nordiske slægtninge

Forbløffende mange nyere norske romaner rummer samme grundtræk som hos Per Petterson: skildring af proletarisk opvækst, nærmere bestemt overgangsårene op til og først i puberteten, stedfæstelsen i et arbejderkvarter og tidsfæstelsen til de historiske overgangsår fra sidst i 1950’erne til engang i 1970’erne. Tove Nilsens *Skyskraperengler* (1982) beretter med indlevelse, humor og skarp realisme om den 11-årige Toves barske og blandede erfaringer i året 1959 i det nybyggede højhuskvarter Bøler i det østlige Oslo – siden fulgt op med romanerne *Skyskrapersommer* (1996), *G for Georg* (1997).

Lars Saabye Christensen ligger med historien om en sygdomsramt 11-årig dreng, søn af en kranfører og hovedperson i *Herman* (1988), inden for samme sociale, aldersmæssige og historiske koordinater. Det gør ligeledes Jan Kjærstads fortællinger om Jonas Vergelands opvækst i arbejderkvarteret Grorud (nabokvarter til Veitvet) i trilogien *Forførelsen* (1993), *Erobreren* (1996) og *Oppdageren* (1999). Skildringen af den 10-årige Jonas’ oplevelse af Sankt Hansaften på Grorud er på mange planer væsentlig i *Forførelsen* og hele trilogien. I kapitlerne ”Det tabte paradys” og ”Jugger-

naut”, hvis indre modstrid viser den ambivalente historiske vurdering af de afgørende forandringer, der skete med arbejderkulturen og de nordiske velfærdssamfund i disse år, koncentreret symbolsk en kulmination af et folkeligt fællesskab og barnet, der bliver kørt over af udviklingen (personificeret af en kolossal lastbil). Indlagt er en indforstået henvisning til forgængeren Tove Nilsens lige så symbolsk ladede beretning om Sankt Hansaften på Bøler i slutningen på *Skyskraperengler*.

Traditionen genoptages i Roy Jacobsens *Vidunderbarn* (2009), som fortæller om alt det, der i 1961 sker i for den 11-årige Finn. Han bor alene med sin mor i Årvoll (samme Oslo-kant som Bøler, nabokvarter til Veitvet og Grorud) og er som Saabye Christensens Herman søn af en kranfører, der i dette tilfælde har forladt mor og søn. Den lille familie kommer i krise, da den pludselig bliver forøget med Finns hidtil ukendte halvsøster, der er forsynet noget så besynderligt som ”en slags bruksanvisning”.¹⁵ Hovedindholdet er en stærk medicinering, som hun er blevet afhængig af. Hendes mor er stofmisbruger.

I alle disse fortællinger paralleliseres personlig og historisk udvikling (som det allerede skete i stort format i Martin Andersen Nexø's *Pelle Erobreren*). De nye norske romaner gennemfører tilsammen en sensibel registrering og retrospektiv tolkning af dramatiske faser i arbejderbørns overgang til voksenlivet, en storstilet kortlægning af det afgørende historiske vandskel omkring 1960 – de nordiske arbejderbevægelses/velfærdssamfunds kulmination, men med krisetegn set i tilbageblik – og en minutiøs folkloristisk egnsbeskrivelse af hver plet i de nye arbejderkvarterer i Oslos østkant (Bøler, Veitvet, Grorud og Årvoll).

Som spredte eksempler på proletariske barneskildringer i andre nordiske lande vil jeg henvise til islændingen Einar Már Guðmundssons stilistisk flimrende og glimrende drengeroman *Ridderne af den runde trappe* (1982). En anden form for grotesk overskud rummer Mikael Niemis roman *Populärmusik från Vittula* (2000) om Mattis opvækst gennem 1960'erne og 1970'erne i den nordsvenske by Pajala på grænsen til Finland. Den ambivalente humor, blandingen af solidarisk indlevelse og kritisk-satirisk distance, der er fælles for alle de her omhandlede bøger, er hos Niemi sat på spidsen gennem hans pointerede brug af en drastisk mundtlig fortælletradition med baggrund i *meänkieli* (tornedalsfinska).

I Danmark har arbejderlitteraturen i årtierne efter 1970'erne mest taget enten en rædselsrealistisk/slumnaturalistisk retning (i værker af Jens Martin Eriksen, fx romanen *Memoire* (1992) eller en nihilistisk ironisk retning med et sort satirisk opgør med alle ideologier i Bent Vinn Nielsens tidlige forfatterskab. Efter årtusindskiftet er der imidlertid kommet en bølge af selvbiografisk baserede dannelses-, slægts- og hjemstavnsromaner med vægt på barnets og den unges oplevelse af verden: Mortens Ramsland *Hundehoved* (2005), Helle Helles *Rødby-Puttgarten* (2005), Jens Smærup Sørensens *Mærkedage* (2007), Kim Blæsbjergs *Rådhusklatreren*, Knud Romers *Den som blinker er bange for døden* (2006), Katrine Marie Guldagers *En plads i historien* og flere romaner af Hans Otto Jørgensen og Erling Jepsen. Ikke alle har relation til arbejderlitteratur, men subgenren selvbiografisk-historisk barneskildring kunne forventes at ligge godt for fornyet arbejderlitteratur – og har faktisk gjort det.

Omkring 2000 tog også Bent Vinn Nielsens forfatterskab en drejning, der åbnede mere for sympatisk indlevelse – uden at give afkald på kendetegn som det udfordrende ironiske spil med fortællerstemmer og den ætsende satire (inklusive populistiske idiosynkrasier). Vinn Nielsen er opvokset i en arbejderfamilie i landsbyen Gl. Sulsted nord for Aalborg, og hans fortællinger er, som hos Petterson, ofte stedfæstet til Nordjylland. Tættest på i tone og problematik kommer erindringsromanen *Labyrintbyen* (2003). Men romaner som *En skidt knægt* (1998) og *Godheden selv* (2000) og ungdomsfortællinger som *Fru Ingvarsens chatol* (2002) og *Elegante damer* (2003) rummer også proletariske barne- og ungdomsskildringer med mange berøringspunkter til de øvrige, ovennævnte nordiske eksempler. En kvindelig pendant i flere henseender er Helle Helles *Rødby-Puttgarten* (2005). Videre må fremhæves aspekter af Morten Ramslands norsk-danske slægtsroman *Hundehoved* (2005). Især vil jeg dog pege på den efterfølgende roman *Sumobrødre* (2010) med dens fremragende skildring af den barske børneverden i en odenseansk arbejderforstad. Romanens jegfortæller har omtrent samme alder og anlæg, som Pettersons Arvid i har i *Ekkoland*, som Nilsens Tove, Saaby Christensens Herman, Kjærstads Jonas og Jacobsens Finn.

Den selvbiografiske barndomsskildring som arbejderlitterær tradition

Nede i Skaktens fugtige Bund var der fuldt af legende Unger. De hang i det nederste af Træværket, gik trallende rundt om Stolperne med et Fedtebrød i Haanden, eller sad plat ned og skurede sig frem på den klæbrige Stenbro. Luften hang raa og klam som i en gammel Brønd, og havde lagt tidlig Rust over de smaa Stemmer og fyldt Ansigterne med Kirtelsaar; men henne fra Tøndegangen ud til Gyden kom varme Pust og Duft af blomstrende Trær – helt omme fra Volden.¹⁶

Med en suggestiv skildring af legende børn begynder Tredie Bog – *Den store Kamp* – af Martin Andersen Nexøs firebindsroman *Pelle Erobreren* (1906-10). De to første bøger – *Barndom og Læreaar* – udspillede sig jo i en barndoms- og pubertetsverden, nu skulle vi i gang med manddommen. Alligevel er det børnenes verden, der åbner også denne bog. Og i stedet for at benytte en grå, trist og pegefingeragtig realisme skildrer resten af åbningskapitlet en eventyrverden. Nøden, elendigheden er til at tage og føle på, men bliver overlejret af drøm og fantasi – et vidnesbyrd om Nexøs kærlighed til den menneskelige formåen under selv de værste omstændigheder gennem længsel og fantasi at skabe sig en utopi om en bedre verden. I barndommens lilleverden bliver alle den mægtige bogs ledemotiver slået kosmisk an.

Den selvbiografisk baserede barneskildring danner rygraden i dette spor-sættende forfatterskab, fra ”Flyvende Sommer” og talrige andre noveller til *Ditte Menneskebarn* (1917–21) og til fire binds erindringsværket fra 1930’erne (*Et lille Kræ, Under aaben Himmel, For Lud og koldt Vand og Vejs Ende*). Men samme motiv og prosagenre trækker et hovedspor gennem nordisk arbejderlitteratur. Lad mig blot minde om alle tretitalisterne, guldalderen i svensk arbejderlitteratur, om hovedværker som Ivar Lo-Johanssons *Godnatt, jord* (1933), Harry Martinsons *Nässlorna blomma* (1935), Eyvind Johnsons *Romanen om Olof* (1934–37) og Moa Martinsons *Mor gifter sig* (1936) med efterfølgere. Til slut vil jeg nævne den dansk-norske Aksel Sandemoses *En flyktning krysser sitt spor* (1933) og Tove Ditlevsens erindringsroman *Barndommens Gade* (1943).

Hvorfor er barnet så vigtigt i nordisk arbejderlitteratur?

- Erfaringsbaggrund i en opvækst i et arbejdsmiljø er – alt andet lige – en væsentlig forudsætning eller i det mindste fordel for at skrive god arbejderlitteratur. Men skal man skrive godt, forudsætter det – igen alt andet lige – en professionalisering som forfatter – altså at den skrivende har forladt arbejderklassen. Hvad er da mere nærliggende end at vælge barndomsverdenen og den barnlige synsvinkel?
- Dersom arbejderlitteratur består i at sætte de undertrykte, de nederste, de marginale i centrum, hvad er da mere rammende end barnet i de undertryktes verden?
- Med barnet får forfatteren og læseren verden præsenteret i en spændende dialektik mellem inden- og udenforståenhed, både indefra (med selvfølgelighed) og gennem førstegangssynets naive, 'fremmede blik'.
- Barnet er kongevejen til familie, slægt, hjem(løshed) og sted(løshed).
- Gennem barnet nyopleves med dramatisk styrke kultursammenstød, køns- og klassekamp.
- I historiske tærskelsituationer – hvoraf flere træder frem som noget fælles i nordisk arbejderlitteratur – kan den personlige forandring, der for arbejderforfattere sættes på spidsen af en eller anden form for klasseovergang, og væsentlige historiske vendepunkter spejle hinanden.
- Med barnet ligger fokus – som i arbejderbevægelsen – på erfaringsdannelsen nedefra, det nye, det dynamiske, erobringen af verden.

Noter

1. Jeg henviser til genrebetegnelsen ”den sjælvbiografiska, proletära bildnings- eller utvecklingsromanen” i Magnus Nilsson, *Arbetarlitteratur*, Lund 2006, s. 60.
2. Petterson, Per, *Aske i munnen, sand i skoa* (Oslo 1987/ Roskilde 2008a), s. 9.
3. Ibid., s. 15.
4. Ibid., s. 54.
5. Den personificerede gule tåge optræder i det banebrydende modernistiske digt ”The Love Song of J. Alfred Frufrock” og i det imagistiske snapshot ”Morning at the Window” (begge i *Frufrock and Other Observations*, 1917) og dukker op igen i *The Waste Land* (1922). Jf. min behandling af dette tema i ”Morning at the Window. The City as a Sea in T. S. Eliot, Charles Baudelaire and Otto Gelsted”, *English and Nordic Modernisms*, red. M. Jansson m.fl., Norwich 2002, s.159–174.
6. Petterson., s. 56.
7. Ibid., s. 57.

8. Ibid., s. 90.
9. Ibid., s. 123.
10. Mere om forfatterskabet og dets inspirationskilder samt en mere indgående behandling af *Ekkoland* under en lidt anden hovedsynsvinkel kan man finde i Anker Gemzøe, "Per Pettersons Ekkoland – Danmark. Nordjyllands genlyd i en norsk forfatters værk", *Översättning. Adaption, interpretation, transformationin*, red. P.E. Ljung & C.-G. Holmberg, IASS, Universitetet i Lund 2011, 10 s. <http://konferens.-sol.lu.se/iass-2010>. Også antaget til den efterfølgende bogpublikation.
11. Petterson, Per, *Ekkoland* (Oslo 1989/ Roskilde 2008b), s. 13.
12. Ibid., s. 92.
13. "AKP ble grunnlagt som Arbeidernes Kommunistparti (marxist-leninistene) den 18.februar 1973, og sprang ut av Sosialistisk Ungdomsforbund (marxist-leninistene) og Marxist-Leninistiske Grupper. Disse grupperingene brøt ut av Sosialistisk Folkeparti under landsmøtet i 1969, og aktivister med tilknytting til SUF(m-l) grunnla avisa Klassekampen samme år. Partiet var basert på marxismen-leninismen-Mao Tse Tungs tenkning, og var på 1970-tallet et av Vest-Europas sterkeste ml-partier. Det grunnla Forlaget Oktober som ved siden av bøker av teoretikere som Karl Marx, Friedrich Engels, Vladimir Lenin, Josef Stalin og Mao Zedong, ga ut forfattere som Dag Solstad og Jon Michelet. Partiet spilte en sentral rolle i solidaritetsarbeidet for Vietnam og Palestina og i kvinnebevegelsen. Klassekampen var offisielt organ for partiet fra februar 1973 til april 1991." Se mere om AKPml på http://no.wikipedia.org/wiki/Arbeidernes_kommunistparti, hvorfra ovenstående citat er hentet.
14. Ibid., s. 66
15. Roy, Jacobsen, *Vidunderbarn*, Oslo 2010, s. 53.
16. Martin Andersen Nexø, *Pelle Erobreren. Den store Kamp*, København 1972, s. 5.

Säg som det är!

Om kön, klass och välfärdsstat i Lo Kauppis *Bergsprängardottern som exploderade*

Tiina Rosenberg

I en värld där en kvinna ska vara ”skör som en blomma” är det så jävla viktigt att ställa sig däruppe och vara losern som vågar prata om hur man inte kunde sluta äta förrän man fick tarmvred, sket på sig och blev torkad och tvättad av nån vårdare. Det enda jag vill är att unga tjejer som har sett mig på scenen ska gå ut igen och inte känna sig ledsna och fula och otillräckliga. Jag vill att de ska känna att ”om Lo kan, så kan fan jag också”. För jag vet att jag inte är ensam om såna här saker. Det är ganska få som lever i en rosa såpa egentligen, och om man berättade flera sådana här historier – sanna historier – skulle folk må mycket bättre.

Lo Kauppi¹

Samtidsaterns och samtidskonstens förnyade intresse för det politiska och det vardagliga har återuppväckt den dokumentära teatern där ilskan inför sociala orättvisor gestaltas i form av konstnärliga och politiska interventioner. Det historiska och stilistiska spannet från Erwin Piscators *Trotz Alledem!* (1925), som var den första europeiska uppsättning som helt baserade sig på dokumentärt material, fram till vår samtida Rimini Protokolls provokativa iscensättningar är stort. Det finns dock en gemensam nämnare, nämligen närheten till sociala rörelser. De flesta av dessa rörelser har varit vänsterinriktade alltifrån 1920-talets ryska revolution och dess återspeglningar i kontinentaleuropeisk teater, 1930-talets antifascism till det sena 1960-talets mångfald av proteströrelser.

Genom de postmoderna idéernas genombrott på 1980-talet övertog den så kallade ”pomovänstern” (den postmoderna vänstern) det teoretiska initiativet. Den politiska högersvingen under 1980-talet, med konservativa politiker som Margaret Thatcher och Ronald Reagan, innebar att de socialistiska utopierna och tron på det politiska motståndets möjligheter nu skul-

le begravas. Oavsiktligt rimmade de då aktuella postmoderna tankarna om de ”stora berättelsernas död” och ”historiens slut” väl med tidsandan. Men historien tog inte slut. 1990- och 2000-talens aggressiva nyliberala politik, Europas politiska högervändning, klimatförändringar, tilltagande globala sociala orättvisor och ökande fattigdom bidrog till klassbegreppets återkomst. Den elfte september 2001 och det därpå följande ”kriget mot terrorismen” blev startskottet för en förnyad politisk medvetenhet hos delar av konstnärskollektivet, en rörelse bort från vänsterns kulturella vändning som dominerat under 1990-talet och in i en ny våg av solidariskt tänkande.

Jag reflekterar i det följande över den feministiska teaterns roll i denna politiska och teoretiska vändning. Som exempel använder jag Lo Kauppis självbiografiska monolog *Bergsprängardottern som exploderade* (2004) som en del av den dynamiska scen som feministiska konstnärer utgör i dagens svenska konstliv. I denna monolog berättade skådespelaren Lo Kauppi (född 1970) rättfram historien om sin uppväxt i en arbetarfamilj med en försupen tornedalsfinsk bergsprängare till far. *Bergsprängardottern som exploderade* gavs också ut som en dokumentärroman (2007) och televiserades 2010. Berättelsen knöt an till de skildringar av klassamhället, och framför av till erfarenheter av klassresor, som många författare skrivit om under 2000-talets första decennium. Susanna Alakoskis *Svinalängorna*, Per Odenstens *Horntrollet*, Anders Nyqvists *Hatet* och Åsa Linderborgs *Mig äger ingen* hör alla hemma i en tradition där inte endast klassförhållanden, utan även erfarenheter av uppväxt i missbrukarmiljöer står i fokus. Inte sedan den svenska arbetarlitteraturens guldålder på 1930-talet och 1970-talets vänstervåg har det skrivits och gestaltats så många berättelser om det klassamhälle som aldrig försvunnit.

Det historiska arvet

Parallellt med den vänsterorienterade politiska teatern under 1970-talet utvecklades den feministiska teatern.² Den var (och är) i allt väsentligt vänsterorienterad, men inte alltid inkluderad i vänsterinriktade politiska sammanhang. Klasskampens prioritet användes redan i den tidiga arbetarrörelsen som ett argument mot att ta upp särskilda kvinnokrav på handlingsprogrammet. Även i fortsättningen hävdades det att två huvudmotsättningar inte kunde existera samtidigt, och att klasskampen alltid måste gå

före kvinnokampen. Först under 1970-talet vågade socialistiska feminister ifrågasätta detta och kopplade då samman de två begreppen i en ny slogan: *Ingen klasskamp utan kvinnokamp, ingen kvinnokamp utan klasskamp.*³

En kvinnorörelse innebär en frivillig samverkan av kvinnor (och män) som inte accepterar kvinnors underordning och därför arbetar för att skapa nya samhällsformer.⁴ Kvinnorörelsen är av tradition en bred social rörelse som omfattar både organiserade och oorganiserade former av aktivism. Kvinnorörelsen är tvärpolitisk och har alltid härbärgerat kvinnor med skilda politiska och religiösa uppfattningar. Kvinnorörelsen föddes ungefär samtidigt med arbetarrörelsen och dessa två rörelser har sedan dess på olika sätt följts åt. Ibland har det funnits en dialog mellan dem, ibland inte.

Den tidiga arbetarrörelsen talade om *kvinnofrågan* för att markera avståndet till den borgerliga *kvinnosaken*.⁵ Kvinnorna från överklassen och den framväxande medelklassen hade i början av 1900-talet helt andra möjligheter till att få inflytande än vad arbetarklassens kvinnor hade. Kvinnors rättigheter, rösträtt, utbildning, kroppslig integritet (antiprostitution och hälsovård) och arbetsliv var centrala frågor för den tidiga kvinnorörelsen.

Arbetarkvinnor hade alltid arbetat både inom och utom hemmet, men i slutet av 1800-talet utmålades nya former för lönearbetet som det stora hotet. Kvinnor i olika samhällsklasser började då konkurrera med männen om lönearbete, något som ansågs förstöra hemmet, upplösa familjen och hota mannens värdighet.⁶

Friedrich Engels insikt i *Familjens, privategendomens och statens ursprung* från 1884 känns modern även om kvinnoförtryckets uppkomst med vår nutida kunskap inte längre kan härledas från en enda punkt i historien. Kvinnoförtrycket bottenar inte i kapitalismen utan kapitalismen bar vidare ett redan existerande kvinnoförtryck. Därför bör analysen av kvinnors underordning inte endast beskriva det materiellt producerade utan också de politiska och sexuella delarna av det sociala livet. Könsmaktsordningen bör ses som en kulturell organisering av sexualiteten där heterosexualiteten är en form av politisk, social och kulturell ordning. Denna heterosexuella genusordning görs då liktydig med civilisationen i stort. Därmed blir heterosexualitet, äktenskap och släktskapets blodsband historiska konstruktioner som ska rättfärdiga den politiska och ekonomiska ordning där männen har makten.

Några föregångare

Den feministiska teatern är en del av den politiska teater som har en lång tradition i Sverige alltifrån det tidiga 1900-talets arbetarteater till 1970-talets politiska scenkonst. Regissören Suzanne Osten, som varit aktiv feministisk scenkonstnär sedan 1960-talet, lade med sina uppsättningar *Tjejsnack* (1971), *Kärleksföreställningen* (1973), *Jösses flickor – befrielsen är nära* (1974) och *Fabriksflickorna* (1980) grunden till den feministiska teatern i Sverige.

”När blir arbete en rättighet, när blir barn allas angelägenhet”, sjöngs det då och frågorna är aktuella än idag. *Jösses flickor – återkomsten* av Malin Axelsson och i regi av Maria Löfgren sattes upp på Stockholms Stadsteater 2006 med en bearbetad första akt och en nyskriven andra akt. Lo Kauppi medverkade i denna uppsättning. Musiken spelade 2006 en lika stor roll i föreställningen som 1974. Den har alltid varit betydelsefull i politisk teater. Idéerna fastnar lättare till tonerna av slagfärdiga låtar. När Suzanne Osten och Louise Waldén 1971 gav ut skivan *Sånger om kvinnor* skrev de en följande uppmaning på baksidan:

Dubbelarbetar du? Är du hemmafru som vill ut men får inte daghemsplats? Är du tonårstjej med drömmar om idealkillen och idealyrket? Är du ensam hemma? Frånskild? Lågavlönad i kvinnojobb? Känner du dig ful och dum ibland? Håller du tyst därför att du inte tycker du har något riktigt vettigt att säga? Då kanske du kommer att känna igen dig i några av dom här sångerna. Känna att det finns andra i din situation. Många. Vi som har gjort den här skivan har försökt skildra några typiska, konkreta kvinnoöden idag i Sverige. Men det är bara en början. Det finns många öden kvar att skildra, många situationer att beskriva. Vi hoppas att andra tar vid och fyller i vad vi inte fått med. Att det kommer många sånger, pjäser, bilder om kvinnan. Vi behöver dom.⁷

Osten menar att det på 1960- och 1970-talen fanns en nyfikenhet på nya grupper av människor: ”Arbetarklass hette det på den tiden. För mig blev det fångar i fängelser, barn, kvinnor – att försöka närma mig den där diffusa saken publiken bestod av så många individer och försöka hitta några gemensamma nämnare så att de kunde förstå oss – individerna i källaren. Det var verkligen en fråga om att jag inte ville göra det här förgäves. Jag tycker att teatern är en konstform som inte klarar bortvändheten från publiken. Den måste ha en dialog.”⁸

Den dialog med publiken som Suzanne Osten efterlyser finns idag i den feministiska scenkonsten – låt vara att det ofta handlar om monologer. Det är slående att betydelsen av kvinnors synlighet och *empowerment* – kraftöverföringen – fortfarande är en av starkaste drivkrafterna i den feministiska scenkonsten. Efter alla dessa år betonar feministiska scenkonstnärer fortfarande uppmuntran och kraftöverföring, behovet av förebilder och att finnas till för andra i samma situation. Det konstnärliga uttrycket må vara mer samtida, men de klassiska feministiska frågorna är fortfarande aktuella. Performanceartisten Maya Halds alter ego D. Muttant rappade i mitten av 00-talet det hon ville säga, men även hos henne återfanns viljan att ge kraft till andra kvinnor och att knyta an till den feministiska sociala rörelsen:

Jag vill att kvinnor som ser min föreställning ska känna sig peppade av att D Muttant gör det hon gör. Sedan behöver man inte hålla med om allting. Men jag vill ge ett tillåtande budskap av att ”jag kan göra vad som helst”. [...] Vi blir fler. Det finns en mängd feministiska scenkonstnärer som börjar bli etablerade, men också en uppsjö på gång som kommer att bygga vidare. Det är inget som kommer att försvinna de närmaste åren.⁹

”Vi blir fler” är ett direkt eko från ”Tusen systrar” som ingick i *Jösses flickor* 1974: ”En ensam kvinna är bara en slav, men tusen systrar kan ställa krav.” Viljan att dela med sig av sina erfarenheter, men också viljan att debattera och förändra den ”stora” politik genom de egna berättelserna utgör nu i lika hög grad som på 1970-talet en röd tråd i den feministiska scenkonsten.

Självbiografin och kroppen

Den feministiska scenkonsten ställer specifika genusrelaterade frågor och står för en historisk kontinuitet inom genren politisk teater ifråga om tematik och metoder.¹⁰ Fokuseringen på kvinnospecifika teman var under 1970-talet central, men har i likhet med feministisk teori, politik och aktivism genomgått en förändring under de senaste trettio åren. Feministiska (scen)konstnärer har aldrig enbart betonat det identitetspolitiska (”vi kvinnor”) utan även allmänpolitiska och icke-identitetsrelaterade frågeställningar. Under 1980- och 1990-talen samt under 2000-talets första decennium har

de queera och antirasistiska perspektiven krävt ett allt större utrymme. De har vuxit fram ur konkreta krav och sociala strider. Det centrala i denna (scen)konstnärliga tradition är dess metoder: betoning av informella nätverk, bildandet av nya offentligheter och en kollektivt utarbetad, förverkligad kunskap för social förändring.¹¹

Feministisk scenkonst blandar stilar och genrer i performanceinspirerade evenemang, men använder sig också av den mer textbaserade teaterns och dansens traditioner när situationen så kräver. På feministiska evenemang mixas självförsvaret med ”spoken word-poesi”, queerteater, musik, dans, cirkus, populärkulturella inslag med olika infall och upptåg. Idén att möta diskriminering med upptåg och beska humor har antika rötter. I den samtida konstfeministiska aktivismen beskriver sig Guerrilla Girls – seniorer inom feministisk kulturkamp – ännu med orden ”fighting discrimination with facts, humor and fake fur”.¹² Agitation gestaltas med hjälp av humor därför att humor är avväpnande. Den är kommunikativ och gör publiken delaktig utan att känna sig anklagad.

Den feministiska konsten har sedan 1970-talet haft två huvudteman: självbiografien och kroppen. Det självbiografiska utlämnandet har varit ett sätt att berätta sin historia som sedan rör vid andra kvinnors livsberättelser för att så småningom skapa en transnationell kvinnohistorisk berättelseväv. Kvinnokroppen är, för att citera den feministiska bildkonstnären Barbara Kruger, bokstavligt talat ett slagfält. Sexualitet, barnafödande, amning, våld, sexuella övergrepp, åldrande och andra frågor för kvinnors liv centrala frågor har avhandlats av feministiska konstnärer genom att på olika sätt skildra kvinnors kroppar.

Under 1970-talet skulle den feministiska kroppen vara naturlig och befriad från allt som förknippades med patriarkatet. Under 1980-talet blev den feministiska kroppen i takt med feminismens teoretisering allt mindre naturlig och alltmer socialt konstruerad. Samtidigt som kroppen fokuserades som en social och kulturell företeelse, började feminister också analysera kunskap, makt och subjektivitet som kroppsliga fenomen. Under 1990-talet politiserades diskussionen om kroppslighet genom debatter om sex, våld, övergrepp, queer, rasism, konsumtion, utseendefixering och ätstörningar. Under 2000-talet återkom frågan om kroppens materialitet, och klassperspektivet återvände till den teoretiska och politiska agendan som resultat av ökade klyftor i det nyliberala samhället. Klassbegreppet har un-

der de senaste åren dock mest diskuterats som erfarenhet snarare än som människans plats i den kapitalistiska produktionen, vilket innebär att klass inte längre är lika marxistiskt präglad teoretisk och politisk kategori som den var på 1970-talet.

Den förlorade välfärdsstaten

En av 2000-talets mest effektiva iscensättningar på temat självbiografi, kropp och nedmonteringen av den socialdemokratiska välfärdsstaten var Lo Kauppis monolog *Bergsprängardottern som exploderade* där hon naken, kraftfullt och oförbehållsamt berättade om sitt liv och sin klassbakgrund som alkoholistbarn. Hon skildrar hur det var att som ung kvinna brottas med skönhetsideal, sexualitet och hur amfetaminet blev den enda utvägen för att hålla sig smal och snygg. Kauppi gav publiken såväl socialreportage och energi att gå vidare. ”Det kändes som jag hade gått hela teaterutbildningen för att kunna berätta det här”, minns Kauppi.¹³ Många ville höra hennes historia under den långa turnén med Riksteatern genom Sverige.

Kauppis framställning var inte endast en individuell story utan också en stark politisk kritik av nedskärningar inom vården. Hon dömde dessutom ut Hasselakollektivets metoder som icke-professionella och som exempel på förfelad vård. Kraften fann Kauppi i sitt eget raseri och i sitt ständiga ifrågasättande. Hennes ilska följde det mönster den feministiska teoretikern Sara Ahmed identifierat som feministiska känslor: ilska, förundran och hopp som avrundas med solidaritet.¹⁴ Ilskan väcker feministen och håller henne igång. Förundran är den process då det är dags att sätta sig in i problemet, och känslan av hopp träder in i bilden då feministen upptäcker att det faktiskt går att göra något åt problemen. Solidaritet är den ömsesidiga ansträngning som vill till för mänskligt hållbara sociala lösningar.

Kauppi gick på Teaterhögskolan i Stockholm mellan 1999 och 2003. ”Jag kände mig så vilsen, tänk om jag valt fel yrke. Och nu har det landat. Det gick visst att göra politisk teater”, har hon berättat efteråt.¹⁵ I programbladet visade Kauppi att hon kostat samhället två miljoner svenska kronor. Och hur mycket mindre hon hade kunnat kosta om hon fått rätt vård när hon började må dåligt i fjortonårsåldern. ”Jag är otroligt tacksam för att jag växte upp i Palmes Sverige. Det spelar ingen roll vad moderaterna säger, i

ett mer tävlingsinriktat Sverige hade jag inte överlevt”, konstaterade Kauppi och tackade därmed det socialdemokratiska Sverige sin överlevnad.¹⁶ Dessvärre var det socialdemokratiska projektet under avveckling, och drömmen om en fungerande välfärdsstat hade alltmer kommit på obestånd under hennes generations vuxenblivande.

Från ilska till solidaritet

Med sin monolog kände Kauppi att hon äntligen kunde bli förlåten och accepterad. På så sätt var det en katharsisk akt. Teatern blev hennes väg att uttrycka känslor. Hon tog risken, väl medveten om att teatern kräver att artisten ställer kroppen på scenen, denna kropp som Kauppi späkt och försökt ändra på sedan tonåren.

Jag har gjort så mycket dumma saker i mitt liv; rånat, slagits och skadat mig själv på en massa olika sätt, och alltid tänkt att alltihop var mitt eget fel, att jag bara hade mig själv att skylla. Men nu när jag blivit äldre inser jag att allt kanske hänger ihop och att man kanske gör saker för att man måste när man är liten, att allt egentligen var ett rop på hjälp som handlade om att få pappa nykter. /.../ Jag vill inte bortförklara mig, bara förklara mig. Förklara varför jag gjorde allt det här. Visa att det kanske finns en anledning till att en del betar sig som idioter och att man inte ska känna sig så arg på såna som misslyckas. Visa hur det är att vara tonåring och inse att man tydligen inte är människa, utan kvinna och dömd till att vara ett objekt som gamla gubbar ska kåta upp sig på och alla ska ha rätt att kommentera och förtrycka, och hur svårt det är att värja sig mot ständiga reklambilder med anorektiska modeller när allt är kaos hemma och man inte har nån som säger att man duger som man är. Hur sånt påverkar ens liv och blir jobbigt för en del.¹⁷

Kauppis mål var att både beröra och väcka debatt. Metoden var den klassiskt feministiska: att berätta sin historia.

Kauppi betonade i intervjuer att hon inte hade levt idag om hon inte fått den vård hon fick. Visserligen dröjde det innan hon kom in i rätt sammanhang: ”Kommunen betalade en miljon för att en tonåring ska få vård och så kommer hon till ett behandlingshem där man inte har någon utbildning och inte är inställd på att ta in kunskap. De talar om för oss hur vi är och vi ska bara lyssna. De berättar hur knarkvärlden ser ut och hur tjejer där är madrasser. De försöker uppfostra oss till Svenssons.”¹⁸

I flera intervjuer framhöll Kauppi att hon klarade sig på ren ilska, att raseriet hjälpte henne att komma vidare. Men ilskan var inte det enda som

gav Kauppi styrka utan även professionell hjälp och Komvux. Hon kom till slut i åtnjutande av professionell terapi genom landstinget. Den utbildning hon fick på Komvux i Umeå blev vändpunkten i Kauppis liv:

[...] Komvux var ett genombrott för mig som person. Jag gick Komvux i Umeå för att jag var tvungen att bo där. Jag träffade lärare som hade med klassperspektiv på allting dom lärde ut. Då hade jag turen att träffa dom här väldigt medvetna och politiska Komvuxlärarna. Jag lärde mig jättemycket och gjorde egna arbeten och så där, men sen blev det ändå så att det blev teater. Teater kan på många sätt vara mossigt och skittråkigt och så där, men gestaltandet – om det är film eller teater spelar ingen roll för mig – är kroppen, känslor och uttryck, framför allt när jag är så skadad av dom där bilderna av hur en kvinna sak vara och se ut rent fysiskt. Nu har jag makten att flytta in dem i det här rummet. Det känns ju fantastiskt att få möjligheten regissera andra.¹⁹

Kauppi har sedermera levererat ännu fränare åsikter om GSO (Global Sexist Organisation) i uppsättningar som *Undercover* (2009) med en kraftfullhet som bäst kommer till sin rätt genom scenkonstens omedelbarhet. Där har Kauppis erfarenheter från skapunkbandet Vagina Grande kommit väl till pass. Naket, osminkat, skoningslöst utan något dekorativt ornament gestaltar hon sina monologer. Stilen är både empatisk och konfronterande; känslorna kan inte avvärjas och attacken når hjärtat, förutsatt att publiken har både hjärta och ett solidariskt sinnelag som låter sig beröras. Kauppis spelstil utgår från ett slags hyperenergi, en verbal knock-out där publiken knappt hinner hämta andan. Tanken är att inte släppa greppet förrän det hela är klart.

Det är en rakt-upp-och-ned-metod där gestaltningen av huvudpersonen Lena i *Bergsprängardottern som exploderade* hade ätstörningar, drack och knarkade, förfalskade checkar, stal och ägnade sig åt otillåtna sexuella handlingar. Kauppis kritik formulerades som en individuell, men inte som en individualistisk, berättelse om en ung kvinnas kamp om överlevnad. Hon sörjde öppet den vision om den ömsesidighet som ett mer solidariskt samhällsideal innebär och som nu uppenbarligen gått förlorat.

Den organiska feministiska skådespelaren

I *Bergsprängardottern som exploderade* gestaltades genom Kauppis kropp de senaste decenniernas kamp mellan två ekonomiska system, den social-

demokratiska och den nyliberala. Hon säger sig ha förståelse för att alla kvinnor inte orkar engagera sig feministiskt, men för sin egen del tillhör hon den grupp scenkonstnärer är mer intresserad av att analysera samhället. Hon ser orättvisorna och vill göra något: ”Jag har inte valt det utan det har bara blivit så. Jag trodde på rättvisa innan jag kunde ord som feminism och socialism och demokrati och sånt där. Och teater, är väl, fan, teater ... jag har inte heller valt teatern utan när jag i tjugoårsåldern bestämde mig för att leva ville jag rädda världen och så ville jag plugga så mycket som möjligt, allt som gick att plugga, då tänkte jag att det var skrivandet som var sättet att förändra någonting.”²⁰

Det blev inte litteratur utan teater, den konstform som lever av, med och för gestaltade berättelser. Scenkonsten är dessutom en arena som mer eller mindre medvetet undersöker samtiden. Förutom det som syns på scenen tolkas, kommenteras och gestaltas där sociala förändringar av mer kollektiv karaktär. Kauppi är ett exempel på den organiska feministiska konstnär som i Antonio Gramscis anda ser de större sammanhangen och återför sina idéer till de sociala rörelserna som gjort henne till den person hon blivit.

Noter

1. Kristoffer Poppus, ”Förebilden: Lo Kauppi har en pjäs för att unga tjejer inte ska känna sig så fula och otillräckliga”, *Dagens Nyheter, På Stan*, 20.1 2004.
2. Teater i Sverige har en lång och rik tradition av politisk teater, men det feministiska inslaget har inte alltid varit starkt. Åren mellan 1967–1977 betraktas vanligen som den svenska politiska teaterns gyllene år, men ett förarbete till detta fanns redan i den tidiga arbetarteatern under 1930-talet och senare i Peter Weiss *Marat/Sade* från 1964. Göteborgs Stadsteater var tongivande kring 1967 med iscensättningar av *Flotten*, följd av *Sandlådan* och *Hemmet*. Nationalteatern – också i Göteborg – gjorde sin strejkkpjäs *Tjyveriaktiebolaget* om styveriarbetarstrejken 1969 och fortsatte med kabaréer som *Å harre jävvlar*. På Stockholms Stadsteater kom *Jösses flickor* (1974) av Margareta Garpe och Suzanne Osten med kvinnorörelsens sångklassiker. *Tältprojektet – Vi äro tusenden* (1977) var ett projekt där Narren, Oktober och Nationalteatern gick ihop att göra arbetarklassens historia med röda fanor.
3. Tiina Rosenberg, ”Om socialism, feminism och multisolidaritet”, *Efter ett kvartssekel av nederlag. En debattantologi om arbetarrörelsen och framtiden*, red. A. Franzen & M. Larsson, Stockholm 2009, s. 29–39.
4. Harriet Clayhills, *Kvinnohistorisk uppslagsbok*, Stockholm 1991, s. 306.
5. Clayhills (1991), s. 280. Se vidare: Ronny Ambjörnsson, ”Kvinnofrågan i Sverige, uppkomst och utveckling under 1800-talet”, *Zenit*, nr 7/8 974; *Handbok i svensk kvinnohistoria*, red. G. Kyhle & K. Abukhanfusa, Stockholm 1987; *Kvinnor mot kvinnor: om systerskapets svårigheter*, red. C. Florin, L. Sommestad & U. Wikan-

- der, Stockholm 1999; Kjell Östberg, *Efter rösträtten: kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet*, Eslöv 1997.
6. Clayhills (1991), s. 280.
  7. *Sånger om kvinnor*, 1971.
  8. Tiina Rosenberg, *Besvärliga människor. Kommunikation till varje pris! Teatersamtal med Suzanne Osten*, Stockholm 2004, s. 64.
  9. Lina Kalmteg, "Feministiska föreställningar fyller salongerna" & "Feminister på scen senaste året", *Dagens Nyheter*, 24.8 2005.
  10. Tiina Rosenberg, "On Feminist Activist Aesthetics", *Journal of Aesthetics and Culture*, Volume 1/2009, <http://www.aestheticsandculture.net/index.php/jac/issue/current>; Tiina Rosenberg, "Hejhopp för framtiden! Tio år av feministisk scenkonst", *Tidskriften FUL: feministisk analys och queer kultur*, nr 2, s. 180–195; Tiina Rosenberg, "Stockholm Interventions: Feminist Activist Performance", *Staging International Feminisms*, red. E. Aston & S.-E. Case, London 2007, s. 76–85; Tiina Rosenberg, "The Revival of Politics and Feminist Performance in Sweden in the 2000s", *Festskrift till Nina Lykke*, red. M. Gustavsson, C. Åsberg & K. Harrison, Linköpings universitet, 2009 (under publicering); Tiina Rosenberg, "Jösses flickor – kvinnor höjde sina röster" & "Och plötsligt fanns den bara där den nygamla politiska teatern", L.. Hammergren, K. Helander, T. Rosenberg & W. Sauter, *Teater i Sverige*, Hedemora 2004, s. 211–226, s. 261–273.
  11. Marion von Osten, "Producing Publics – Making Worlds. Om förhållandet mellan konstoffentlighet och motoffentlighet", *Konst, makt och politik*, Stockholm 2007, s. 254.
  12. Elizabeth Hess, "Guerrilla Girl Power: Why the Art World Needs a Conscience", *But Is It Art? The Spirit of Art as Activism*, red. R. Felshin, Seattle 1995, s. 309–332.
  13. Betty Skawonius, "På korståg mot den sjuka vården: Lo Kauppis självbiografiska succépjäs går ut på turné", *Dagens Nyheter* 18.8 2004.
  14. Sara Ahmed, *The Cultural Politics of Emotion*, New York, 2004, s. 168–203.
  15. Ibid.
  16. Ibid.
  17. Kristoffer Poppus, "Förebilden: Lo Kauppi har en pjäs för att unga tjejer inte ska känna sig så fula och otillräckliga", *Dagens Nyheter, På Stan*, 20.1–5.2 2004.
  18. Skawonius (2004), s. 3
  19. Intervju med Lo Kauppi, Stockholm, 2.3 2011.
  20. Intervju med Lo Kauppi, Stockholm, 2.3 2011.

Att göra skillnad

Klass, kön och etnicitet i några av det nya seklets svenska uppväxtskildringar

Åsa Arping

Åse bodde i trappen bredvid oss, på första våningen och vägg i vägg med mig. Våra balkonger satt ihop som siamesiska tvillingar. Jag satt kvar i sandlådan och tittade på hennes fönster. Hennes mamma hade jättesnygga blommiga gardiner. Och de hade likadana finkrukor till alla sina blommor, vi hade inga sådana krukor, bara kaffekoppstallrikar under blommorna. Jag jämförde våra fönster en stund, Åses var mycket mycket snyggare. De hade prydnadssaker också i fönstret, vi hade ingenting, förutom blommorna och en ljusstake.¹

Citatet är hämtat ur Susanna Alakoskis *Svinalängorna* från 2006. Ett vittnesmål från romanens jagberättare och huvudperson Leena Molianen, som är sex år gammal, nyinflyttad från Finland och som just träffat sin första svenska lekkamrat, grannflickan Åse. Det är sent 1960-tal i en nybyggd hyreslänga i utkanten av Ystad.

Den här *värderande* blicken upp mot fönstren sätter igång någonting. Här börjar Leena se och inse att det finns en skillnad mellan hennes egen familj och andras.

Åsa Linderborgs självbiografiska berättelse *Mig äger ingen* från 2007, skildrar Åsas uppväxt med pappa Leif i en arbetarstadsdel i 70-talets Västerås. Även här finns en avgörande fönsterpassage:

Pappa sa att vårt fönster var som lucka 24 i en adventskalender. Han drömde om att folk gick förbi huset, tittade upp mot vår lägenhet och tänkte att där måste det bo ett duktigt fruntimmer.

– Jävlar vad förvånade dom blev, kärringarna, om dom fick höra att här bor inget fruntimmer, här bor härdarmästare Leif Andersson!²

Leif växlar mellan megalomani och mindervärdeskomplex – unnar sig taxi vid löning men vågar aldrig beställa vid charkdisken. Tvättar sig sällan, men har städdille. I det egna vardagsrummet är han kung, *här* ska han slå världen med häpnad. Åsas kamrater tittar storögt på ”gardinerna, kristal-

lamporna och prydnadskuddarna” men undrar också över uteblivna handdukar i badrummet, och över de intorkade spyorna i diskhon.

Även i Torbjörn Flygts *Underdog* från 2001 finns gott om sådana här ingående *avkodningar* av hemmiljöer. Jagberättaren, klassresenären Johan Kraft, ser som vuxen tillbaka på sin 70-talsuppväxt i Borgmästargården i Malmö. Minnet av ett julfirande hos kusin Bernt med familj i Uddevalla utmynnar i en skärande ironisk detaljgranskning av inredningen. Den sociala laddningen går inte att ta miste på:

Allt bärs ut till det bord som här heter sideboard, i matsalen, nya begrepp att navigera efter ja matsalen, som utgör diamanten i detta verkmästarhem. Under en kolossal kristallkrona har mahognybordet draperats med linneduk. Kandelabrar, slipade kristallglas, lövtunt porslin, handmålat, bestick av silver. En diskret namnlapp vid varje kuvert.³

Det är det moderna klassamhället, i hela dess komplexitet, som talar genom dessa fönsterrutor och möblemang. Här ekar den klassiska arbetarskildringens blandning av stolthet och avund, självhävdelse och skam. Men någonting läggs också till: Folkhemmets allt striktare skötsamhetsestetik. Och konsumtionssamhällets alltmer finkalibrerade standardhöjningar.

Åsa har visserligen ett dockskåp. Men väninnornas *har belysning*. Det ryms en hel omvärldsanalys i en sådan notering.

Det tidiga 2000-talets skildringar av uppväxter under rekordåren ställer nya problem i blickfånget. Snarare än kampen för det dagliga brödet belyser de skillnader när det gäller *status* och *smak* – och hur dessa skillnader syns och skapar olika betydelser och känslor.

Allt blir till tecken, sociala koder. Med barnets blick eller i den vuxnes minnesbilder från uppväxten mäts tillvaron upp och kategoriseras. I intimsfär, i skolmiljö. I inredning, livsstil, umgänges- och konsumtionsvanor. Och i de här granskningarna ryms en begynnande *medvetenhet*. Att se, förstå och hantera olikheterna, orättvisorna, är en väsentlig del av huvudpersonernas mognadsprocess. Här någonstans börjar klassresan.

Jag inleder alltså med tre uppväxtskildringar i 1960- och 70-talens svenska arbetarmiljö som blivit brett lästa under senare år: Torbjörn Flygts *Underdog* (2001), Susanna Alakoskis *Svinalängorna* (2006) och Åsa Linderborgs *Mig äger ingen* (2007). Det här är berättelser som insisterar på att synliggöra inte minst barnets utsatthet under de så kallade rekordåren. Det

är verk med realistiska anspråk och med självbiografiska inslag (framför allt Linderborg). Barndomsskildringar med klassresetematik. Vi känner igen dem som arbetarlitteratur. Varför?

Om arbetare, för arbetare, av arbetare, lyder ju Lars Furulands klassiska definition av arbetarlitteraturen.⁴ Men vem är denne arbetare som litteraturen ska skildra? Vem läser den här typen av litteratur? Och vem är det som skriver den? Arbetarlitteraturbegreppet är, som inte minst Magnus Nilsson visat i boken *Arbetarlitteratur*, komplicerat och föränderligt.⁵ Visst finns fortfarande ”genuina” arbetarförfattare som skildrar slitet i fabriker, restauranger och omsorg. Men av de senaste årens mest lästa arbetarskildrare kan några, som ovan nämnda, snarast betecknas som ”andra generationens” arbetare. Vem äger rätten att beskriva arbetarerfarenheten? Magnus Nilsson påpekar att det ytterst måste vara läsarna som avgör vad som ryms i begreppet arbetarlitteratur, och hur användbart det är. Det här är en diskussion som radikaliseras i hans senaste bok *Den föreställda mångkulturen Klass och etnicitet i svensk samtidsprosa* (2010), som argumenterar för att klass (som en ekonomisk kategori) och etnicitet (som en kulturellt konstruerad identitet) måste hållas isär i diskussionen om litteratur och klass.⁶ Detta för att fenomenet klass inte ska förvandlas till ”kultur” och därmed riskera att osynliggöras som en specifik typ av ojämlikhet.

Jag får anledning att återknyta till detta. Den springande punkten är hur och med hjälp av vilka begrepp och perspektiv forskare kan möta det ständigt föränderliga samspelet mellan litteratur, makt och samhälle.

Klass, kön och etnicitet

Nu handlar de berättelser jag hittills tagit upp inte bara om klass, utan på olika sätt också om kön, och till viss del om etnicitet (särskilt *Svinalängorna*). Även här finns en del välbekant terräng: De relationsinriktade flickorna som täcker upp för supande föräldrar. De revanschistiska pojkarna som medvetet strävar uppåt. Männerna som stukas av kraven, som slår eller knyter näven i byxfickan. Kvinnorna som försöker hålla ihop familjen.

Alla tre berättelserna talar om klassresan, men gör det i skilda tonlägen. Handlar det återigen om könsspecifika erfarenheter och sätt att berätta? Det kan synas så.

Johans ambivalens i *Underdog* uttrycks i form av högljudd ilska, ett starkt patos och kontrastrik ironi, medan Leenas begynnande frigörelse i *Svinalängorna* är betydligt mer lågmäld och rakt på sak, och Åsas erfarenheter i *Mig äger ingen* får läsas genom hennes blick på fadern.

Men här finns också något gemensamt, som skär rakt igenom könsbarriären: En otydlighet och osäkerhet där ingenting längre är självklart, ingen identitet eller position en gång för alla given. Jämfört med en tidigare tradition är det uppenbart hur klass- och könserfarenheter gestaltas som individuella snarare än kollektiva. Konflikterna riktas *inåt*, mot det egna jaget och identitet tycks, som Magnus Nilsson uttryckt det, ha blivit viktigare än ideologi.⁷ I uppväxtskildringarna är det familjesammanhållningen och hedern som står i centrum, i olika grad beroende på barnets ålder. Leena får dåligt samvete när hon smiter från familjekaoset, samtidigt som hon börjar se på sina föräldrar med en alltmer kritisk blick. Strebern Johan vändas och skäms över sina försök att passa in i medelklasslivet. Åsa kan som vuxen konstatera att hon själv står som vinnare i samma samhälle som offrat sådana som hennes pappa. I dessa verk synliggörs klassmedvetandet genom själva klassresan.

Men när klass och kön korsar varandra händer också någonting. Det uppstår dissonans och traditionsbrott. Den ensamstående pappan Leif är inte bara en karlaktör i blåställ. På fritiden är det på en företrädesvis *kvinnlig* arena han vill utmärka sig. Med sitt pyntade vardagsrumsfönster tävlar han med hemmafruarna i grannskapet. I Leenas familj står pappa Kimmo för brödbak och blomsterpyssel. Han hämmas av språkbarriären, krymper – medan mamma Aili lär sig svenska, diskuterar politik och läser svenska proletärförfattare. Och den verkliga arbetarhjälten i *Underdog* är inte Johan Kraft, utan mamma Bodil, som mot alla odds reser sig ur tekokrisen, för att omskolad och anpassad träda in i den nya ekonomin.

Det här är verk som skildrar ett samhälle präglad av klasskillnad, men som i sitt sökande efter autenticitet också *konstruerar* och vissa fall *exploaterar* skillnad – och som därigenom skriver in sig både i en litterär tradition och i en essentialistiskt färgad arbetaridentitet. Det som skildras är framför allt specifika erfarenheter av att *vara annorlunda*. Om att omväxlande höra hemma eller vara hemlös i sin klass. Ställda bredvid varandra synliggör berättelserna inte minst klassinterna hierarkier och visar hur konkret och finkalibrerat klasskillnad kan manifesteras.

Det här är kultursociologins område. Pierre Bourdieus olika kapitalbegrepp har också anlitats flitigt de senaste snart tjugo åren. Antagandet här är att det inte bara är det ekonomiska kapitalet som påverkar en människas livschanser, utan även *kulturellt kapital* (utbildning, färdigheter), *socialt kapital* (kontakter, släktrationer), samt *symboliskt kapital* (den form olika typer av kapital antar när de "varseblivits" och "legimiterats").⁸ I Bourdieus efterföljd har åtskilliga forskare och debattörer lyft fram att klasserfarenheten sällan arbetar ensam. De olika formerna av kapital har olika värde för kvinnor och män, för infödda och invandrade och så vidare, och de tenderar dessutom att föras vidare från generation till generation.

När vi föds inträder vi alla i "ett nedärvt socialt rum" av klass-, köns- och rasrelationer, förklarar den brittiska sociologen Beverley Skeggs, som därmed öppnar för ett *intersektionellt* synsätt, där samhällets komplexa maktproduktion studeras utifrån flera variabler samtidigt.⁹ Skeggs vill framför allt återinföra klass på genus- och kulturteorins dagordning och *respektabilitet* är hennes övergripande analysredskap. I själva jakten på respektabilitet ser hon det främsta tecknet på sociala skillnader: "De som bryr sig om respektabilitet är oftast de som inte anses respektabla".¹⁰ I ansträngningarna att inte igenkännas som arbetarklass syns klasstillhörigheten vanligen allra tydligast. Hemmiljön är en central plats för en klassbetingad självscensättning, påpekar Skeggs: "Hemmet blir en viktig plats för att kreativt åstadkomma en uppfattning om sig själv".¹¹ Men hemmet är också fyllt av koder som omgivningen kan avläsa. Leifs pyntade vardagsrum avslöjar honom, hur mycket han än polerar, eller kanske just därför. Respektabilitet handlar om en önskan att passera och en ängslan över att misslyckas. Denna bristande självkänsla är menar Skeggs, och många med henne, starkast hos kvinnor. Men även om sociologin kan påvisa att manliga klassresenärer oftare lyckas dra nytta av sin arbetarbakgrund är de senare årens svenska arbetarlitteratur fylld av manliga förlorare, som lämnas kvar när barnen och kvinnorna lyckas göra sig gällande på en omdefinierad ekonomisk arena.¹²

Tvetydig arbetaridentitet

Till de tidigare nämnda 60-talisterna som alltså reflekterar över sin uppväxt retrospektivt, kan vi lägga Kristian Lundberg och hans *Yarden. En berättelse* från 2009.¹³ I likhet med Linderborgs *Mig äger ingen* har *Yarden* klara självbiografiska anspråk. Denna skönlitterära rapportbok innehåller visserligen många tillbakablickar, men är i första hand en *samtidsskildring*, av en klassresa nedåt i ett upplöst folkhem. Till de skötsamma och dysfunktionella arbetarfamiljer vi mött så många gånger, läggs här nya assymmetrier. Genus aktualiseras indirekt genom den manliga homosociala gemenskap som skrivs fram i arbetet i hamnen. Etnicitet är en starkt uttalad kategori. Det är i relation till de papperslösa flyktingarna, de muslimska kollegerna och de filippinska besättningsmännen som det vita svenska, *malmöitiska*, kristna berättarjaget situerar sig. Det gemensamma som skrivs fram är en delad maktlöshet på en ny arbetsmarknad, där bemanningsföretagen slagit sönder all organisering. De fattiga finns men tystas, osynliggörs. I den gemensamma nedåtresan finns visserligen glimtar av solidaritet och medmänsklighet, men framför allt beskrivs en avhumaniseringens och angiveriets kultur. Daglönandets ur hand i mun. Det handlar återigen om överlevnad, men nu i ett samhälle där de kollektiva skyddsmurarna definitivt rämnat.

I Lundbergs skildring finns också en ambivalens mellan en starkt idealiserad, universalistisk och determinerad arbetaridentitet och en sönderslagen tillvaro där ”allt flyter” och ingen räddning finns. Berättarjaget återkommer ständigt till hur han är tillbaka där allting började, han hamrar in sin hemmahörighet bland arbetarnas skara, samtidigt som han ser de interna skiktningarna, hierarkierna bland de lägst ställda – det finns de som har det ännu värre. Men, och det är viktigt, *Yardens* Kristian är inte enbart arbetare, hans identitet formuleras som flerskiktad. Han är förälder, son (till en psykiskt instabil mor och en svikande far), han är skåning, har en bakgrund som missbrukare och han är författare.

En viktig fråga som *Yarden* väcker är vad som händer med arbetarsubjektet och identiteten när arbetaren osynliggörs. Vilka nya vägar väljer svensk arbetarlitteratur – rekonstruktion eller dekonstruktion?

Att skriva sig ut ur skillnaden

Frågan för mig osökt över till den generation 70- och 80-talister som under senare år skildrat tillvaron som ständigt utpekad ”invandrare”, och som visat sig påfallande ointresserade av att konstruera gemensamma identiteter. I artikeln ”Från fångarnas kör till Svinalängorna. Kvinnliga erfarenheter i den interkulturella svenska litteraturen” har Satu Gröndahl pekat på en avgörande skillnad mellan självvald identitet och externt påtvingad identitet.¹⁴ För flera av de yngre författarna med invandrapåbrå tycks den sedvanliga kostymen för trång. Ur deras postkoloniala perspektiv finns ingen genuin, autentisk och delad erfarenhet att utgå ifrån. Fokus ligger inte längre på att *vara annorlunda*, utan om att ständigt, ofrivilligt *behandlas* som annorlunda. De konkreta erfarenheter som lyfts fram handlar om att stängas in i definitioner, som samtidigt stänger ute.

I romanerna *Kalla det vad fan du vill* (2005) och *Kan du säga schibbole?* (2008) granskar Marjaneh Bakthiari det svenska samhällets hantering av ”mångkulturen” och konstruktionen av ”invandrare”, med skarp ironi. Jonas Hassen Khemiri skildrar unga mäns våldsamma men också kreativa identitetssökande genom genreleker och nyspråk i *Ett öga rött* (2003) och *Montecore – en unik tiger* (2006). Båda författarna visar att försöken att skapa och upprätthålla etnisk skillnad är dömda att misslyckas. Här har globaliseringen bokstavligen flyttat in i vardagsrummen. När Halim och hans pappa Otman i *Ett öga rött* bänkar sig framför tv:n för att via parabolantennen äntligen få tillgång till sändningar från arabvärlden, visar egyptisk tv samma program som de brukar titta på, *Vem vill bli miljonär*, till och med studiodekoren är densamma.¹⁵ Berättaren i *Kalla det vad fan du vill* kan konstatera att de iranska barnen lockas mindre av ”[p]erserrikets storhet” och ”ariernas olika triumfer” än av Spike Lee och Denzel Washington, de struntar i ”Korosh Konungarnas Konung”, men känner sig desto mer befryndade med Malmcolm X.¹⁶

Där den ”klassiska” arbetarskildringen gärna skriver in sig i skillnad, skriver sig den unga interkulturella litteraturen således snarare ut ur den.

Jag vill avsluta med att återvända till den intersektionella metoden och dess ambition att rikta sökarljuset på skärningspunkten mellan flera parallella maktassymmetrier, som klass, genus, etnicitet, sexualitet, ålder och så vidare. Riskerar ett sådant tillvägagångssätt att osynliggöra någon av de in-

blandade kategorierna? Det är en omstridd fråga, som inte minst debatterats inom genusvetenskapen. I en introducerande artikel om intersektionalitet i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* (2003), uttrycker Nina Lykke farhågor över en motsättning mellan ”mångfaldsfeminism” och ”jämsällldhetsfeminism”, där genus och kön riskerar att ”glömma[s] till förmån för alla möjliga andra maktaxlar”.¹⁷

Även inom arbetarlitteraturforskningen har frågan tangerats, om än inte med direkt koppling till intersektionalitet. I *Den föreställda mångkulturen* argumenterar Magnus Nilsson, som tidigare nämnts, för att kategorierna klass och etnicitet inte är jämförbara och därför bör hållas isär analytiskt. Även här finns en farhåga, att klass omvandlat till ”kultur” riskerar att skymma klassorättvisor.

Utän att vilja förringa dessa farhågor tror jag att fokus på flera maktspekter som verkar parallellt kan bidra till en ökad komplikationsgrad i analysen. Ett sådant synsätt kan också synliggöra väsentliga likheter i själva maktproduktionen. För att ta ett exempel: Det talas ibland om den interkulturella eller ”nysvenska” litteraturen som ”den nya arbetarlitteraturen”, en sammankoppling som på många sätt innebär en förenkling. Ändå är den inte helt tagen ur luften. Det som framför allt förenar den etniska segregeringens andrafiering med arbetarerfarenheten är ju att bägge lett till en *gemensam klasserfarenhet* på arbetsmarknaden. Det ligger nära till hands att åberopa den slovenske filosofen Slavoj Zizek och hans tankar om globalkapitalismens naturalisering, där allt fler tillhör de Exkluderade utan att vi inser sambanden.¹⁸ Det är, inbillar jag mig, just sådana samband som en intersektionell analys kan belysa. ”Vi behöver ett mer radikalt begrepp om det proletära subjektet”, hävdar Zizek vidare, men lyfter samtidigt fram att en ny emancipatorisk politik inte kommer att ha sitt ursprung i en specifik social aktör, utan i en ”explosiv kombination av olika aktörer”.¹⁹ Jag tror att den intersektionella metoden kan synliggöra denna kombination och också peka på dess sprängkraft.

Jag har hittills utgått från prosa, och romanen brukar betraktats som arbetarlitteraturens paradgren. Just därför är det spännande att det under senare år framför allt är lyriken som har lyckats ladda arbetarskildringen med ny politisk och estetisk energi. Helen Rådberg, Johan Jönson och Jenny Wrangborg är tre exempel på författare som, trots inbördes olikheter, delar sin återanvändning av *vreden* som bränsle i en klass- och genusmedveten

uppgörelse med samhället och slitet i omsorgs- och servicesektorn. Rådbergs *Det gula rummets små terapistycken* (2008) använder soliga visor, barnramsor och ringlekar i en skoningslös granskning av det kvinnliga omsorgsarbetet där fritidshemmets ”pärlplattsrutiner” ställs mot sparkrav och utbrändhet.²⁰ Jönsons *Efter arbetsschema* (2008) och *Livdikt* (2010) är rasande lägesrapporter där minnesanteckningar från arbete inom vård och industri varvas med våld, drift, dödslängtan och hårdsmält politisk teori.²¹ Wrangborg, ”den upproriska kallskänkan”, skildrar i debuten *Kallskänken* (2010) genom direkta vittnesmål individens utsatthet i en cynisk restaurangvärld och ställer det samhälle till svars som inte tycks göra minsta ansträngning för att leva upp till löftet om en ljusnande framtid för sina unga.²² En annan spännande debutant, Emil Boss, använder i *Vad avlägsna vi ser ut man kan knappt tro att det är vi* (2010) arbetet i en språkkritisk analys med stark bäring i materien och kroppen. Via timrapporter, rak återgivning av arbetsmoment och lek med blankettretorik fångar han snabbköpskassans monotona musik: ”Om jag skriver / den här kroppen är helt utarbetad av språk / så är vi där igen”.²³

Vilka nya vägar tar den svenska arbetarskildringen, hur kommer den att fortsätta göra skillnad? – och förmår forskningen se sambanden, de möjliga och nödvändiga kombinationerna av makt, politik och estetik?

Noter

1. Susanna Alakoski, *Svinalängorna*, Stockholm 2006, citatet ur pocketupplagan, Bonnier pocket 2007, s. 27 f.
2. Åsa Linderborg, *Mig äger ingen*, Stockholm 2007, s. 35.
3. Torbjörn Flygt, *Underdog*, Stockholm 2001, citatet ur pocketupplagan, Månocket 2002, s. 55.
4. Lars Furuland & Johan Svedjedal, *Svensk arbetarlitteratur*, Stockholm 2006, s. 23 f.
5. Magnus Nilsson, *Arbetarlitteratur*, Lund 2006, s. 24–27.
6. Magnus Nilsson, *Den föreställda mångkulturen. Klass och etnicitet i svensk samtidsprosa*, Hedemora 2010.
7. Nilsson, *Arbetarlitteratur*, s. 104 f.
8. Beverley Skeggs, *Att bli respektabel. Konstruktioner av klass och kön*, översättning Annika Ruth Persson, Göteborg 1999, s. 20 f.
9. Ibid., s. 21.
10. Ibid., s. 9.
11. Ibid., s. 144.

12. Se Åsa Arping, "Folkhemmet tur och retur. Om klass, kön och utanförskap i tre svenska 2000-talsromaner", *Moderniteter. Text, bild, kön. En vänbok till Ingrid Holmquist*, red. Å. Arping, A. Nordenstam och K. Widegren, Göteborg 2008, s. 21–42.
13. Kristian Lundberg, *Yarden. En berättelse*, Eslöv 2009.
14. Satu Gröndahl, "Från fångarnas kör till Svinalängorna. Kvinnliga erfarenheter i den interkulturella svenska litteraturen", *Genusvetenskapliga litteraturanalyser*, red. Å. Arping & A. Nordenstam, Lund 2010, s. 235–245.
15. Jonas Hassen Khemiri, *Ett öga rött*, Stockholm 2003, s. 246. Se även Nilssons kapitel om *Ett öga rött* i *Den föreställda mångkulturen*, s. 90.
16. Marjaneh Bakhtiari, *Kalla det vad fan du vill*, Stockholm 2005, citerat ur pocketupplagan (2006), s. 152. Nilsson har även ett kapitel om denna roman i *Den föreställda mångkulturen*, s. 112–135.
17. Nina Lykke, "Intersektionalitet – ett användbart begrepp för genusforskningen", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2003:1, s. 47–56, citat s. 54.
18. Slavoj Žižek, "Hur man börjar från början", *Kommunismens idé*, övers. O. Söderlind, Hägersten: Tankekraft 2011. <http://www.tankekraft.com/ZizekKommunism.pdf> (15.8 2011)
19. Ibid.
20. Helen Rådberg, *Det gula rummets små terapistycken*, Stockholm 2008.
21. Johan Jönson, *Efter arbetsschema*, Stockholm 2008; *Livdikt*, Stockholm 2010.
22. Jenny Wrangborg, *Kallskänken*, Stockholm 2010.
23. Emil Boss, *Vad avlägsna vi ser ut man kan knappt tro att det är vi*, Stockholm 2010 (opag.).

Arbetarlitteratur, teori, politik

Utkast till ett marxistiskt program för forskning och undervisning om svensk arbetarlitteratur

Magnus Nilsson

Under konferensen Nordisk arbetarlitteratur – och särskilt under den avslutande paneldiskussionen – ställdes en rad intressanta och angelägna frågor om undervisning och forskning om svensk arbetarlitteratur: Varför ska man som litteraturvetare – som forskare och pedagog – intressera sig för denna litteratur? Hur ska forskning och undervisning om arbetarlitteratur organiseras? Ska undervisningen ske inom den allmänna litteraturhistorieundervisningen, eller bör man ge specialkurser? Ska arbetarlitteraturen beforskas inom ramen för den större problematiken ”litteratur och klass”, eller ska den uppmärksammas ”i egen rätt”? Hur ska forskning och undervisning om arbetarlitteratur förhålla sig till forskning och undervisning om exempelvis ”litteratur och genus” eller ”litteratur och etnicitet”?

Svaren på dessa frågor är naturligtvis avhängiga de teoretiska och politiska positioner från vilka de formuleras. I det följande kommer jag att diskutera dem med utgångspunkt i den teoretiska tradition vars användbarhet för arbetarlitteraturforskningen jag propagerade för i mitt konferenspaper, nämligen den dialektiska och anti-essentialistiska marxism som utvecklats av Stephen A. Resnick och Richard D. Wolff.

Den litterära produktionen av klass

Från denna teoretiska position är litteratur framför allt intressant som en *kulturell process*, dvs. en process för produktion och distribution av betydelse.¹ Målet för en dialektisk och anti-essentialistisk marxistisk litteraturanalys är att undersöka det *överdeterminerade* förhållandet mellan litteraturen och den sociala totaliteten, med särskilt fokus på fenomenet *klass*,² definierat som processer för produktion och distribution av det Marx kallar ”merarbete”.³ Litteratur betraktas alltså som ett fenomen som

determineras – dvs. möjliggörs – av (bland annat) klassprocesser.⁴ Samtidigt ses litteraturen emellertid också som en kulturell process som determinerar fenomenet klass genom att tillskriva det betydelse. Detta kallar jag *den litterära produktionen av klass*.

Från en marxistisk utgångspunkt är litteraturen alltså framför allt intressant till följd av sin roll i vad Eric Schocket kallat "[the] ongoing perceptual struggle that is part of class relations".⁵ Detta gör arbetarlitteraturen till ett spännande studieobjekt för marxistiska litteraturforskare. Svensk arbetarlitteratur är nämligen en litteratur som *konstitueras* av att dess reception domineras av att det lästa kopplas samman med arbetarklassen.⁶ Därigenom aktualiserar den – ofta i konflikt med socialt hegemoniska ideologier – fenomenet klass.⁷

Det marxistiska svaret på frågan om *varför* man ska intressera sig för arbetarlitteratur är alltså tämligen givet. Det är dess litterära produktion av klass som är intressant. För det är huvudsakligen genom denna produktion som arbetarlitteraturen kan spela en klasspolitisk roll.

I mitt konferenspaper försökte jag beskriva denna politiska roll genom att jämföra arbetarlitteraturen med den kulturella processen marxistisk teori. Resnick och Wolff menar att "Marxist theory operates with a notion of theory or thinking as a constituent *aspect* of social reality".⁸ Därmed ses "[a]rticulating theory, applying it to concrete issues, and winning adherents for the resulting analyses" som "ways to shape society and history".⁹ Den marxistiska teorin syftar till att producera "a class knowledge of history, to construct a kind of knowledge of the overdetermined and hence contradictory and changing social totality that focuses upon class". Därmed bidrar den till att förändra de samhällsliga klasstrukturerna.¹⁰ Den specifika förändring som är målet för den marxistiska teorin är "a qualitative change in the form of the fundamental class process from capitalist to communist", dvs. en övergång från ett system baserat på kapitalistisk *exploatering* av merarbete till ett system där produktionen och distributionen av merarbete kontrolleras av dem som utför detta arbete.¹¹

Att arbetarlitteraturen betraktas som en process för litterär produktion av klass – i analogi med Resnicks och Wolffs beskrivning av den kulturella processen "marxistisk teori – har konsekvenser för *hur* forskning och undervisning om denna litteratur bör organiseras. Exempelvis är det utifrån detta betraktelsesätt rimligt att studera arbetarlitteraturen inom ramen för

de övergripande processer för kulturell produktion av klass som möjliggör det Althusser kallade *reproduktionen av produktionsförhållandena*.¹² Som jag försökt visa bland annat i boken *Den föreställda mångkulturen* står den svenska arbetarlitteraturen nämligen i ett överdeterminerat förhållande till de socialt hegemoniska föreställningarna om klass.¹³ Dessutom råder naturligtvis även ett överdeterminerat förhållande mellan arbetarlitteraturen och den litterära produktionen av klass i annan litteratur, inklusive den litteratur som inte aktualiserar klass.¹⁴ Alltså bör forskning och undervisning om svensk arbetarlitteratur integreras i såväl studiet av den kulturella produktionen av klass i allmänhet som studiet av problemkomplexet ”litteratur och klass”.

Dock innebär den marxistiska synen på arbetarlitteratur som en överdeterminerad process för litterär produktion av klass att denna litteratur måste relateras också till andra samhälleliga processer. Att såväl litteratur som klass betraktas som *överdeterminerade* innebär nämligen inte bara att förhållandet mellan dessa båda fenomen förstås som ömsesidigt konstituerande, utan även att de betraktas som dialektiskt sammankopplade med andra processer i den sociala totaliteten. Även om klass är den ”entry point” från vilken den marxistiska litteraturforskningen försöker kartlägga förhållandet mellan litteraturen och den sociala totaliteten, kan analysen av den litterära produktionen av klass alltså inte kopplas loss från exempelvis den litterära produktionen av fenomen som genus eller etnicitet.¹⁵

Samtidigt innebär emellertid den marxistiska definitionen av klass som en process för produktion och fördelning av merarbete även att det kan finnas anledning att betona skillnader mellan den litterära produktionen av klass och den litterära produktionen av fenomen som ras, etnicitet, genus och kön. Inom litteraturvetenskapen betraktas nämligen de sistnämnda fenomenen ofta som identiteter. Och även om klass också kan vara en identitet, och även om klassprocesser ofta påverkar konstruktionen av olika identiteter, har detta fenomen också dimensioner som riskerar att osynliggöras inom de identitetspolitiska diskurser som i hög utsträckning dominerar forskningen (inklusive den forskning som präglas av ”intersektionella” perspektiv) om den litterära produktionen av exempelvis genus och etnicitet.¹⁶ Medvetenhet om denna problematik bör leda till insikten att forskning och undervisning om arbetarlitteraturens produktion av klass visserligen måste interagera med forskning och undervisning om litterär

produktion av kollektiva ideniteter, men att det också är viktigt att inte låta det starka identitetspolitiska paradigmet inom feministisk, postkolonial etc. litteraturvetenskap osynliggöra det marxistiska klassbegreppets specificitet.

Med utgångspunkt i den marxistiska förståelsen av svensk arbetarlitteratur som en process för litterär produktion av klass tycks det alltså vara rimligt att studiet av denna litteratur ska organiseras inom ramen för det mer övergripande studiet av den kulturella och litterära produktionen av klass, och i dialog med forskning och undervisning om den litterära produktionen av kollektiva ideniteter. Dock finns det också goda argument för att forskning och undervisning om svensk arbetarlitteratur bör ägna denna litteratur uppmärksamhet även ”i egen rätt”. I det följande kommer jag att presentera några av dessa argument med utgångspunkt i en analys av svensk arbetarlitteratur som en *tradition*.

Klasspolitik och tradition

Arbetarlitteraturens viktigaste politiska funktion ligger i dess mothegegoniska litterära produktion av fenomenet klass.¹⁷ Denna funktion är dock intimt sammankopplad med det faktum att svensk arbetarlitteratur i allmänhet konstrueras som en tradition. Existensen av denna tradition har nämligen kunnat ge legitimitet åt arbetarlitteraturens subalternas produktion av klass, såväl i det litterära fältet som i samhället i stort.

Detta har jag framhållit i artikeln ”Klassmärkt radikalism”, där jag hävdar att svenska arbetarlitteraturen alltid insisterat på det svenska samhällets klasskaraktär, och att den därför ständigt stått i konflikt med de socialt hegegoniska idéer som förnekat detta – exempelvis nationalistiska idéer, idéer om att folkhemmets sociala ingenjörskonst desarmerat konflikterna mellan arbete och kapital, idéer om att det postindustriella och mångkulturella samhället skulle ha gjort frågor om klass obsoleta etc:

Arbetarlitteraturen är alltså en mothegegonisk litteratur, en litteratur som i strid med de dominerande ideologierna hävdar att det finns klasser. Men för att kunna skildra fenomenet klass måste arbetarförfattarna inte bara kämpa mot de härskan- de tankarna i samhället i stort, utan även mot de dominerande idealen i det litterära fältet. Även de dominerande *estetiska* föreställningarna präglas nämligen av de maktägandes tabuisering av klass. Litteraturen, hävdar estetikerna, ska inte befatta sig med ekonomi och politik. Sådana ämnen är inte ”litterära”.

Att den svenska arbetarlitteraturen åtminstone sedan 1930-talet utgör en stark litterär tradition innebär att den fungerar som en politisk resurs både i och utanför det literära fältet. Tematiseringen av klass i arbetarlitteraturen ger en "legitim" motbild till de officiella föreställningarna om klassamhällets försvinnande. Och när esteterna hävdar att litteraturen inte ska befatta sig med frågor om klass kan arbetarförfattarna svara att ett ämne som sysselsatte nobelpristagarna Harry Martinson och Eyvind Johnson faktiskt inte kan anses vara helt icke-litterärt.¹⁸

Som redan påpekats har den marxistiska teorin politiska mål. Marxistiska kritiker vill inte bara förstå världen, utan även förändra den. Terry Eagleton har dock understrukt att den marxistiska litteraturvetenskapen haft svårt att leva upp till denna målsättning. Därför pläderar han för utvecklandet av en ny typ av marxistisk litteraturforskning i form av en "revolutionary cultural politics" som förmår att "articulate its 'cultural' analyses with a consistent political intervention".¹⁹ En sådan litteraturforskning får, enligt Eagleton, inte betrakta litteraturen som "immutable revelations", utan måste istället se den som "projects to be strategically reconstructed in changing historical conditions".²⁰ Jag menar att marxistisk forskning och undervisning om svensk arbetarlitteratur kan närma sig Eagletons ideal genom att aktivt bidra till konstruktionen av denna litteratur som en viktig tradition i modern svensk litteratur, och därigenom bidra till att legitimera arbetarförfattarnas mothegemoniska litterära produktion av fenomenet klass. Den teoretiska utgångspunkten för detta förhållningssätt till arbetarlitteraturen är insikten att förhållandet mellan den marxistiska litteraturteorin och dess studieobjekt är *överdeterminerat*, dvs. att samtidigt som litteraturteorin determineras av den studerade litteraturen, så determinerar den också sitt studieobjekt.²¹ Med andra ord: Den marxistiska litteraturteorin påverkas av, men kan också påverka, arbetarlitteraturens politiska funktioner.

Forskning och undervisning om svensk arbetarlitteratur bör insistera på och bidra till att denna behandlas som en specifik tradition. Exempelvis bör dess historia skrivas. (Att det ännu inte finns något standardverk om den svenska arbetarlitteraturens historia är en stor skamminst sagt pinsamt, särskilt med tanke på att denna litteratur faktiskt utgör "ett av Sveriges originella bidrag till världslitteraturen",²² och att svenska litteraturvetare trots allt haft tid att lägga ned avsevärd möda på projekt av typen "Skånes litteraturhistoria".) Det bör också ges kurser om svensk arbetarlitteratur. Dessutom bör emellertid även arbetarlitteraturens ställning som en central

strömning i den moderna litteraturen framhållas inom ramen för den allmänna litteraturhistoriska forskningen och undervisningen.

Kulturarv och klasspolitik

Idén att marxistisk forskning och undervisning om svensk arbetarlitteratur bör bidra till konstruktionen av denna litteratur som en stark litterär tradition har vissa likheter med olika litteraturpolitiska projekt inom exempelvis den feministiska kvinnolitteraturforskningen och forskningen om postkolonial litteratur. Under de senaste decennierna har en lång rad ekonomiskt, politiskt och kulturellt underordnade kollektiv använt konstruktionen av gruppsspecifika litterära kulturarv som ett led i kampen mot sin underordning.²³ Och har i hög utsträckning understötts av litteraturforskare och forskare.²⁴ Från en marxistisk utgångspunkt finns det dock anledning att betona att konstruktionen av svensk arbetarlitteratur som en litterär tradition, med syftet att därigenom skapa legitimitet åt dess mothegemoniska litterära produktion av klass, på flera sätt skiljer sig från andra litteraturpolitiska projekt som syftar till konstruktionen av gruppsspecifika litterära kulturarv. Inom sådana projekt står nämligen fenomenen identitet och identitetspolitik ofta i centrum, och deras mål är i allmänhet att skapa och kräva erkännande för kollektiva identiteter.²⁵ Det marxistiska klassbegreppet betecknar emellertid inte någon identitet, utan en ekonomisk process.²⁶ Och målet för den marxistiska klasspolitiken är inte att skapa erkännande för identiteten arbetare, utan att bidra till en övergång från den kapitalistiska klassprocessen, som bygger på exploatering av merarbete, till en kommunistisk klassprocess, där de som utför merarbete också bestämmer över hur detta ska fördelas.²⁷ Därför finns det – vilket framhållits av teoretiker som Nancy Fraser, Walter Benn Michaels, Slavoj Žižek m.fl. – aspekter av den identitetspolitiska diskursen som står i motsatsställning till den marxistiska klasspolitiken.²⁸ Kärnan i dessa (potentiella) motsättningar ligger i att marxistisk klasspolitik syftar till ett ”avskaffande” av arbetarklassen (genom ett avskaffande av den exploatering som *konstituerar* denna klass), medan identitetspolitik ofta bygger på en ”affirmativ” inställning till de kollektiviteter vars underordning denna politik bekämpar.²⁹

I artikeln ”Swedish working class literature and the class politics of heritage” har jag försökt analysera de politiska dimensionerna av konstrukti-

nen av arbetarlitteratur som en litterär tradition – och därmed som ett grupp-specifikt kulturarv – med utgångspunkt i den ovan beskrivna motsättningen mellan klass- och identitetspolitik.

En av mina utgångspunkter är att litteratur kan betraktas som kulturarv på två sätt. För det första kan man fokusera på litteraturens innehåll och se litterära verk som en källa till information om ett immateriellt kulturarv – exempelvis i form av idéer och erfarenheter – som existerar utanför litteraturen.³⁰ För det andra kan litterära texter betraktas som kulturarv i kraft av deras status som *litterära monument*, dvs. *estetiskt betydande litterära verk*.³¹ Denna analytiska distinktion aktualiserar två av litteraturens *funktioner* som kulturarv, nämligen dess roll för skapandet av kollektiva identiteter och dess roll för produktionen av kollektiva idéer eller föreställningar. Litterära monument spelar vanligen framför allt en roll för konstruktionen av identiteter: ”When a literary monument is claimed as heritage, those claiming it are – by the very act of claiming it as *their* heritage – conferring their collective identity. And at the same time they are also attributing status to this identity by connecting it to a work considered to be ’great’”.³² När det litterära kulturarvets innehåll betonas hamnar dock idéer och övertygelser oftare i centrum.³³

Min analys bygger också på att det finns två strategier för konstruktionen av en grupp-specifik litterär tradition eller ett grupp-specifikt litterärt kulturarv, nämligen de som John Guillory kallar ”integrationist” respektive ”separatist”.³⁴ Den förra av dessa strategier går ut på att betrakta ett grupp-specifikt litterärt kulturarv som del av exempelvis den nationella litteraturen, medan den senare innebär att man betonar det grupp-specifika litterära kulturarvets autonomi.

Med utgångspunkt i dessa distinktioner, och i en undersökning av hur svensk arbetarlitteratur vid olika tidpunkter och av olika aktörer betraktats som ett grupp-specifikt litterärt kulturarv, har jag så försökt formulera en marxistisk ”politics of the promotion of Swedish working class literature as heritage”.³⁵ En av mina slutsatser var att en sådan politik bör fokusera på litteraturens kulturellt produktiva dimensioner snarare än på att konstruera litterära monument. Historiskt tycks nämligen kampen för konsekvrering av arbetarlitteratur och arbetarförfattare som litterära monument framför allt ha följt en identitetspolitisk logik, kopplad till tesen att ”även arbetare kan skapa ’stora verk’”.³⁶ Jag hävdade också att konstruktionen av arbetarlitte-

raturen som ett grupp-specifikt kulturarv i allmänhet bör baseras på separatistiska strategier, eftersom dess mothegemoniska litterära produktion av klass nödvändigtvis står i konflikt med andra delar av det (nationella) litterära kulturarvet.³⁷ Dessutom menade jag mig kunna visa att integrativa strategier för konstruktionen av arbetarlitteraturen som kulturarv i allmänhet varit kopplade till det identitetspolitiska kravet på att synliggöra identiteten arbetare inom ramen för en nationell identitet.³⁸

Analysen av konstruktionen av svensk arbetarlitteratur som ett grupp-specifikt litterärt kulturarv kan dock inte utan vidare överföras på diskussionen om hur den marxistiska forskningen och undervisningen kan bidra till konstruktionen av denna litteratur som en stark tradition. Insikterna att det är arbetarlitteraturens kulturella dimensioner – och framför allt dess litterära produktion av klass – som bör stå i centrum för marxistisk forskning och undervisning om denna litteratur, samt att arbetarlitteraturen i allmänhet bör behandlas som en *specifik* tradition, som står i ett konfliktfyllt förhållande till andra litterära traditioner, är i och för sig tämligen oproblematiska. Emellertid är det också viktigt att inse att arbetarlitteraturens mothegemoniska litterära produktion av klass medieras genom förhållandena i det litterära fältet, och att det krävs att den har en relativt stark status *i detta fält* för att den ska kunna vara politiskt effektiv. För att understödja denna politiska effektivitet är det viktigt att hävda arbetarlitteraturens och arbetarförfattarnas status som litterära monument, dvs. att föra ett slags ”identitetspolitisk” kamp för synliggörande och erkännande av arbetarlitteraturen som en viktig tradition *inom* den svenska litteraturen.

Avslutning

Den marxistiska litteraturvetenskapen betraktar litteratur som en kulturell process och undersöker det överdeterminerade förhållandet mellan denna process och andra delar av den sociala totaliteten, med särskilt fokus på den litterära produktionen av klass. Därför bör marxistiska litteraturvetare forska och undervisa om svensk arbetarlitteratur inom ramen för det mer övergripande problemkomplexet ”litteratur och klass”. Denna forskning och undervisning måste dock präglas av en hög grad av öppenhet gentemot den litteraturvetenskap som sysslar med den litterära produktionen av exempelvis genus och etnicitet. Givet det faktum att den svenska arbetarlitte-

rära *traditionen* spelat en progressiv politisk roll genom att fungera legitimerande för arbetarförfattarnas mothegemoniska litterära produktion av klass framstår det emellertid som en kanske ännu mer angelägen uppgift att forska och undervisa om arbetarlitteraturen ”som sådan”. En sådan forskning och undervisning kan nämligen bidra till konstruktionen av svensk arbetarlitteratur som just en stark tradition i den moderna svenska litteraturen och därigenom, med Eagletons ord, ”articulate its ’cultural’ analyses with a consistent political intervention”.

Noter

1. Jack L. Amariglio, Stephen A. Resnick & Richard D. Wolff, ”Class, Power, and Culture”, *Marxism and the Interpretation of Culture*, red. C. Nelson & L. Grossberg, Urbana & Chicago 1988, s. 487.
2. Stephen A. Resnick & Richard D. Wolff, *New Departures in Marxian Theory*, London & New York 2006, s. 20. Klass definieras i sammanhanget som processer för produktion och distribution av det Marx kallar ”merarbete”. Stephen A. Resnick & Richard D. Wolff, *Knowledge and Class. A Marxian Critique of Political Economy*, Chicago & London 1987, s. 19–20.
3. *New Departures in Marxian Theory*, London & New York 2006, s. 20. *Knowledge and Class. A Marxian Critique of Political Economy*, Chicago & London 1987, s. 19–20.
4. Amariglio, Resnick & Wolff, ”Class, Power, and Culture”, 1988, s. 488.
5. Eric Schocket, *Vanishing Moments. Class and American Literature*, Ann Arbor 2006, xi.
6. Magnus Nilsson, *Arbetarlitteratur*, Lund 2006, s. 25. Magnus Nilsson, ”Arbetarlitteratur, identitet, ideolog”, *Tidskrift för litteraturvetenskap* 2006:3–4, s. 165–166.
7. Magnus Nilsson, ”Klassmärkt radikalism”, *Clarté* 2011:2, s. 55.
8. Resnick & Wolff, *New Departures in Marxian Theory*, 2006, s. 17.
9. *Ibid.*, s. 6.
10. Resnick & Wolff, *Knowledge and Class*, 1987, s. 89 f.
11. *Ibid.*, s. 161; Resnick & Wolff, *New Departures in Marxian Theory*, 2006, s. 6.
12. Louis Althusser, *Lenin and Philosophy*, övers. B. Brewster, London & New York 1971, s. 123.
13. Magnus Nilsson, *Den föreställda mångkulturen. Klass och etnicitet i svensk samtidsprosa*, Hedemora 2010. Se även Nilsson, ”Klassmärkt radikalism”, 2011, s. 55 f.
14. Nilsson, ”Klassmärkt radikalism”, 2011, s. 56.
15. Resnick & Wolff, *Knowledge and Class*, 1987, s. 25.
16. Se Magnus Nilsson, ”Rethinking Redistribution and Recognition: Class, Identity, and the Conditions for Radical Politics in the ’Postsocialist’ Age”, *New Proposals: Journal of Marxism and Interdisciplinary Inquiry* 2008:1, s. 31–44.
17. Nilsson, ”Klassmärkt radikalism”, 2011, s. 55.

18. Ibid., s. 56.
19. Terry Eagleton, *Walter Benjamin or Towards a Revolutionary Criticism*, London & New York 2009, s. 98.
20. Ibid., s. 116.
21. Resnick & Wolff, *Knowledge and Class*, 1987, s. 9.
22. Lars Furuland & Johan Svedjedal, *Svensk arbetarlitteratur*, Stockholm 2006, s. 15.
23. Magnus Nilsson, "Swedish working class literature and the class politics of heritage", *Heritage, Labour and the Working Classes*, red. L. Smith, P. Shackel & G. Campbell, London 2011, s. 180.
24. Ibid., s. 180 f.
25. Ibid., s. 180.
26. Se Nilsson, "Rethinking Redistribution and Recognition", 2008.
27. Resnick & Wolff, *Knowledge and Class*, 1987, s. 61. Resnick & Wolff, *New Departures in Marxian Theory*, 2006, s. 6.
28. Se Nilsson, "Rethinking Redistribution and Recognition", 2008.
29. Se Ibid..
30. Nilsson, "Swedish working class literature and the class politics of heritage", 2011, s. 179.
31. Ibid., s. 179.
32. Ibid., s. 179.
33. Ibid., s. 179.
34. John Guillory, *Cultural Capital. The Problem of Literary Canon Formation*, Chicago 1993, s. 3.
35. Nilsson, "Swedish working class literature and the class politics of heritage", 2011, s. 178.
36. Ibid., s. 188.
37. Ibid., s. 186.
38. Ibid., s. 187 f.

Litteratur

- Agrell, Beata, "Early Swedish Working-class Fiction and the Literary (c.1910): The Case of Maria Sandel", paper vid NORLIT-konferensen Litteratur och politik/Literature and Politics i Roskilde 4–7 aug. 2011, <http://www.scribd.com/doc/61260811>.
- "Gömma det lästa i sitt inre. Fromhet och klasskamp i tidig svensk arbetarprosa", *Ord & Bild* 2003:4.
  - "'Hemskt morddrama i Sunnansjö'. Estetik och didaktik i två kortberättelser av Dan Andersson", *Skönhet men jämväl förnuft. Festskrift till Sverker Göransson*, red. A. Forssberg Malm, M. Jansson, N. Schiöler, Stockholm/Stehag 2001.
  - "In Search of Legitimacy. Class, Gender and Moral Discipline in Early Swedish Working-Class literature c. 1910", *Faszination des Illegitimen. Alterität in Konstruktionen von Genealogie. Herkunft und Ursprünglichkeit in den skandinavischen Literaturen seit 1800*, red. C. Gestrich & T. Mohnike, Reihe Identitäten und Alteritäten, Band 25, Würzburg 2007.
  - "Aesthetic Experience as Offence in Early Swedish Working-Class Narrative", *Sentimentalität und Grausamkeit. Emotion und ästhetische Erfahrung in der skandinavischen und deutschen Literatur der Moderne*, red. S. Wennerscheid, Münster 2011.
- Ahlenius, Holger, *Arbetaren i svensk diktning*, Stockholm 1934.
- Ahmed, Sara, *The Cultural Politics of Emotion*, New York, 2004.
- Ahrne, Göran, Hedvig Ekerwald & Håkon Leiulfssrud, *Klassamhällets förändring*, Lund 1995.
- Alakoski, Susanna, *Svinalängorna*, Stockholm 2006.
- Althusser, Louis, *Lenin and Philosophy*, övers. Ben Brewster, London & New York 1971.
- Amariglio, Jack L., Stephen A. Resnick & Richard D. Wolff "Class, Power, and Culture", *Marxism and the Interpretation of Culture*, red. C. Nelson & L. Grossberg, Urbana & Chicago 1988.
- Ambjörnsson, Ronny, "Kvinnofrågan i Sverige, uppkomst och utveckling under 1800-talet", *Zenit*, nr 1974:7–8 .

- Andersen Nexø, Martin, *Finland – den politiska terrorns land*, Stockholm 1939.
- *Ditte Menneskebarn. 2*, København 1947.
  - *Morten hin Røde*, København 1947.
  - ”Omkring Finland”, *Arbejderbladet* 15.10 1939.
  - *Pelle Erobreren*, 1–2. København 2006.
  - ”Trotsky – menneskehedens fjende nr. 1”, *Arbejderbladet* 9.2 1937.
  - ”Öppet svar till Eyvind Johnson”, *Arbetet* 24.1 1938.
- Anderson, David, *Poeten och sophelikoptern. Gunnar Ekelöf, folkhemmet och vetenskapen*, Stockholm 2004.
- Andersson, Lars Gustaf, ”Peter Weiss och minnesmaskinen. Motståndets estetik”, *Theorier om verklig diktning. En festskrift till Per Erik Ljung*, red. B. Hedén m. fl., Lund 2008.
- Andersson, Sture, ”Grottorna i Arjeplog”, *Norrländska Socialdemokraten* 3.12 1956.
- Arendt, Hannah, ”Der Dichter Bertolt Brecht”, *Neue Rundschau* (61), 1950:1.
- Arping, Åsa, ”Folkhemmet tur och retur. Om klass, kön och utanförskap i tre svenska 2000-talsromaner”, *Moderniteter. Text, bild, kön. En vänbok till Ingrid Holmquist*, red. Å. Arping, A. Nordenstam och K. Widegren, Göteborg 2008.
- Ashcroft, Bill, Gareth Griffiths & Helen Tiffin *The Empire Writes Back. Theory and Practice in Post-Colonial Literature*, London 1989.
- Bakhtiari, Marjaneh, *Kalla det vad fan du vill*, Stockholm 2005.
- Barbey, Rainer, ”Produktionsästetik im Widerstandsroman von Peter Weiss”, *Peter Weiss Jahrbuch* (18), Opladen 2009.
- Benjamin, Walter, ”Bertolt Brecht”, *Gesammelte Schriften, bd. II:2*, red. R. Tiedemann & H. Schweppenhäuser, Frankfurt am Main 1991.
- Bergh, Magnus, ”Die Kristalle von Peter Weiss. Ein verborgenes Muster in der ’Ästhetik des Widerstands’ und in den autobiographischen Texten”, *Peter Weiss Jahrbuch* (12), Opladen 2003.
- *Mörkrets litteratur. Peter Weiss i Motståndets estetik*, Stockholm 1999.
- Bergmann, Sigurd, *Gud i funktion. En orientering i den kontextuella teologin*, Stockholm 1997.
- Bergom-Larsson, Maria, ”Romansvit om ett samhälle ockuperat av Bola- get”, *Dagens Nyheter* 7.1. 1972.

- Berättelse över kommunistiska ungdomsförbundets verksamhet år 1922*, Fram, 1923, s. 27, ARAB 585, Sveriges kommunistiska ungdomsförbund [1921], A01:001.
- Bihagen, Erik, *The Significance of Class. Studies of class inequalities, consumption and social circulation in contemporary Sweden*, Umeå 2000.
- Blomqvist, Håkan, *Nation, ras och civilisation i svensk arbetarrörelse före nazismen*, Stockholm 2006.
- Boëthius, Ulf, *När Nick Carter drevs på flykten. Kampen mot "smutslitteraturen" i Sverige 1908–1909*, Stockholm 1989.
- Bolin, Jan, *Parti av ny typ? Skapandet av ett svenskt kommunistiskt parti 1917–1933*, Stockholm 2004.
- Borglund, Tore, "Han avslöjade lögnen om folkhemmet", *Kvällsposten* 3.4 1972.
- Boss, Emil, *Vad avlägsna vi ser ut man kan knappt tro att det är vi*, Stockholm 2010.
- Bouquet, Philippe, *Spaden och pennan. Den svenska proletärromanen*, övers. Jan Stolpe, Stockholm 1990.
- Bourdieu, Pierre, *Konstens regler. Det litterära fältets uppkomst och struktur*, övers. J. Stierna, Stockholm/Stehag 2000.
- Brandell, Gunnar, "Tunnelfasor", *Svenska Dagbladet* 29.9 1955.
- Brecht, Bertolt, "Mann ist Mann", *Gesammelte Werke, Bd. 1, Stücke 1*, red. E. Hauptmann, Frankfurt am Main 1967.
- "Die Maßnahme", *Werke. Große kommentierte Berliner und Frankfurter Ausgabe, bd. 3*, red. W. Hecht, J. Knopf, W. Mittenzwei och K.-D. Müller, Berlin, Weimar & Frankfurt am Main 1988.
- Butler, Judith, *Bodies That Matter. On the discursive limits of "sex"*, New York 1993.
- *Genustrubbel*, övers. S. Almqvist, Göteborg 2007.
- *The Psychic Life of Power. Theories in Subjection*, Stanford 1997.
- *Undoing Gender*, New York 2004.
- "Bärga-kungens saga", *Barntidningen. Organ för Soc.-dem. Ungdomsförb. barnkillen*, 1920:2–3.
- Carey, John, *The Intellectuals and the Masses. Pride and Prejudice among the Literary Intelligentsia, 1880–1939*, London 1992.
- Carleton, Greg, "Writing-Reading – the Sexual Revolution in the Early Soviet-Union", *Journal of the History of Sexuality* (8) 1997:2.

- Carlson, Stig, "Ur den frostbitna verkligheten", *Frihet* 1956: 24–25.
- Claesson, Bo, "Ett försonande och erövrande motstånd. Ett relationellt och integrerande autonomibegrepp som grund för en solidarisk teologi", "Man får inte tvinga någon". *Autonomi och relationalitet i nordisk teologisk forskning*, red. S. Bergmann, Nora 2001.
- "Tro. Tillit, verklighet och arbete. Befriande praktik och konkret frihet", *Vardagskulturens teologi i nordisk tolkning*, red. S. Bergmann & C.R. Bråkenhielm, Nora 1998.
- Clayhills, Harriet, *Kvinnohistorisk uppslagsbok*, Stockholm 1991.
- Connel, James. "Den röda fanan", *Folkets sånger*, övers. T. Nerman, Stockholm 1926.
- Czaplicka, Magdalena, "Yrhättor, backfischer och unga damer", *Från flygdröm till swingscen*, red. M Franzén, Lund 1998.
- Dahlström, Britt, "Familjens världsbild", *Veckopressen i Sverige*, Löderup 1979.
- Den svenska litteraturen – Från modernism till massmedial marknad, del 3*, red. L. Lönnroth, S. Delblanc & S. Göransson, Stockholm 1999.
- Den svenska pressens historia. 3: Det moderna Sveriges spegel (1897–1945)*, red. G. Lundström, P. Rydén & E. Sandlund, Stockholm 2001.
- "Det nya året.", *Barntidningen. Organ för Kommunistiska Ungdomsförb. barngillen*, 1922:1.
- Diese bebende kühne zähe Hoffnung. 25 Jahre Peter Weiss Die Ästhetik des Widerstands*, red. A. Beise, J. Birkmeyer & M. Hofmann, St. Ingbert 2008.
- "Ditt land är hela världen.", *Barntidningen. Organ för Soc.-dem. Ungdomsförb. barngillen*, 1920:7.
- Dolezel, Lubomir, *Possible Worlds of Fiction and History. The Postmodern Stage*, Baltimore 2010.
- Eagleton, Terry, *Walter Benjamin or Towards a Revolutionary Criticism*, London & New York 2009.
- Edström, Mauritz, "Unga berättare 1955", *Arbetaren* 23.11 1955.
- Einarsson, Jan, "'Jag hatar ordet privilegierad'. Om att rota i elevers sociala bakgrund", *Utbildning och demokrati. Tidskrift för didaktik och utbildningspolitik* (12), 2003:2.
- Ekelöf, Gunnar, *Diwan över fursten av Emgion*, Stockholm 1965.
- *En natt i Ötocab*, Stockholm 1961.

- ”En outsiders väg”, *Promenader och utflykter*, Stockholm 1963.
- *Färjesång*, Stockholm 1941.
- *Lägga patience*, Stockholm 1969.
- *Skrifter 8*, Stockholm 1993.
- *Strountes*, Stockholm 1955.
- Engdahl, Horace, ”Stemmen er Ekelöfs ontologiske zone”, *Nordens fyrste. Fire essays og seksten samtaler om Gunnar Ekelöfs værk og betydning*, red. N.A. Conrad Thing, København 2011.
- Enquist, Per Olov, ”Den svåra lojaliteten”, *BLM* (32) 1963: 1.
- Falk, Cecilia, m.fl., ”Karl Östman – sågverksarbetare och författare”, *Ord & Bild* (95) 1976:4–5.
- Farbror Paul, ”Ett förslag om en nyttig pristävlan”, *Barntidningen*, 1922:10–11.
- Flyg, Nils, [pseudonym Svante], ”Framtidsfolket. Agitationspjäs för gillena”, *Barntidningen. Organ för Kommunistiska Ungdomsförb. barngillena*, 1922:1.
- Flygren, Love, ”Idérik arbetarlitteraturforskning”, *LO-Tidningen Kultur*, 15.12 2010.
- Flygt, Torbjörn, *Underdog*, Stockholm 2001.
- Foerster, Svante, ”Dikten och den nya verkligheten”, *Upptakt* (1) 1954.
- Foucault, Michel, ”The Subject and Power”, *The Essential Foucault – Selections from The Essential Works of Foucault 1954–1984*, red. P. Rabinow & N. Rose, New York 2003.
- ”What is an Author”, *Textual Strategies*, red. J.V. Harari, London 1980.
- Fox, Pamela, ”De/Re-fusing the Reproduction-Resistance Circuit of Cultural Studies. A Methodology for Reading Working-Class Narrative”, *Cultural Critique* (19) 1994:28.
- Frykman, Jonas, *Ljusnande framtid! Skola, social mobilitet och kulturell identitet*, Lund 1998.
- Frysom: lysom! Elmer Diktonius och Gunnar Ekelöf brevväxlar*, red. U.T. Moberg, Stockholm 1984.
- Furuland, Lars, m.fl., *Arbetarförfattarna och syndikalismen*, Stockholm 1991.
- Furuland, Lars, ”Fejden 1921 om proletärdiktning. Ett kapitel ur arbetarlitteraturens historia”, *Fiktionens förvandlingar. En vänbok till Bo Benich-Björkman*, red. D. Hedman & J. Svedjedal, Uppsala 1996.

- Furuland, Lars & Svedjedal, Johan, *Svensk arbetarlitteratur*, Stockholm 2006.
- Gemzøe, Anker, "Morning at the Window. The City as a Sea in T. S. Eliot, Charles Baudelaire and Otto Gelsted", *English and Nordic Modernisms*, red. M. Jansson m.fl., Norwich 2002.
- "Per Pettersons Ekkoland – Danmark. Nordjyllands genlyd i en norsk forfatters værk", *Översättning. Adaption, interpretation, transformation*, red. P.E. Ljung & C.-G. Holmberg, Lund 2011.
- Gilbert, Sandra M., & Susan Gubar, *No Man's Land. The Place of the Woman Writer in the Twentieth Century, vol 1: The War of the Words*, New Haven 1988.
- Godin, Stig Lennart, *Klassmedvetandet i tidig svensk arbetarlitteratur*, Lund 1994.
- Granlid, Hans O., *Martin Koch och arbetarskildringen*, Stockholm 1957.
- *Spänningarnas förlösning. Om Dan Anderssons verk och verklighet – med särskild hänsyn till hans sena prosa*, Stockholm 2004.
- Greider, Göran, *Arbetarklassens återkomst. Om klasskampen, globaliseringen och framstegstanken*, Stockholm 1998.
- *Det levande löftet. Om realismen, demokratin och folkhemmet*, Stockholm 1994.
- *Det måste finnas en väg ut ur det här samhället*, Stockholm 2010.
- "Det sociala larvet", *Aftonbladet* 26.2 2010.
- "Gunnar Ekelöf och den svenske ombudsmannen", *Röster om Gunnar Ekelöf*, Stockholm 2001.
- Gröndahl, Satu, "Från fångarnas kör till Svinalängorna. Kvinnliga erfarenheter i den interkulturella svenska litteraturen", *Genusvetenskapliga litteraturanalyser*, red. Å. Arping & A. Nordenstam, Lund 2010.
- Guillory, John, *Cultural Capital. The Problem of Literary Canon Formation*, Chicago 1993.
- Gärdegård, Nils, "Efterskrift", Karl Östman, *Stabbläggare och andra noveller*, Stockholm 1976.
- Hadenius, Stig, Jan-Olof Seveborg & Lennart Weibull, *Partipress – socialdemokratisk press och presspolitik 1910–1920*, Stockholm 1970.
- Hallgren, Hanna, "Utan motstånd", *Aftonbladet* 12.2 2010.
- Handbok i svensk kvinnohistoria*, red. G. Kyhle & K. Abukhanfusa, Stockholm 1987.

- Hauptmann, Elisabeth, "Notizen über Brechts Arbeit 1926", *Sinn und Form, Zweites Sonderheft Bertolt Brecht*, (9) 1957.
- Heidelberger-Leonard, Irene, "Die Zwei Seelen von Peter Weiss. Zur 'Rekonvaleszenz'", *Peter Weiss. Neue Fragen an alte Texte*, red. I. Heidelberger-Leonard, Opladen 1994.
- Hess, Elizabeth, "Guerrilla Girl Power: Why the Art World Needs a Conscience", *But Is It Art? The Spirit of Art as Activism*, red. R. Felshin, Seattle 1995.
- Holgersson, Ulrika, *Populärkulturen och klassamhället – arbete, klass och genus i svensk dampress i början av 1900-talet*, Stockholm 2005.
- Horgby, Björn, *Egensinne och skötsamhet. Arbetarkulturen i Norrköping 1850–1940*, Stockholm 1993.
- Houmann, Børge, *Martin Andersen Nexø og hans samtid. 1919–1933*, København 1982.
- *Martin Andersen Nexø og hans samtid. 1933–1954*, København 1988.
- Jacobsen, Kurt, *Aksel Larsen. En politisk biografi*, København 1996.
- Jacobsen, Roy, *Vidunderbarn*, Oslo 2010.
- Jelinek, Elfriede, *Lust*, övers M. Holmqvist, Stockholm 2004.
- Jensen, Johannes V., *Den daarlige Darwinisme*, Forum 1922–23.
- Johansson, Sam, "Salomonsons svartsyn", *Ny Dag* 2.12 1959 och *Norrskensflamman* 4.12 1959.
- Johnson, Eyvind, "Aldrig är detta en röd armé", *Folkets dagblad* 21.12 1939.
- *Avsked till Hamlet*, Stockholm 1930.
- "En av de få verkligt stora romanförfattarna", *Martin Andersen-Nexö*, Malmö 1934.
- "Ett arbetarklassens epos", *Brands Julnummer*, 1921.
- "Ett öppet brev till Martin Andersen-Nexö", *Arbetet* 11.1 1938.
- *Här har du ditt liv!* Stockholm 1935.
- *Krilons resa*, Stockholm 1942.
- *Nattövning*, Stockholm 1938.
- *Noveller II*, Stockholm 1950.
- *Nu var det 1914*, Stockholm 1934.
- "Ny Dags nya politik?", *Socialdemokraten* 3.3 1940.
- "På våren 1938", *Metallarbetaren* (49) 1938:16.
- *Regn i gryningen*, Stockholm 1933.

- *Romanen om Olof*, Stockholm, 1992.
- *Se dig inte om!* Stockholm 1936.
- *Slutspel i ungdomen*, Stockholm 1937.
- *Soldatens återkomst*, Stockholm 1940.
- ”Sommarbetraktelse”, *Oxford och vi*, Stockholm 1939.
- ”Svar på ett brev”, *Uppbåd för dessa*, red. H. Beijer, Stockholm 1939.
- Jonsson, Stefan, *Rapport från sopornas planet*, Stockholm 2010.
- Jonsson, Torsten, *Stor-Norrland och litteraturen*, Stockholm 1938.
- Jordahl, Anneli, *Klass är du fin nog?*, Stockholm 2003.
- Jönsson, Dan, ”Romanens stängda arbetsrum”, *10-tal* (2) 2011:5.
- Jönsson, Johan, *Efter arbetsschema*, Stockholm 2008.
- *Livdikt*, Stockholm 2010.
- Kalmteg, Lina, ”Feministiska föreställningar fyller salongerna”, *Dagens Nyheter*, 24.8 2005.
- ”Feminister på scen senaste året”, *Dagens Nyheter*, 24.8 2005.
- Katz, Jonathan Ned, *The Invention of Heterosexuality*, Chicago 2007.
- Kearney, Richard, *On Stories*, London & New York 2002.
- Kertesz, Imre, *Kaddish för ett ofött barn*, övers. E. Rosenberg, Stockholm 1996.
- Khemiri, Jonas Hassen, *Ett öga rött*, Stockholm 2003.
- ”Kinesiska muren”, *Barntidningen*, 1919:2.
- Kirk, Hans, *Fejltagelsen og andre ugebladsnoveller*, København 1999.
- ”Kan Danmark afkristnes?”, *Kritisk Revy* 3.10 1928.
- Klatt, Gudrun, ”Korrespondenz und Widerspruch – Brecht bei Peter Weiss”, *Ästhetik des Widerstands*. *Erfahrungen mit dem Roman von Peter Weiss*, red. N. Krenzlin, Berlin 1987.
- Knudsen, Erik, ”Ny Stemme i Arbejder-Litteraturen”, *Social-Demokraten* 26.12 1947.
- Krapotkin, Peter, *Eröfringen af brödet*, Stockholm 1919.
- Kritik I* (1921–1931), red. B. Gustavsson, Lund 2009.
- Kronprinsessans bok för Finlands Röda Kors*, Stockholm 1940.
- Kvinnor mot kvinnor: om systerskapets svårigheter*, red. C. Florin, L. Somestad & U. Wikander, Stockholm 1999.
- Kårsnäs, Mona, *Eyvind Johnson och djävulen. Människans andra jag och den politiska ondskan. Studier kring ett motivkomplex i Eyvind Johnsons romankonst*, Uppsala 1984.

- Lagercrantz, Olof, "Tre debutanter", *Dagens Nyheter* 29.9 1955.
- "Varg mot varg", *Dagens Nyheter* 7.12 1956.
- Larsson, Lisbeth, *En annan historia*, Stockholm 1990.
- Lidman, Sara, "Att bryta tystnaden", *Aftonbladet* 19.12 1969.
- Liedman, Sven-Eric, "Ekelöf, solidariteten och folkhemmet", *Röster om Gunnar Ekelöf*, Stockholm 2001.
- *I skuggan av framtiden. Modernitetens idéhistoria*, Stockholm 1997.
- Lind, Albin, "Recension av Kurt Salomonson *Sveket*", *Fackföreningsrörelsen* 1959: 49.
- Linderborg, Åsa, *Mig äger ingen*, Stockholm 2007.
- Lindberger, Örjan, *Människan i tiden. Eyvind Johnsons liv och författarskap 1938–1976*, Stockholm 1990.
- *Norrbottningen som blev europé. Eyvind Johnsons liv och författarskap till och med Romanen om Olof*, Stockholm 1986.
- Lindner, Burkhardt, "Between Pergamon and Plötzensee. Another Way of Depicting the Course of Events. An Interview with Peter Weiss", *New German Critique* (30) 1983.
- Ljung, Per Erik, "Gunnar Ekelöfs 'Non serviam'", *På tvärs*, Hellerup 2000.
- Lo-Johansson, Ivar, *Frihet*, Stockholm 1985.
- *Författaren. Självbiografisk berättelse*, Stockholm 1957.
- *Godnatt, jord*, Stockholm, 1979 (1933).
- Lundberg, Kristian, *Yarden. En berättelse*, Eslöv 2009.
- Lundbo, Jette Levy, *Modstandens figurer. Fiktion, historie og køn*, Charlottenlund 1987.
- Luthers Lilla Katekes i ljuset av andra Lutherord. Till undervisningens och den enskilda uppbyggelsens tjänst*, utgiven av J. Ljunghoff, Stockholm 1932.
- Lykke, Nina, "Intersektionalitet – ett användbart begrepp för genusforskningen", *Kvinnovetenskaplig tidskrift* (14) 2003:1.
- Malm, Anna Forssberg, *Kollisioner. Aksel Sandemose som outcast och monument*. Stockholm/Stehag 1998.
- Malmgren, Gun, "Svenskämnet som demokrati- och 'värdegrundsämne'", *Utbildning och demokrati. Tidskrift för didaktik och utbildningspolitik* (12) 2003:2.

- Malmgren, Lars-Göran, *Göran Palms LM böcker. Två industrireportage och deras mottagande*, Stockholm 1977.
- Malmros, Gerda, *Rapport från andra internationella barnledarkonferensen i Moskva, avhållen tiden den 23–30 sept. 1925*: Arbetarrörelsens arkiv i Stockholm, handlingar rörande Arbetarbarnens Förbund, mapp Handlingar från internationella konferenser 1922–1929.
- Martinson, Moa, *Mor gifter sig*, Höganäs 1978.
– *Mor gifter sig*, Stockholm 1993.
- Marx, Karl, ”De ekonomisk-filosofiska manuskripten”, *Karl Marx. Texter i urval*, red. S.-E. Liedman och B. Linnell, Stockholm 2003.
- Mattsson, Per-Olof, ”Eyvind Johnson och syndikalismen”, *Arbetarförfattarna och syndikalismen*, Stockholm 1999.
- Mazenauer, Beat, ”Konstruktion und Wirklichkeit. Anmerkungen zur autobiographischen Wahrhaftigkeit bei Peter Weiss”, *Peter Weiss Jahrbuch* (2), Opladen 1993.
- Metz, Johann Baptist, *Faith in History and Society. Toward a Practical Fundamental Theology*, New York 2007.
- Meurling, Per, *Fabian Månsson och bondsocialismen*, Stockholm 1972.
- Molin, Kari, & Britt Ågren, *Klassresan*, Stockholm 1991.
- Mortensen, Anders, ”Gunnar Ekelöfs Strountes i och bortom femtiotalets offentlighet”, *Litteraturens offentligheter*, red. T. Forslid & A. Ohlsson, Lund 2009.
– *Tradition och originalitet hos Gunnar Ekelöf*, Stockholm/Stehag 2000.
- Mot ljuset. Nordisk prosa, dikt och konst. Tillägnade Martin Andersen Nexø*, Stockholm 1944.
- Munkhammar, Birgit, ”30-talets perspektiv. Eyvind Johnson som kritiker i tidningen Arbetet”, *Svensk litteraturtidning* (40) 1977:3–4.
- Månsson, Fabian, ”På den tiden...”, *Ansikten. Självbiografiska skisser*, Stockholm 1932.
– *Rättfärdiggörelsen genom tron. Skildringar från den frikyrkliga rörelsens genombrott*, 1–2, Stockholm 1916, 1917.
- Nilsson, Magnus, *Arbetarlitteratur*, Lund 2006.
– ”Arbetarlitteratur, identitet, ideologi”, *Tidskrift för litteraturvetenskap* (19) 2006:3–4.
– *Den föreställda mångkulturen. Klass och etnicitet i svensk samtidsprosa*, Hedemora 2010.

- *Den moderne Ivar Lo-Johansson. Modernisering, modernitet och modernism i statarromanerna*, Hedemora 2003.
  - ”Klassmärkt radikalism”, *Clarté* (88) 2011:2.
  - ”Litteraturvetenskapens klassrum”, *Tidskrift för litteraturvetenskap* (14) 2001:1.
  - ”Rethinking Redistribution and Recognition: Class, Identity, and the Conditions for Radical Politics in the ’Postsocialist’ Age”, *New Proposals. Journal of Marxism and Interdisciplinary Inquiry* (2) 2008:1.
  - ”Swedish working class literature and the class politics of heritage”, *Heritage, Labour and the Working Classes*, red. L. Smith, P. Shackel & G. Campbell, London 2011.
- Nerman, Ture, *Den röda ungdomens väg*, Stockholm 1919.
- Nordin, Åke, ”Hunger och kärlek”, *Morgon-Tidningen* 15.10 1955.
- Norman, Birger, ”Om arbetardiktens aktuella villkor”, *Femtital* (7) 1957:1.
- Och så vill jag prata med dig. Brevväxlingen mellan Eyvind Johnson och Elmer Diktonius*, red. Ö. Lindberger, Stockholm 1997.
- Olsson, Annika, ”Thoughts on Being a Respectable Homo Academicus”, *Thinking with Beverley Skeggs*, red. A. Olsson, Stockholm 2008.
- Olsson, Henry, ”Pelle Molin och Norrlandsskildringen”, *Från Wallin till Fröding. Studier i svensk adertonhundratalsdikt*, Stockholm 1939.
- Omkring Pelle Erobreren*, red. Børge Houmann. København 1975.
- Ossian-Nilsson, K.G., ”Sagan”, *Solstrålen. Sagostunds barnens tidning*, 1906:1.
- Palm, Göran, ”Den nya svenska romanen”, *BLM* (30) 1961: 6.
- Palmlund, Evald, ”Arbetardikt – gammal och ny”, *Tiden* (50) 1957: 8.
- *Väderhatt och väderflöjel. Erik Lindorm och tidningarna 1905–1924*, Lund 1981.
- Paasonen, Pekka, *Till alla kommunistiska ungdomsförbunds centralkommittéer. Om betydelsen av andra internationella ledarekonferensen för den kommunistiska barnrörelsen och de viktigaste närmaste uppgifterna*, daterat Moskva den 19 december 1925: Arbetarrörelsens arkiv i Stockholm, handlingar rörande Arbetar barnens Förbund, mapp Handlingar från internationella konferenser 1922–1929.
- Pears, Angie, *Doing Contextual Theology*, New York 2009.
- Petersen, Vibeke Rützou, *Women and Modernity in Weimar Germany – Reality and Representation in Popular Fiction*, New York 2001.

- Petterson, Per, *Aske i munnen, sand i skoa*, Oslo 1987/Roskilde 2008.
- *Det er greit med mig*, Oslo 1992/Roskilde 2002.
  - *Ekkoland*, Oslo 1989/Roskilde 2008.
  - *I kjølvannet*, Oslo 2000/Roskilde 2001.
  - *Jeg forbanner tidens elv*, Oslo 2008/Roskilde 2009.
  - *Månen over Porten*, Oslo 2004/Roskilde 2009.
  - *Til Sibir*, Oslo 1996/Roskilde 2000.
  - *Ut og stjæle hester*, Oslo 2003/Roskilde 2004.
- Peurell, Erik, *En författares väg. Jan Fridegård i det litterära fältet*, Hedemora 1998.
- Pinto, Andrés Brink, *Med Lenin på byrån – normer kring klass, genus och sexualitet i den svenska kommunistiska rörelsen 1921–1939*, Lund 2008.
- Poppius, Kristoffer, "Förebilden: Lo Kauppi har en pjäs för att unga tjejer inte ska känna sig så fula och otillräckliga", *Dagens Nyheter, På Stan*, 20.1 2004.
- Porträtt*, red. P.-O. Mattsson & P. A. Wiktorsson. Stockholm 2004.
- Printz-Påhlson, Göran, *Solen i spegeln. Essäer om lyrisk modernism*, Stockholm 1996.
- Protokoll fört vid kommunistiska ungdomsförbundets nionde kongress 26–30 juni 1923*, s. 63, ARAB 585, Sveriges kommunistiska ungdomsförbund [1921], Volym A01:001
- Protokoll fört vid Socialdemokratiska vänsterns konstituerande kongress i Stockholm 13–16 maj 1917*, Stockholm 1917.
- På fast grund. Uttalanden och resolutioner antagna på SKUs tionde kongress 2–5 april 1926*, Fram, 1926.
- Quist, Per Olov, "Ungdom av idag", *Från flygdröm till swingscen*, red. M. Franzén, Lund 1998.
- Resnick, Stephen A. & Richard D. Wolff, *Knowledge and Class. A Marxian Critique of Political Economy*, Chicago & London 1987.
- *New Departures in Marxian Theory*, London & New York 2006.
- Rosenberg, Tiina, *Besvärliga människor. Kommunikation till varje pris! Teatersamtal med Suzanne Osten*, Stockholm 2004.
- "Hejhopp för framtiden! Tio år av feministisk scenkonst", *Tidskriften FUL: feministisk analys och queer kultur*, nr 2.

- ”Jösses flickor – kvinnor höjde sina röster” & ”Och plötsligt fanns den bara där den nygamla politiska teatern”, L. Hammergren, K. Helander, T. Rosenberg & W. Sauter, *Teater i Sverige*, Hedemora 2004.
  - ”Om klassresan”, *Tala om klass*, red. S. Alakoski & K. Nielsen, Stockholm 2006.
  - ”Om socialism, feminism och multisolidaritet”, *Efter ett kvartssekel av nederlag. En debattantologi om arbetarrörelsen och framtiden*, red. A. Franzén & M. Larsson, Stockholm 2009.
  - ”On Feminist Activist Aesthetics”, *Journal of Aesthetics and Culture* (1) 2009.
  - ”Stockholm Interventions: Feminist Activist Performance”, *Staging International Feminisms*, red. E. Aston & S.-E. Case, London 2007.
  - ”The Revival of Politics and Feminist Performance in Sweden in the 2000s”, *Festskrift till Nina Lykke*, red. M. Gustavsson, C. Åsberg & K. Harrison, under publicering.
- Runnquist, Åke, *Arbetarskildrare. Från Hedenvind till Fridell*, Stockholm 1952.
- Rydbeck, Kerstin, *Nykter läsning*, Uppsala 1995.
- Rådberg, Helen, *Det gula rummets små terapistycken*, Stockholm 2008.
- Rösing, Lilian Munk, ”När är en gatsten gudomligt våld?” *Tidskrift för Litteraturvetenskap* (38) 2008: 3–4.
- Salomonson, Kurt, ”Den självbelåtna kolossen”, *Dagens Nyheter* 29.5 1960.
- Salomonson, Kurt, ”Kort översikt”, *Tryckpunkter*, Stockholm 1966.
- Sandel, Maria, *Familjen Vinge och deras grannar. En bok om verkstadspojkar och fabriksflickor*, Stockholm 1913.
- *Virveln*, Stockholm 1913.
- Sandemose, Aksel, *En flykting krysser sitt spor*, Oslo 1933.
- Schillebeeckx, Edward, *Church. The human Story of God*, London 1990.
- Schocket, Eric, *Vanishing Moments. Class and American Literature*, Ann Arbor 2006.
- Schreier, Robert, *Constructing Local Theologies*, New York 1985.
- Schwartz, Nils, *Hamlet i klasskampen. En ideologikritisk studie i Eyvind Johnsons 20-talsromaner*, Lund 1979.

- Schönström, Rikard, "Det rituella samförståndet. Ideologi och estetik i ett lärostycke av Bertolt Brecht", *Tidskrift för litteraturvetenskap* (20) 2007:3.
- *Olikhetens region och andra essäer*, Stockholm 2011.
- Sidebäck, Göran, *Kampen om barnets själ. Barn- och ungdomsorganisationer för fostran och normbildning 1850–1980*, Stockholm 1992.
- Sjöberg, Birthe, *Den historiska romanen som vapen. Viktor Rydbergs Fribytaren på Östersjön och hans ungdomsjournalistik*, Hedemora 2005.
- *Den politisk-satiriske Viktor Rydberg. Tomtebissen 1857*, Hedemora 2009.
- Skawonius, Betty, "På korståg mot den sjuka vården: Lo Kauppis självbiografiska succépjäs går ut på turné", *Dagens Nyheter* 18.8 2004.
- Skeggs, Beverly, *Att bli respektabel. Konstruktioner av klass och kön*, övers. A.R. Persson, Göteborg 1999.
- *Class, Self, Culture*, London/New York 2004.
- "Exchange, value and affect: Bourdieu and 'the self'", *Feminism after Bourdieu*, red. L. Adkins & B. Skeggs, Oxford 2004.
- *Formations of Class and Gender. Becoming Respectable*, London 1997.
- Sköld, Gullan, *Från moder till samhällsvarelse – vardagskvinnor och kvinnovardag från femtiotal till nittiotal i familjetidningen Året Runt*, Stockholm 1998.
- Sommar, Carl Olov, *Gunnar Ekelöf. En biografi*, Stockholm 1989.
- Steffen, Richard, *Översikt av svenska litteraturen, del 5, Tiden 1900–1920*, Stockholm 1921.
- Steinweg, Reiner, *Das Lehrstück. Brechts Theorie einer politisch-ästhetischen Erziehung*, Stuttgart 1972.
- *Lehrstück und episches Theater. Brechts Theorie und der theaterpädagogische Praxis*, Frankfurt am Main 1995.
- Stormklockan* nr. 32, 1926.
- Sundgren, Per, *Kulturen och arbetarrörelsen. Kulturpolitiska strävanden från August Palm till Tage Erlander*, Stockholm 2007.
- Teser till pressrapporten på den internationella barnkonferensen: Arbetarrörelsens arkiv i Stockholm, handlingar rörande Arbetarbarnens Förbund, mapp Handlingar från internationella konferenser 1922–1929.*
- Thavenius, Jan, *Öppna brev – om lärarutbildningens kulturella praktik*, Malmö: Malmö högskola, Rapporter om utbildning, 1/2005.

- Thing, Morten, *Hans Kirks mange ansigter. En biografi*, København 1997.
- *Kommunismens kultur. DKP og de intellektuelle 1918–1960*, 1–2, København 1993.
  - ”Poul Henningsen – den danske kulturradikalismes pædagog”, *Kulturradikalismen. Det moderna genom-brottets andra fas*, red. Bertil Nolin, Stockholm 1993.
- Thorsell, Lennart, ”Den svenska parnassens ’demokratisering’ och de folkliga bildningsvägarna”, *Litteratursociologi. Texter om litteratur och samhälle*, red. L. Furuland & J. Svedjedal, Lund 1997.
- ”Till Barntidningens läsare!”, *Barntidningen*, 1919:1.
- Trondman, Mats, *Bilden av en klassresa*, Stockholm 1994.
- Uppbåd för dessa*, red. H. Beijer, Stockholm 1939.
- Vanhoozer, Kevin J., *Is There a Meaning in This Text? The Bible, the Reader and the Morality of Literary Knowledge*, Grand Rapids 1998.
- von Osten, Marion, ”Producing Publics – Making Worlds. Om förhållandet mellan konstoffentlighet och motoffentlighet”, *Konst, makt och politik*, Stockholm 2007.
- Vulovic, Jimmy, *Ensamhet och gemenskap i förvandling. Vägar genom Eyvind Johnsons och Rudolf Värnlunds mellankrigsromaner*, Stockholm 2009.
- ”Proletarians en route towards freedom: Women and children telling Soviet visions in 1920s Swedish communist press”, paper presenterat vid den internationella konferensen *The Individual Confronts the Masses. Life in Mass Dictatorships in Literature and Cinema* i Hovs hallar, 26–29 augusti 2010.
  - ”Socialdemokratiska sagor för integration av arbetarbarn: Nationalism och individualism i sagostundsrelsens *Solstrålen* 1906–1909”, paper vid NORLIT-konferensen Litteratur och politik/Literature and Politics i Roskilde 4–7 aug. 2011.
- Värnlund, Rudolf, ”Vi ’proletärer’ i litteraturen”, *Bonniers Veckotidning*, nr 35 1927, omtryckt i förf:s *Mellan tvenne världar. Rudolf Värnlund i kulturdebatten*, red. Ester och Holger Värnlund, Stockholm 1964.
- Weiss, Peter, *Motståndets estetik. Roman*, Stockholm 2006.
- Wersäll, Britt-Louise, *Veckotidningsnovellen 1950–1975 – en sociologisk analys*, Genarp 1989.

- Widerstand wahrnehmen. Dokumente eines Dialogs mit Peter Weiss*, red. Jens-F. Dwars, Dieter Strützel, Matias Mieth, Köln 1993.
- Wiktorsson, Per Anders, *Den utvidgade människan. Om Eyvind Johnsons Krilontrilogi*, Stockholm/Stehag 2010.
- Witt-Brattström, Ebba, *Moa Martinson, Skrift och drift i trettioalet*, Stockholm 1988.
- Wrangborg, Jenny, *Kallskänken*, Stockholm 2010.
- Zizek, Slavoj, *Enjoy Your Symptom! Jacques Lacan in Hollywood and Out*, Second Edition, London & New York 2001.
- ”Hur man börjar från början”, *Kommunismens idé*, övers. Oskar Söderlind, Hägersten: Tankekraft 2011. <http://www.tankekraft.com/Zizek-Kommunism.pdf> (15.8 2011)
- *Violence. Six Sideways Reflections*, London 2008.
- Zloterdijk, Peter, *Zorn und Zeit*, Frankfurt am Main 2006.
- Åkerstedt, Jonas, *Den litterate arbetaren. Bildningssyn och studieverksamhet i ABF 1912–1930*, Uppsala 1967.
- Ästhetik, Revolte und Widerstand im Werk von Peter Weiss*, red. B. Mazenauer & S. Perrig, Mannenberg 1990.
- Öhman, Anders, ”Norrländ i litteraturhistorieskrivningen”, *De förskingrade. Norrländ, moderniteten och Gustav Hedenvind-Eriksson*, Stockholm/Stehag 2004.
- Öhrn, Emil, ”En dröm”, *Barntidningen. Organ för Kommunistiska Ungdomsförb. barngillen*, 1923:6–7.
- Östberg, Kjell, *Efter rösträtten. Kvinnors utrymme efter det demokratiska genombrottet*, Eslöv 1997.
- Östman, Karl. *Den breda vägen*, Stockholm 1923.
- ”En fiol och en kvinna...” *En fiol och en kvinna*, Stockholm 1912.
- *Pilgrimer*, Stockholm 1909.

Medarbetarpresentation

Beata Agrell är professor em. vid inst. för litteratur, idéhistoria och religion i Göteborg, men är för närvarande återanställd som forskare på 10%. Hon har forskat på experimentell 1960-talsroman, genreproblematik, receptionsteori och tidig svensk arbetarlitteratur. Just nu driver hon ett större projekt om receptionsteori och tröstande läsning.

Lars Gustaf Andersson är docent i filmvetenskap vid Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet. Han har tidigare behandlat Weiss som filmare i *A History of Swedish Experimental Film Culture. From Early Animation to Video Art* (2010), författad tillsammans med John Sundholm och Astrid Söderbergh Widding.

Åsa Arping är litteraturvetare, verksam vid Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, Göteborgs universitet. Hon har framför allt forskat om tidig svensk 1800-talsroman och genus, men intresserar sig också för litteratur och klass. Har bland annat skrivit om nyare svensk arbetarprosa i *Litteraturens historia i Sverige* (2009).

Bo Claesson är universitetslektor i religionsvetenskap vid Göteborgs universitet, med inriktning på tros- och livsåskådningsvetenskap. Han arbetar med förhållandet teologi-samhälle och har medverkat i några antologier om litteratur och teologi.

Neal Ashley Conrad Thing, doktorand i litteraturvidenskab, Lunds Universitet. Skrivelærer og konsulent. Har tidligere skrevet afhandling om Proust (1994, udsendes i 2012), udsendt monografien *Skønheden er en gåde. Søren Ulrik Thomsens forfatterskab* og dokumentarfilmen *Ekelöfs blik* (2007). Seneste udgivelse: *Nordens fyrste. Fire essays og seksten samtaler om Gunnar Ekelöfs værk og betydning* (2011).

Anker Gemzøe, mag. art. og dr. phil. Lektor i Dansk, Aalborg Universitet. Doktorafhandlingen *Metamorfoser i Mellemtiden. Studier i Svend Åge*

Madsens forfatterskab 1962–86 (1997) samt böger og artikler på flere sprog om bl.a. arbejderlitteratur og -kultur, modernisme, metafiktion, intertekstualitet, Michail Bachtin og en lang række klassiske og moderne forfattere, mest nordiske.

Carl-Eric Johansson är lektor vid Tammerfors universitet /Fakulteten för språk, översättning och litteratur. Han undervisar i svenska för finskspråkiga studenter och forskar i hur olika offentligheter mottagit 50-talsförfattaren Kurt Salomonsons romaner.

Anna Forssberg Malm är fil.dr och lektor i litteraturvetenskap vid Karlstad universitet. Hon disputerade vid Göteborgs universitet 1998 på avhandlingen *Kollisioner. Aksel Sandemose som outcast och monument*. Tidigare har hon varit verksam som kritiker och översättare.

Per-Olof Mattsson är litteraturvetare, universitetslektor, Stockholms universitet. Hans främsta intresseområde är svensk mellankrigstid med fokus på arbetarlitteratur. Redaktör för andra volymen med Johnsons kritik som publiceras i slutet av 2011. Avhandlingen *Amor fati* (1989) handlar om Rudolf Värnlund som prosaförfattare.

Magnus Nilsson är docent i litteraturvetenskap och verksam vid Malmö högskola. Författare till bland annat *Arbetarlitteratur* (2006) och *Den föreställda mångkulturen. Klass och etnicitet i svensk samtidsprosa* (2010).

Andrés Brink Pinto är fil.dr i historia, verksam vid Lunds Universitet. Han har studerat normer kring klass, genus och sexualitet i den kommunistiska ungdomspressen mer utförligt i avhandlingen *Med Lenin på byrån* (2008).

Tiina Rosenberg är professor i genusvetenskap vid Lunds universitet fram till januari 2012 varefter hon övergår till en professur i teatervetenskap vid Stockholms universitet. Hon har gett ut böckerna *Byxbegär* (2000), *Queer-feministisk Agenda* (2002), *Könet brinner! Judith Butlers texter i urval* (2005) och *Ogjort genus* (2006).

Rikard Schönström är professor i litteraturvetenskap vid Lunds universitet. Har på senare år bland annat publicerat *En försmak av framtiden. Bertolt Brecht och det konkreta* (2003) och *Olikhetens region och andra essäer* (2011) samt redigerat och medverkat i *A Cultural History of the Nordic Avant-Garde, Volume I* (2011).

Birthe Sjöberg är professor i litteraturvetenskap vid Lunds universitet. Hon har skrivit om Jan Fridegårds *Lyktgubbarna* och gett ut monografien *Den politisk-satiriske Viktor Rydberg. Tomtebissen 1857* (2009).

Morten Thing är dr. phil. og forskningsbibliotekar ved Roskilde Universitetsbibliotek. Har bl.a. skrivet *Kommunismens kultur. DKP og de intellektuelle 1918–1960* (1993), *Hans Kirks mange ansigter* (1997) og *Min mors historie* (2009).

Anna Williams är professor i litteraturvetenskap vid Uppsala universitet. Hennes forskning har bland annat rört mellankrigstidens svenska litteratur. Bland publicerade arbeten märks *Tillträde till den nya tiden. Fem berättelser om när Sverige blev modernt* (2002) och *Vidare med Vilhelm Moberg. Åtta forskare om hans författarskap* (red. Ingrid Nettervik & Anna Williams, 2009).

Jimmy Vulovic är fil dr i litteraturvetenskap. Han disputerade 2009 med avhandlingen *Ensamhet och gemenskap i förvandling. Vägar genom Eyvind Johnson och Rudolf Värnlunds mellankrigsromaner*. Nu arbetar han med en bok om det propagandistiska bruket av skönlitteratur i socialdemokratisk, kommunistisk och nationalsocialistisk press under mellankrigstiden.

Anders Öhman är professor i litteraturvetenskap och litteraturdidaktik vid Umeå universitet. Han har bland annat gett ut *”Rötter och rutter”* (2001), *Populärlitteratur* (2002) och *De förskingrade* (2004). Dessutom har han publicerat en rad artiklar om arbetarlitteratur i olika tidskrifter och antologier.

Personregister

Upptar samtliga namn utom dem i noterna

- Adorno, Theodor 52
Agrell, Beata 25, 43, 94
Ahlenius, Holger 38, 39
Ahlin, Lars 146
Ahmed, Sara 183
Alakoski, Susanna 18, 35, 178, 189, 190
Almquist, Carl Jonas Love, 31, 141
Althusser, Louis 201
Andersen, H.C. 115
Andersson, David 132, 133, 137, 138
Andersson, Dan 25, 26, 28, 29, 32, 146
Andersson, Lars Gustaf 155
Arendt, Hannah 79
Arnakke, Espen 92
Arping, Åsa 189
Asklund, Erik 75, 134
Aspelin, Kurt 133, 138
Axelsson, Malin 180
- Bakthiari, Marjaneh 195
Balzac, Honoré de 125
Benjamin, Walter 80
Bergh, Magnus 155, 156
Bergom-Larsson, Maria 151
Blomberg, Harry 26
Blæsbjerg, Kim 172
Borglund, Tore 151
Boss, Emil 197
Bouquet, Philippe 115
Bourdieu, Pierre 13, 14, 145, 193
Boye, Karin 158, 159
Brecht, Bertolt 76–80, 159
Bredel, Willi 157
Buchman, Frank 118
- Bunyan, John 31
Butler, Judith 69, 72
Bäckström, Lars 133
- Carlson, Stig 148
Christensen, Lars Saabye 170, 172
Claesson, Bo 45
Conrad, Joseph 36
Conrad Thing, Neal Ashley 131
Cour, Paul la 167
- Descartes, René 79
Diktonius, Elmer 140, 141
Ditlevsen, Tove 173
- Eagleton, Terry 203, 207
Edström, Mauritz 147
Ehrenburg, Ilya 157
Ekelöf, Gunnar 76, 131–145
Engdahl, Horace 133
Engels, Friedrich 80, 179
Enckell, Rabbe 141
Enquist, Per Olov 86
Eriksen, Jens Martin 172
- Fehrman, Carl 141
Flyg, Nils 55, 57, 60, 63
Flygren, Love 21
Flygt, Torbjörn 190
Foerster, Svante 147
Fox, Pamela 27–29
Fracer, Nancy 204
Fridegård, Jan 18, 103, 105, 107–112, 145, 146

- Fridell, Folke 83, 131, 146
Frykman, Jonas 16, 19
Fröding, Gustaf 141
Furuland, Lars 36, 115, 191
- Gabrielsson, K. J. 29
Gelsted, Otto 85, 87
Gemzøe, Anker 91, 93, 94, 163
Gorkij, Maxim 91, 98
Gramsci, Antoni 186
Grant, Jacquelyn 45, 54
Greider, Göran 13, 18, 20, 21, 35, 36, 133, 138
Grieg, Nordahl 157
Gröndahl, Satu 195
Gudmundsson, Einar Már 171
Guldager, Katrine Marie 172
Guillory, John 205
- Habermas, Jürgen 46, 52
Hald, Maya 181
Hallgren, Hanna 35
Haugbøll, Charles 85
Hauptmann, Elisabeth 77
Hedenvind-Eriksson, Gustav 25–27, 29, 146, 147
Heiberg, Edvard 87, 88
Heidelberger-Leonard, Irene 157
Hellström, Gustaf 27
Helle, Helle 172
Hemingway, Ernest 147
Herdal, Harald 85
Herder, Johann Gottfried 84
Hitler, Adolf 125, 155
Hodann, Max 157, 160
Hoernle, Edwin 61
Holgersson, Ulrika 69
Holmén, Signe 36
Houmann, Børge 115, 116
- Iller, Arthur 157
- Jacobsen, Roy 171
Jelinek, Elfriede 96
Jensen, Johannes V. 83
Jepsen, Erling 172
Johansson, Carl-Eric 145
Johansson, Elsie 18
Johnson, Cilla 123
Johnson, Eyvind 91–93, 95, 115, 117–124, 126, 146, 147, 173, 203
Jonsson, Stefan 156
Jonsson, Thorsten 38, 147
Jordahl, Anneli 17
Jändel, Ragnar 26
Jönson, Dan 17
Jönson, Johan 18, 196, 197
Jørgensen, Hans Otto 172
- Kant, Immanuel 137
Karnstedt, Torgny 18
Katz, Jonathan Ned 73
Kauppi, Lo 177, 178, 183–186
Kautsky, Karl 84
Kertész, Imre 96, 97
Khemiri, Jonas Hassen 195
Kierkegaard, Søren 136
Kipling, Rudyard 77
Kirk, Hans 85–90
Kjellgren, Josef 75, 122, 134
Kjærstad, Jan 170, 172
Knudsen, Erik 83
Koch, Martin 25–27, 36, 37, 41, 146
Kollontaj, Alexandra 123
Kropotkin, Pjotr 122
Kårnäs, Mona 126
- Lagercrantz, Olof 148
Lagerlöf, Selma 27
Larsen, Aksel 119

- Larsson i By, Carl 28
Lee, Spike 195
Lenin, Vladimir 68, 70, 71, 84, 123, 125
Levi, Primo 97
Levy, Jette Lundbo 155
Lidman, Sara 151
Liedman, Sven-Eric 132, 135–137
Lindberger, Örjan 123, 124, 126
Lindbaek, Lise 157
Linderborg, Åsa 178, 189–191, 194
Lindorm, Erik 26
Ljung, Per Erik 132, 141
Ljungberg, Einar 55
Ljunghoff, Johannes 104
Lo-Johansson, Ivar 18, 25, 45, 91, 93–95, 119, 133, 138, 139, 146, 152, 173
London, Jack 147
Lundberg, Kristian 18, 91, 92, 97–99, 194
Lundkvist, Artur 75
Luther, Martin 103, 104, 112
Lykke, Nina 196
Löfgren, Maria 180
- Malcolm X 195
Malm, Anna Forssberg 91
Malmgren, Gun 16
Malmgren, Lars-Göran 145
Mann, Thomas 123
Martinson, Harry 75, 91, 120, 134, 173, 203
Martinson, Moa 18, 91–95, 103, 105, 107, 111, 112, 117, 120–122, 126, 173
Marx, Karl 39, 42, 71, 78, 80, 111, 199
Mattsson, Per-Olof 115
Menander, Henrik 29
Metz, Johann Baptist 53
Meurling, Per 47
Michaels, Walter Benn 204
Molin, Pelle 36–38
Moltmann, Jürgen 53
Mortensen, Anders 133, 139, 140
- Munkhammar, Birgit 118
Månsson, Fabian 26, 45–47, 51–54
- Nerman, Ture 55, 57, 60–62
Nerval, Gérard de 141
Nexø, Martin Andersen 84, 85, 90, 92, 115–126, 169, 171, 173
Nielsen, Bent Vinn 172
Niemi, Mikael 171
Nietzsche, Friedrich 31
Nilsen, Tove 170, 171
Nilsson, Magnus 15, 18–21, 75, 191, 192, 196, 199
Nordström, Ludvig 27
Norman, Birger 147
Norrbo, Elf 26
Nussbaum, Martha C. 13
Nyqvist, Anders 178
- Odensten, Per 178
Oljelund, Ivan 26
Olsson, Annika 14
Olsson, Henry 37, 43
Ossian-Nilsson, K. G. 57
Osten, Suzanne 180, 181
Ovidius 141
- Palm, Göran 145
Palme, Olof 183
Palmlund, Evald 146
Petronius 141
Petterson, Per 163, 166, 167, 169, 170, 172
Peurell, Erik 145
Pinto, Andrés Brink 67
Piscator, Erwin 177
Printz-Påhlson, Göran 141
Protokoll, Rimini 177
- Ramsland, Mortens 172
Reagan, Ronald 177

- Resnick, Stephen A. 199, 200
Rogeby, Sixten 157
Romer, Knud 172
Rosenberg, Tiina 17, 177
Runnquist, Åke 38
Rydberg, Viktor 111, 112
Rådberg, Helen 196, 197
Rösing, Lilian Munk 96, 97
- Salomonson, Kurt 145–153
Sandel, Maria 25, 26, 28–30, 32
Sandemose, Aksel 91, 92, 94, 95, 173
Sandgren, Gustav 75
Scherfig, Hans 85, 87, 88, 90
Schillebeeckx, Edward 53
Schocket, Eric 200
Schück, Henrik 26
Schwartz, Nils 126
Schönström, Rikard 75
Setterlind, Bo 139
Sinclair, Upton 123
Siwertz, Sigfrid 27
Sjöberg, Birthe 98, 103
Skeggs, Beverley 13, 14, 193
Skinnebach, Lars 96
Solstad, Dag 169
Stalin, Josef 79, 120, 123, 125, 157
Steffen, Richard 26
Stolpe, Sven 80, 122, 139
Strindberg, August 145
Sundman, Per Olof 150
Svedjedal, Johan 36
Sørensen, Jens Smærup 172
- Thatcher, Margaret 177
Thing, Morten 83
Thorsell, Lennart 25, 28
Tranmæl, Martin 123
Traven, B. 147
Trosell, Aino 18
- Waldén, Louise 180
Waldenström, P. P. 47, 50, 51
Warburg, Karl 26
Washington, Denzel 195
Weiss, Peter 155–160
Williams, Anna 13
Witt-Brattström, Ebba 93
Wolff, Richard D. 199, 200
Wrangborg, Jenny 196
Vulovic, Jimmy 55
Wägner, Elin 27
Värnlund, Rudolf 80, 81, 117, 146
- Zizek, Slavoj 79, 80, 96, 196, 204
Zloterdijk, Peter 96
- Öhman, Anders 35
Öhrn, Emil 56
Östman, Karl 25, 27–29, 31, 35, 37–43
Øverland, Arnulf 126

I serien

ABSALON

Skrifter utgivna vid Språk- och Litteraturcentrum i Lund Litteraturvetenskap

har hittills utkommit:

1. *Moderna klassiker. 16 föreläsningar om texter från vår tid*, red. Per Erik Ljung, 1992.
2. Inga-Lisa Petersson, *Studier i Läsebok för folkskolan. Läseboken och den svenska industrialiseringen. Fraktur eller antikva? Om tryckstilar i pedagogisk litteratur 1842–1889*, 1992.
3. *Algot Werin. Från ett seminarium kring hans liv och verk*, red. Louise Vinge & Per Erik Ljung, 1993.
4. *På försök. 8 essäer och 3 inledningar*, red. Jenny Westerström, Tommy Olofsson & Per Rydén, 1993.
5. Claes-Göran Holmberg, *Texter och kontexter. Samtal med 15 amerikanska litteraturforskare*, 1994.
6. *Efter dekonstruktionen. Tolv uppsatser om aktuell litteraturteori*, red. Ulla-Britta Lagerroth, 1994.
7. Staffan Björck, *Vänskapens pris*, 1995.
8. Carl Fehrman, *Vinglas och timglas i Bellmans värld*, 1995.
9. *Möten och metamorfoser. Dikt i samspel med musik, bild och film*, red. Lars Gustaf Andersson & Johan Stenström, 1995.
10. *Teori och pedagogik i litteratur- och mediastudier*, red. Lars Gustaf Andersson & Jan Thavenius, 1997.
11. *Italienska förbindelser. En vänbok till Bengt Lewan*, red. Jan Thavenius, 1997.
12. *Utsikter – föreläsningar från Helgonabacken*, red. Lars Gustaf Andersson & Johan Stenström, 1997.
13. *Bild och text i Astrid Lindgrens värld*, red. Helene Ehriander & Birger Hedén, 1997.

14. *Baudelaire – det moderna livets betraktare. Studier i ett författarskap*, red. Christina Sjöblad & Lennart Leopold, 1998.
15. Carl Fehrman, *Litteraturhistorien i Europaperspektiv. Från komparatism till kanon*, 1999.
16. *Mannen med filmkameran. Studier i modern film och filmisk modernism*, red. Lars Gustaf Andersson & Erik Hedling, 1999.
17. *Skeptiska betraktelser*, red. Lars Gustaf Andersson, Bengt Lewan, Gun Malmgren & Birthe Sjöberg, 1999.
18. *Litteraturens makt*, red. Birthe Sjöberg, 2000.
19. *Skriva om jazz – skriva som jazz. Artiklar om ord och musik*, red. Walter Baumgartner, Per Erik Ljung & Frithjof Strauß, 2001.
20. *Drömmens Vin, Ordets Blod. Tolv föredrag om Vilhelm Ekelunds lyrik*, red. Per Erik Ljung, 2004.
21. *Från Eden till Damavdelningen. Studier om kvinnan i litteraturen*, red. Bibi Jonsson, Karin Nykvist & Birthe Sjöberg, 2004.
22. Per Rydén, *Staffan Björks Bibliografi 1937–1995*, 2005.
23. Per Rydén, *Carl Fehrmans Bibliografi 1938–2005*, 2006.
24. *Då och där, här och nu*, red. Magnus Nilsson, Per Rydén & Birthe Sjöberg, 2007.
25. *Theorier om verklig diktning*, red. Birger Hedén, Erik Hedling, Claes-Göran Holmberg, Anders Mortensen & Helena Nilsson, 2008.
26. *Våra favoriter bland Viktor Rydbergs dikter*, red. Birthe Sjöberg, 2008.
27. *Ferlin och alla de andra. En festskrift till Jenny Westerström, 21 januari 2010*, red. Per Rydén & Birthe Sjöberg, 2009.
28. *Tidskrift för Classiska Studier*, red. Katarina Bernhardsson, Sara Kärrholm, Per Erik Ljung, Anders Mortensen & Niklas Schiöler, 2011.
29. *Från Nexø till Alakoski. Aspekter på nordisk arbetarlitteratur*, red. Bibi Jonsson, Magnus Nilsson, Birthe Sjöberg & Jimmy Vulovic, 2011.